

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI BAĞLAMINDA ÇEVRE
GÜVENLİĞİ VE KÜRESEL ORMAN YANGINLARIYLA
MÜCADELE**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

A. BÜŞRA MAYIR

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. FİLİZ ÇOBAN ORAN

Çanakkale – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI BAĞLAMINDA ÇEVRE GÜVENLİĞİ
VE KÜRESEL ORMAN YANGINLARIYLA MÜCADELE**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

A. BÜŞRA MAYIR

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. FİLİZ ÇOBAN ORAN

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

A. Büşra MAYIR tarafından Doç. Dr. Filiz ÇOBAN ORAN yönetiminde hazırlanan ve 26/12/2022 tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “Avrupa Yeşil Mutabakatı Bağlamında Çevre Güvenliği ve Küresel Orman Yangınlarıyla Mücadele” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Doç. Dr. Filiz ÇOBAN

.....

ORAN(Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ARIÖZ

.....

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Gülce UYGUN

.....

Tez No : .....

Tez Savunma Tarihi : 26/12/2022

.....

Enstitü Müdürü

-/-/2023

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecektüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

A. BÜŞRA MAYIR

26/12/2022

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleŐtirilmesinde, çalıŐmam boyunca benden yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Filiz ÇOBAN ORAN'a, sonsuz teŐekkürlerimi sunarım.

A. BÜŞRA MAYIR
anakkale, Aralık 2022

ÖZET

AVRUPA BİRLİĞİ YEŞİL MUTABAKATI BAĞLAMINDA ÇEVRE GÜVENLİĞİ VE KÜRESEL ORMAN YANGINLARIYLA MÜCADELE

A. Büşra MAYIR

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Filiz ÇOBAN ORAN

26/12/2022, 185

Avrupa Birliği, 2019 yılında Avrupa Yeşil Mutabakatı'nı (AYM) onaylayarak iklim değişikliği gibi çevresel sorunlarla mücadele etmek için iddialı hedefler benimsemiştir. Ancak son yıllarda gittikçe daha da ciddileşen iklim değişikliği etkileri ve her yıl rekor düzeye ulaşan küresel orman yangınları AYM'nin ve neoliberal çevresel politikaların sorgulanmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda bu tezde Birliğin iklim değişikliğiyle özellikle Güney Avrupa'yı etkisi altına alan orman yangınlarıyla mücadele politikalarının uygulamada başarısız olduğu gösterilerek, neoliberal kurumsalcı perspektifle oluşturulan AYM'nin işe yaramayacağı iddia edilmektedir. Neoliberal çevresel güvenlik yaklaşımı yerine ekolojik güvenlik yaklaşımı önerilmektedir. Sonuç olarak tezde, çevresel mücadelenin neoliberal perspektif yerine eko-merkezci bir anlayışla sürdürülmesi savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Avrupa Yeşil Mutabakatı, Orman yangınları, Çevre güvenliği, Neoliberalizm, Ekolojik güvenlik.

ABSTRACT

THE EUROPEAN GREEN DEAL IN THE CONTEXT OF THE ENVIRONMENTAL SECURITY AND THE FIGHT AGAINST GLOBAL FOREST FIRES

A. Busra Mayir

Canakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Department of International Relations

Advisor: Assoc. Prof. Filiz ÇOBAN ORAN

26/12/2022, 185

By ratifying the European Green Deal (EGD) in 2019, The European Union has adopted ambitious targets to tackle environmental problems such as the climate change. However, there is a necessity to question the EGD and neoliberal environmental policies due to the effects of climate change have been getting serious in recent years and the global forest fires reach record levels every year. In this context, in the thesis, by demonstrating the failure of the Union's policies to combat the climate change, specifically its fight against forest fires which have affected the Southern Europe, it is claimed that the AYM policies which are formed with a neoliberal institutionalist approach cannot work. Rather than the neoliberal environmental security perspective, it suggests the ecological security approach. As a result, it is advocated that instead of a neoliberal environmental security perspective, the environmental struggle should be sustained with an ecocentric approach.

Keywords: European Union, European Green Deal, Forest fires, Environmental security, Neoliberal institutionalism, Ecological security.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	viii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İKİNCİ BÖLÜM

GÜVENLİK KAVRAMI VE ÇEVRE GÜVENLİĞİ

2.1. Güvenlik Kavramı.....	5
2.1.1. Güvenliğin Dönüşümü.....	7
2.2. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımları.....	10

2.2.1. İdealist Güvenlik Yaklaşımı.....	10
2.2.2. Realist Güvenlik Yaklaşımı.....	12
2.2.3. Neorealist Güvenlik Yaklaşımı.....	15
2.3. İnşacı (Konstrüktivist) Güvenlik Yaklaşımı.....	17
2.4. Kopenhag Okulu Güvenlik Yaklaşımı.....	19
2.5. Eleştirel Güvenlik Yaklaşımları.....	22
2.6. Çevresel Güvenlik Yaklaşımları.....	31
2.6.1. Antroposentrik Perspektif.....	32
2.6.2. Ekosentrik Perspektif.....	34
2.7. Çevre Güvenliği.....	36
2.7.1. Devlet Merkezli Çevre Güvenliği.....	38
2.7.2. Birey Merkezli Çevre Güvenliği.....	40
2.7.3. Eko-Merkezci Çevre Güvenliği: Ekolojik Güvenlik.....	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE POLİTİKALARI VE AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI

3.1. Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikasının Gelişimi.....	49
3.1.1. BM Çevre (Stockholm) Konferansı.....	50
3.1.2. Yeryüzü Zirvesi ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC)	52
3.1.3. Kyoto Protokolü.....	54
3.1.4. Paris (İklim) Anlaşması.....	56
3.2. Avrupa Birliği Çevre Politikalarının Gelişimi.....	57

3.3.	Çevre Eylem Programları (ÇEP)	62
3.3.1.	Birinci Çevre Eylem Programı (1973-1977)	63
3.3.2.	İkinci Çevre Eylem Programı (1977-1981).....	64
3.3.3.	Üçüncü Çevre Eylem Programı (1982-1986).....	65
3.3.4.	Dördüncü Çevre Eylem Programı (1987-1992).....	66
3.3.5.	Beşinci Çevre Eylem Programı (1993-2000).....	68
3.3.6.	Altıncı Çevre Eylem Programı (2001-2012).....	68
3.3.7.	Yedinci Çevre Eylem Programı (2013-2020).....	70
3.3.8.	Sekizinci Çevre Eylem Programı (2021-2030).....	71
3.4.	Çevre Politikasının Avrupa Mevzuatındaki Yeri.....	72
3.4.1.	Avrupa Tek Senedi (1987).....	73
3.4.2.	Maastricht Antlaşması (1993).....	74
3.4.3.	Amsterdam Antlaşması (1997).....	75
3.4.4.	Lizbon Antlaşması (2007).....	75
3.4.5.	Avrupa 2020 Stratejisi (2010).....	76
3.5.	Avrupa Yeşil Mutabakatı (2019).....	77
3.5.1.	Avrupa Yeşil Mutabakatının Temel Hedefleri.....	79
3.5.2.	Sürdürülebilir Yatırım Planı ve Adil Geçiş Mekanizması.....	82
3.6.	Avrupa İklim Yasası.....	84
3.7.	55'e Uygun Paketi (Fit for 55).....	85
3.8.	Ortak Çevre Politikalarının Bir Eleştirisi.....	85
3.9.	OÇP'nin Ürünü Olarak Yeşil Mutabakatın Son Gelişmeler Işığında Değerlendirilmesi.....	89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL ORMAN YANGINLARI: YÖNETİLEMİYEN MÜCADELE

4.1. Orman Yangınlarıyla Mücadelenin Önemi.....	93
4.2. Orman Yangınlarının Nedenleri.....	96
4.3. İklim Değişikliği ile Orman Yangınları Arasındaki İlişki.....	98
4.4. Küresel Bir Sorun Olarak Orman Yangınları.....	100
4.5. Avrupa’da Orman Yangınları ve AB Politikaları.....	105
4.5.1. AB’de Orman Yangınlarıyla Mücadele.....	113
4.5.2. Mega Orman Yangınlarının Bir Nedeni Olarak İklim Değişikliğiyle Mücadele.....	127
4.6. Yeşil Mutabakat Mega Orman Yangınlarıyla Mücadelede Başarılı Olabilir mi?	129
4.7. Neoliberal Çevre Politikalarının Kısır Döngüsü.....	137
4.8. Ekolojik Yaklaşımın Önerileri: Ne Yapılabilir?.....	142

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ ve ÖNERİ

KAYNAKÇA	155
ÖZGEÇMİŞ	IV

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AÇA	Avrupa Çevre Ajansı
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGSP	Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AK	Avrupa Komisyonu
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AP	Avrupa Parlamentosu
AT	Avrupa Topluluğu
ATS	Avrupa Tek Senedi
AYM	Avrupa Yeşil Mutabakatı
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BNBP	Ulusal Afet Yönetim Ajansı
CCOL	Ozon Tabakası Koordinasyon Komitesi
CDM	Temiz Kalkınma Mekanizması
CEI-Bois	Avrupa Ağaç İşleme Endüstrileri Konfederasyonu
CEMS	Kopernik Acil Durum Yönetim Hizmeti
CEPF	Avrupa Orman Sahipleri Konfederasyonu
CEPI	Avrupa Kâğıt Endüstrileri Konfederasyonu
CH4	Metan
CO2	Karbondiyoksit
COP	Taraflar Konferansı
CSS	Eleştirel Güvenlik Çalışmaları
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi
ÇEP	Çevre Eylem Programı
EFFIS	Avrupa Orman Yangını Bilgi Sistemi
EGFF	Orman Yangınları Komisyonu Uzman Grubu
EİB	Emisyon İndirim Birimi
ELO	Avrupa Toprak Sahipleri Örgütü
ERC	Emisyon Azaltım Kredileri

ERCC	Acil Durum Müdahale Koordinasyon Merkezi
ETS	Emisyon Ticaret Sistemi
FAO	Gıda ve Tarım Örgütü
FAR	Birinci Değerlendirme Raporu
FWI	Yangın Hava Durumu Endeksi
GES	Güneş Enerji Santralleri
GSC	Küresel Güneş Konseyi
HFC	Hidroflorokarbon
INC	Hükümetlerarası Müzakere Komitesi
IPCC	Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli
JI	Ortak Uygulama
JRC	Ortak Araştırma Merkezi
LULUCF	Arazi Kullanımı, Arazi Kullanım Değişikliği, Ormancılık
MC	Milletler Cemiyeti
N2O	Azot Oksit
NDC	Ulusal Katkı Payı
OÇP	Ortak Çevre Politikası
OGSP	Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
OTP	Ortak Tarım Politikası
PESCO	Daimi Yapılandırılmış İşbirliği
PFC	Perflorokarbon
REDD	Gelişmekte Olan Ülkelerde Ormansızlaşma ve Orman Bozulmasından Kaynaklanan Emisyonların Azaltılması
SAR	İkinci Değerlendirme Raporu
SF6	Kükürt heksaflorür
SKDM	Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STEP	İstatistikler Aracılığıyla Doğu Ortaklığı
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNFCCC	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
WMO	Dünya Meteoroloji Örgütü

TABLULAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Bazı Avrupa Ülkelerinde 2015-2022 Yılları Arasındaki Yangın Sayıları	111
Tablo 2	Bazı Avrupa Ülkelerinde 2015-2022 Yılları Arasında Çıkan Yangınlardan Etkilenen Alanlar	111

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	2021 Ağustos Ayında Dünyada Devam Eden Orman Yangınları	105

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İnsanlığın başlangıcından beri doğa, insanlar için başta yaşam alanı, insani ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak da gıda tedariki ve yaşamı kolaylaştıracak her türlü ürünü sağlayan bir unsur olarak öne çıkmıştır. Doğa, tarihsel sürecin başından beri farklı periyotlarda insanlık için yuva, besin deposu, ham madde kaynağı gibi anlamlara gelmiş ve her açıdan insan hayatının idamesinde öncü rol oynamıştır. Ancak insanlık, keşfettikçe doğayı kullanmayı öğrenmiş ve uygarlık seviyesi ilerledikçe insanın doğa üstündeki baskısı artmıştır. İnsani gelişmişlik seviyesi yükseldikçe çelişkili biçimde doğayı, insan ihtiyaç ve isteklerine karşılık vermekle yükümlü kılan görüşler de artmıştır. İnsanın doğaya üstün olduğunu savunan görüş, çevreyi hiyerarşinin altına yerleştirerek doğa tahribatının artmasına yol açmış ve dönüşü her geçen gün zorlaşan bir süreci başlatmıştır. İnsanın kendi çıkarları doğrultusunda doğayı düşüncesizce kullanması neticesinde bugün karşı karşıya olunan pek çok çevresel sorun ortaya çıkmıştır.

Yüzyılın en büyük küresel tehditlerinden biri olarak değerlendirilen iklim değişikliği ve buna bağlı orman yangınları günümüzün önde gelen güvenlik sorunlarından biridir. Tarihsel süreçte iklim değişikliğini tırmandıran ilk olay Sanayi Devrimi olmuş ve bugün antroposen (insan çağı) olarak adlandırılan çağı başlatmıştır. Sanayileşmeye bağlı olarak fosil yakıtlardaki kullanımın yoğunlaşması, teknolojinin ilerlemesi, refah seviyesinin yükselerek kentleşme ve insan popülasyonundaki artışı hızlandırması, ham maddesi doğa ve doğal kaynaklar olan endüstriyel faaliyetlerin yükselmesi çok geçmeden kimi çevresel sorunların oluşumuna yol açmıştır. Orman yangınları, aşırı ısınmaya bağlı iklim değişikliği ve benzeri sorunları kapsayan çevresel tehditlerin ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerde kendisini göstermesi uluslararası kamuoyunda endişe yaratmaya başlamıştır. Doğanın, sanılanın aksine sınırsız insan kullanımına karşılık veremeyeceği ve kendini yenileyebilme potansiyelinin her geçen gün azalması, çevresel sorunlarla mücadele etmenin önemini ortaya koymuştur.

Çevresel tehditler, yapısal olarak sınır tanımayan özelliktedir ve dolayısıyla belirli bir bölgede yaşanan çevresel sorun, yeterli önlem alınmadığı takdirde kolaylıkla diğer bölgeleri etkileme potansiyeline sahiptir. Ancak her ülke, herhangi bir çevresel sorunu önleme ya da yatıştırmada yeterli güce ve imkâna sahip değildir ve bu durum, bölgesel

ve/veya küresel mücadeleyi gerekli kılmaktadır. Başka bir ifadeyle, ülkedeki sanayi faaliyetlerinin doğa üstünde yarattığı makro düzeydeki baskı, kısa veya uzun vadede dünyanın diğer bölgelerini de etkilemektedir. Öte yandan kimi gelişmiş ülkeler, çevresel mücadeleye elverişli koşullara sahip olmasına karşın iktisadi ve siyasi çıkarları öncelik tutarak buna gönüllü olmamaktadırlar. Doğayı tüm insanlığın ortak kullanım alanı olarak değerlendiren düşünceler, bahsi geçen nedenlere bağlı olarak küresel mücadelenin gerekliliği üstünde yoğunlaşmaktadır.

20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan sosyal çevreci hareketler, çevreci STK'ların kurulması, kimi yazarlar tarafından geliştirilen ekolojizm düşüncesi, konuya ilişkin bilimsel bulgular günümüze dek ulaşan çevresel kaygıların ilk örnekleri olmuştur. Uluslararası düzeyde gerçekleştirilen ilk kayda değer somut adım ise 1972 yılında Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde atılmış ve bu yıldan itibaren başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere pek çok örgüt ve ülke çevresel politikalar geliştirmeye yoğunlaşmıştır. Aynı dönemde eleştirel teorilerin çevreyi güvenlik alanına dâhil etmesi ve BM'nin 1994 yılındaki İnsani Gelişme Raporu'nda çevreyi, insani güvenliğin bir unsuru olarak ele almasıyla çevresel sorunlar, bir güvenlik tehdidi olarak tanımlanmaya başlamıştır. Güvenlik kavramının çevreyi kapsayacak biçimde genişlemesiyle çevresel güvenlik, çevre güvenliği, ekolojik güvenlik gibi yeni güvenlik alanları periferide yer almaya başlamıştır.

Soğuk Savaş'ın ABD'nin galibiyetiyle sona ermesi ve neoliberal yeni dünya düzenine geçilmesiyle de birlikte BM başta olmak üzere NATO, AB gibi uluslararası örgütler çevresel sorunları, bir güvenlik tehdidi olarak tanımlamış ve bu konuda pek çok araştırma ve çalışma yapmışlardır. Özellikle yüzyılın başında iklim değişikliği ve aşırı sıcaklık artışının canlı hayatı üzerindeki etkilerine yönelik farkındalığın artmasıyla birlikte uluslararası örgütler bünyesinde çevresel yönetim çalışmaları hız kazanmıştır. Artan farkındalığa bağlı olarak çevresel güvenlik literatürü genişlemiş ve farklı kollara ayrılmaya başlamıştır. Çevresel güvenlik, literatürde pek çok yazar tarafından faydacı bir yaklaşımla insani güvenliğin ya daulusal güvenliğin bir unsuru olarak ele alınmıştır. Literatüre hakim bu yaklaşıma karşılık ekosistemi içinde bulunan tüm canlı ve cansız unsurlarla birlikte bütüncül olarak bir referans nesnesi kabul eden ekolojik güvenlik gelişmeye başlamıştır.

İklim değişikliği, günümüzün en ciddi küresel tehditlerinden biri olarak ekolojinin devamı ve canlı hayatının istikrarı için üstünde durulması gereken bir konudur. Zira bu ve beraberindeki çevresel sorunların yaşam sahasını tehdit etmesi uluslar, insanlar ve diğer

canlı-cansız tüm ekolojik bileşenlerin tehlike altında olmasına yol açmaktadır. İklim değişikliğini etkileyen ve sonuçlarından biri olan küresel orman yangınları ise tehlikenin boyutlarına dair bir ipucu vermektedir. Son yıllarda maksimum seviyelere ulaşan bu yangınlar, iklim değişikliği ile beraber devletler, STK'lar, uluslararası ve ulus-üstü örgütler nezdinde çeşitli anlaşma ve politikalar yoluyla mücadele edilmeye çalışılan bir uluslararası güvenlik tehdidi haline gelmiştir. Çevresel tehditlere karşı yürürlüğe konulan uluslararası anlaşmalardan biri olan Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM), başta iklim değişikliği olmak üzere çevresel sorunlara karşı uygulanması gereken politikalar için bir yol haritası çizme amacı taşımaktadır. Ancak her yıl etkisi artan iklim değişikliği krizi ne AB'nin ne de diğer ulus ya da uluslararası örgütlerin bu anlamda kayda değer bir başarı gösteremediğini kanıtlamaktadır.

Çevresel güvenlik literatürü, genel itibariyle çevresel tahribatı ve tarihsel süreçte uygulamaya konulmuş politikaları eleştirerek bu durumu ortaya koyarken kayda değer bir çözüm önerisi sunamamakta ve sorunu tespit etmekle sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla mevcut durum, çevresel tehditlerle mücadele için daha kökten ve kalıcı bir çözümü gerekli kılmaktadır. Bubağlamda tez, iklim krizi nedeniyle özellikle Güney Avrupa'yı etkisi altına alan orman yangınları örneğinden hareketle Avrupa Yeşil Mutabakatı'yla (*European Green Deal*) çevresel mücadele kapsamında neoliberal düzlemde uygulanan politikaların yeterli ve işlevli olmadığını ve olamayacağını göstermeyi amaçlamaktadır. Tez, buna karşılık politika yapım ve uygulama süreçlerinde ekolojik güvenlik yaklaşımının hakim paradigmanın yerine konması önerisinde bulunmaktadır.

Bu bağlamda, tezde öncelik olarak güvenlik kavramının kuramsal çerçevesi çizilecek, ardından çevre güvenliği bağlamında AB politikaları ve Avrupa Yeşil Mutabakatı incelenecektir. Yeşil Mutabakatta vurgulanan iklim değişikliği krizi ve buna bağlı küresel orman yangınlarıyla mücadelede uygulanan bir yöntem olarak neoliberal kurumsalcılığın açmazlarına işaret edilecektir. Bu açmazlara bir çözüm olarak çevresel mücadelenin ekolojikgüvenlik anlayışı ile sürdürülmesi önerisinde bulunulacaktır.

Tez, bu çerçevede üç ana bölüme ayrılmıştır. "Güvenlik Kavramı ve Çevre Güvenliği" başlıklı ikinci bölümde kavramsal çerçevenin oluşturulması amacıyla güvenlik kavramının tanımı ve bileşenlerine, kavrama yönelik kuramsal tartışmalara, kavramın tarihsel dönüşümüne yer verilmiş ve konu itibariyle özelde çevresel güvenlik yaklaşımları incelenmiştir.

“Avrupa Birliği evre Politikası ve Yeşil Mutabakat” başlıklı üçüncü bölümde ise öncelikle uluslararası evre mevzuatının gelişimi ve bu yöndeki çabalara değinilecektir. Ardından AB’nin kuruluşundan bu yana çevresel tehditlere karşı sergilediği tutum ve çevresel güvenliği sağlamak için izlemiş olduğu politikalara yer verilerek bu anlamda en yakın örnek olarak değerlendirilen AB Yeşil Mutabakatı detaylandırılacaktır.

“Küresel Orman Yangınları: Yönetilemeyen Mücadele” başlıklı dördüncü bölümde ise ilk olarak orman yangınlarının önemi, ortaya çıkış süreci, iklim değişikliği ile ilişkisi, makro ve mikro düzeydeki etkilerine yer verilecektir. Bunu takiben Avrupa Birliği Orman Yangını Bilgi Sistemi (EFFIS)’nden elde edilen verilere dayanarak AB’nin çevresel mücadeledeki yetersizliği orman yangınları üzerinden gösterilecek ve bu bağlamda AYM’ye bir eleştiri getirilecektir. AB’nin başarısızlığı, politika yapım süreçlerinde benimsemiş olduğu neoliberal yaklaşımla ilişkilendirilerek çözüm olarak çevresel politikaların ekolojik güvenlik kapsamında ekosentrik bir perspektifle oluşturulması ve uygulanması önerilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜVENLİK KAVRAMI VE ÇEVRE GÜVENLİĞİ

Bu bölümde çevre güvenliği denildiğinde, ne kastedildiğini açıklayabilmek adına öncelikle uluslararası ilişkilerin önde gelen konseptlerinden biri olan “güvenlik” kavramı tartışılmakta, kavram konusundaki tanımlama farklılıklarına yer verilmektedir. Ardından dinamik bir kavram olarak güvenliğin tarihsel kırılma noktalarından ve dönüşümünden söz edilmektedir. Kırılma noktalarının güvenlik yaklaşımları üstündeki etkisi açıklanarak bu yaklaşımlar kronolojik sırayla açıklanmaktadır. Daha sonra güvenlik yaklaşımları içinde çevrenin nasıl konumlandığı ve çevre konusunun güvenlik çatısı altına nasıl girdiği açıklanarak çevre güvenliğine değinilmektedir. Çevre güvenliği konusunda da tıpkı güvenlik kavramının kendisinde olduğu yaklaşım farklılıkları bulunmaktadır. Bu bağlamda çevresel güvenlik yaklaşımları açıklanmakta ve son olarak eko-merkezci bir güvenlik anlayışı olan ekolojik güvenliğin önemi gösterilmeye çalışılmaktadır.

2.1. Güvenlik Kavramı

Güvenlik, insanlığın başlangıcından beri hem bireysel hem de toplumsal anlamda önde gelen ihtiyaçlardan biri olmuştur. Tüm toplumsal ve bireysel süreçlerde karşımıza çıkan güvenlik kavramı, sıklıkla toplum ve bireyin hayati endişelerinin giderilmesini kapsamıştır. Güvensizlik; toplumun, bireyin ya da bir ulusun farklı seviyelerdeki kaygılarının karşılığıdır. Güvenlik, bu kaygılara karşı önlem alınmasını ve bu önlemlerin istikrarının sağlanmasını ifade etmektedir. Güvenliğin sağlanması için farklı tür ve seviyelerdeki tehditlerin bertaraf edilmesi gerekmektedir. Zira güvenlikteki ortak amaç “*varlığını koruma ve sürdürme*” dir (Akmanlar, 2019: 5).

Güvenlik; sosyal, felsefi, psikolojik ve siyasi yönü olan bir kavramdır. Dolayısıyla farklı sektörler ve bakış açıları içinde farklı tanımlamaları bulunmaktadır. Sürekli bir değişime tabi olan kavram, her siyasal ve toplumsal kültürde farklı biçimlerde algılanmaktadır. Bu duruma, güvenliğin içinde barındırdığı pek çok parametre sebep olmakla birlikte “*tehditlerin göreceliliği*” en öne çıkan sebeptir (Özdoğan, 2019: 3). Güvenliğin subjektif ve objektif olmak üzere iki yönü bulunmakta ve güvensizliğe neden olan tehditler, somut sebeplerden doğduğu gibi soyut algılara da dayanabilmektedir (Sancak, 2013: 127). Bu sebeple bir güvenlik durumundan bahsedebilmenin koşulu, herhangi bir varoluşsal tehdidin bulunmaması, varlığın devamı için içten ya da dıştan kaynaklanan

bir tehlikenin olmaması, herhangi bir risk durumunun yokluğu ve bu tür birtakım algıların olmamasıdır (Dedeoğlu, 2014: 27-28).

Güvenlik, pek çok alanın yanı sıra modern ulus devletlerin kurulmasıyla uluslararası ilişkiler disiplininde de tartışılan bir kavram olmaya başlamış ve ulusal (iç) ve uluslararası (dış) güvenlik kavramlarının gelişmesiyle periferide yer bulmaya başlamıştır. Ancak köklü geçmişine rağmen güvenliğin tanımı üzerinde bir konsensüs sağlanabilmiş değildir. Bu durum, hemgüvenliğin psikolojik, sosyolojik veya siyasi anlamda pek çok farklı tehdit ve algılamayı içermesi hem de güvenlik muhtevasının zaman, mekân, tarihsel deneyim ve mevcut konjonktüre göre değişkenlik göstermesi ile ilintilidir. Brauch (2008: 2). makalesinde “*bireylere, konulara, toplumsal adetler ile değişen tarihsel şartlara ve durumlara uyarlanan temel bir kavramdır*” diyerek güvenliğin değişken doğasına dikkat çekmiştir.

İngilizcede “security” olarak geçen güvenlik kelimesinin etimolojik kökeni Latinceye dayanmaktadır. Latince “securus” olarak geçen kelimeyi ayırdığımızda “se”, “yok” anlamına gelirken “curus”, “huzursuzluk” veya “endişe” anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, “securus” yani güvenlik, huzursuzluğun/endişenin olmaması anlamında kullanılmıştır. Buna göre, Mesjasz (2004: 4) güvenliği genel itibarıyla “risk veya endişenin olmadığı durum” olarak tanımlamıştır. Wolfers’a göre güvenlik, önceden edinilmiş değerlerin bir dereceye kadar korunmasına işaret etmektedir. Wolfers’ın tanımıyla güvenlik; nesnel anlamda edinilmiş değerlere yönelik tehditlerin olmamasını, öznel anlamda ise bu tür değerlere saldırılacağına dair korkunun olmamasını ifade etmektedir. Her iki açıdan da bir ulusun güvenliği, bir kutupta güvensizlik duygusu veya tam güvensizlikten, diğer kutupta korku yokluğu veya tam güvenliğe kadar geniş bir yelpazede kendini gösterebilmektedir (Wolfers, 1952: 485). Waever (1995: 53-54) ise güvenliği “referans nesnesine yöneltilmiş varoluşsal bir tehditle mücadele için acil ve istisnai önlemlerin kullanılmasını sağlayan bir söz edimi” olarak tanımlamıştır.

Tanım farklılıklarına rağmen güvenlik, en özet haliyle “bir tehdidin veya bir tehdit olduğuna dair şüphenin bulunmaması durumu” olarak açıklanabilir. Güvenliğin sağlanmadığı durumlarda bir şüphe ve korku ortamı mevcut olmakla birlikte bunun minimuma indirilmesi, söz konusu bireyin, toplumun ya da devletin bir adım ileriye gidebilmesi için büyük önem arz etmektedir. Morgan (2006: 1) bu konuya ilişkin güvensizlik durumunun arzulan ve değer verilen diğer her şeyin peşinde koşmayı

engelleyeceğini ifade etmiştir. Ullman (1983: 130) ise “Devletin sağlayabileceği kazanımlardan hiçbiri güvenlikten daha esas değildir.” diyerek geleneksel perspektiften güvenliğin önemini vurgulamıştır. Uluslararası ilişkiler disiplini içinde en çok üstünde durulan kavramlardan biri olan güvenlik, hangi ölçekte ele alındığı fark etmeksizin öncelikli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Morgan’ın (2006: 1) da ifade ettiği gibi güvenlik kaybedildiğinde güvende olması istenen diğer şeyler de tehdit altında olabilmektedir. Bu sebeple güvenliğin sağlanması gerek bireyler gerekse de uluslar için elzem bir ihtiyaçtır. Nitekim Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, 1987’de düzenlenen Silahsızlanma ve Kalkınma Konferansı’nda “Güvenlik, tüm uluslar için başta gelen bir önceliktir.” ifadesiyle bu görüşü destekleyen bir duruş sergilemiştir Çomak, 2006: 101).

2.1.1. Güvenliğin Dönüşümü

Güvenlik hem çok eski hem de günün değişen koşulları sebebiyle yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojinin ilerlemesi, tehditlerin değişmesi ve özellikle 1990’lı yılların sonunda artan küreselleşme ve SSCB’nin dağılması sonucu uluslararası sistemin değişen koşulları ile güvenlik kavramının yeniden yapılandırılması şart olmuştur. Bu açıdan güvenliği yeni sistem-yeni tehdit bağlamında ele almak uluslararası ilişkiler disipliniinde bir gereklilik olarak öne çıkmıştır. Uluslararası sistemin değişmesi ve yeni tehditlerin ortaya çıkmasıyla beraber güvenliği askeri tehditlerle sınırlayan geleneksel güvenlik anlayışı sorgulanmaya başlamıştır. Uluslararası sistemdeki anarşiyi esas alarak geliştirilen, merkeze devleti koyan geleneksel anlayış, bu dönemde yerini yeni/eleştirel güvenlik anlayışına bırakmaya başlamıştır. Eleştirel güvenlik anlayışı; geleneksel güvenlik yaklaşımlarını güvenliği dar anlamda ele alarak askeri konulara indirgemesi nedeniyle eleştirmiş ve klasik anlayışların yeni koşullara uyumlu olmadığı düşüncesinden hareketle yeni bir bakış açısı olarak ortaya çıkmıştır. Yeni güvenlik yaklaşımları, geleneksel anlayışın aksine güvenliği daha geniş bir perspektifte ele almanın gerekliliği düşüncesinden hareket ederek bireyi, toplumu, ekonomiyi, çevreyi ve benzeri konuları güvenlik kapsamına dâhil etmişlerdir (Ağır, 2015: 99-100).

Zamana ve günün değişen koşullarına göre şekillenen güvenlik anlayışının temel kırılma noktalarının I. ve II. Dünya Savaşı, SSCB’nin dağılması ve bunun sonucu olarak Soğuk Savaş’ın sona ermesi gibi sistemin yapısını değiştiren olaylarla olduğunu söylemek mümkündür. I. Dünya Savaşı’nın ardından geliştirilen idealizm, barış ve işbirliğini esas alan bir güvenlik yaklaşımı benimserken II. Dünya Savaşı’nın patlak

vermesi idealizme olan inancı azaltarak yerini realist görüşlere bırakmıştır. 1980'lere kadar geçerliliğini koruyan realist güvenlik anlayışı 1973'te yaşanan Petrol Krizi, çevresel bozulmanın küresel bir tehdit olarak öne çıkmaya başlaması ve 1990'lara doğru gücünü kaybetmeye başlayan Doğu Bloğunun 1991'de SSCB'nin dağılması ile nihayete ermesi gibi uluslararası alanda yaşanan pek çok olayla birlikte yerini eleştirel güvenlik anlayışına bırakmaya başlamıştır. Elbette buradan realist/neorealist güvenlik yaklaşımının tamamen sistemden tecrit edildiği anlaşılmamalıdır. Ancak hâkim paradigmanın işbirliği ve uluslararası örgütler bünyesine eş güdümlü çalışmayı öne çıkaran neoliberalizm olduğu bir gerçektir. 1990'ların başında yaşanan parçalanma ve bütünleşme süreçleri (Yugoslavya'nın dağılması, Avrupa'nın bütünleşmesi vs.), tehditlerin ulusal ölçekten küresel ölçeğe yayılması ve tehditlerin devletlerin tek başlarına mücadele edemeyecekleri boyuta ulaşması geleneksel güvenlik anlayışın yetersiz kaldığı düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Zira ulaşılan noktada güvenliği tehdit eden meseleler, geleneksel anlayışın savunduğunun aksine askeri alanla sınırlı kalmamaya başlamıştır.

Askeri sorunları analiz eden devlet odaklı bir yaklaşım olarak 1940'larda doğan Realist Güvenlik Çalışmaları, Soğuk Savaş'ın hâkim olduğu bir sistemde şekillenmiştir. Bu dönemde askeri ve stratejik konular “yüksek politika” (*high politics*) olarak nitelendirilerek öncelikli bir konuma yerleştirilirken çevre, cinsiyet ayrımı gibi sosyo-kültürel ve benzeri meseleler “düşük politika” (*low politics*) olarak görülmüş ve ancak yüksek politikalar tamamlandığında düşünülmesi gereken sorunlar olarak değerlendirilmiştir. Realizmi destekleyen bir yaklaşım olarak neorealizm de yine Soğuk Savaş'ın tırmandığı bir dönemde ortaya çıkmış ve benzer şekilde devletlerin temel hedefinin güvenliği maksimize etmek olduğunu ileri sürmüştür. Neorealizm, realizme benzer şekilde uluslararası sistemi devletler üzerinden açıklarken realizm akımından farklı olarak daha bütünsel bir yaklaşım göstererek sistemik bir bakış açısı benimsemiştir. Bu bağlamda nedenleri insan doğasına değil, daha ziyade uluslararası ilişkilerin anarşik doğasına bağlamaktadır (Waltz, 1979: 19).

Neorealizm, klasik realizmin aksine savaşların çıkış noktasını, insan doğasından ziyade sistemdeki anarşizme bağlamasına (Çaman, 2007: 43) ve güç unsurunu realizmin aksine bir amaç değil, araç olarak değerlendirmesine (Sancak, 2013: 126) rağmen temel savları itibarıyla realizme benzer bir görünüm sergilemiş ve realizmi bir adım ileri taşımıştır. Devletleri uluslararası sistemin merkezine koyarak sistemi etkileme potansiyeline sahip ana aktörler olarak gören geleneksel yaklaşım, güvenliği tanımlarken

savaş, askeri güç, çıkar çatışması, güç maksimizasyonu gibi kavramlara başvururken barışı, “herhangi bir çatışma ve savaşın yokluğu” olarak negatif bir tanımlama ile açıklamışlardır (Akgül, 2015: 88).

Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu sistemin etkisiyle şekillenen Güvenlik Çalışmaları 1980’lerde eleştirel bir perspektifle yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Ken Booth’un öncülüğünü yaptığı Eleştirel Güvenlik Çalışmaları, güvenliğin mevcut siyasi ve sosyo-ekonomik koşullar içinde irdelenmesi gerekliliği üzerine şekillenmiştir. Eleştirel yaklaşım, sorun çözücü teorileri yetersiz kalmakla suçlanmış ve bu teorilerin kimin/kimlerin çıkarına hizmet ettiğini sorgulamıştır (Kolasi, 2013: 122-123). Eleştirel kuramın öncülerinden sayılan Robert Cox; “*Dönemin hegemonu dönemin bilgisini inşa eder*” sözüyle geleneksel çatıda öne sürülen görüşlerin gerçeği anlamada yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Cox’a göre mevcut kuramlar belirli ideolojik görüşlerin uluslararası sisteme hegemon güç tarafından empoze edilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır (Karabulut, 2021: 67-68).

Cox; idealizm, realizm, neorealizm gibi pozitivist yöntem bilim kullanan ve mevcut durumdaki sorunlara odaklanan yaklaşımları sorun çözücü kuramlar olarak açıklarken post pozitivist bir yaklaşımla hareket eden ve sorunları somut alanın dışında ele alarak özgürleştirilen görüşleri eleştirel kuram çatısı altına almıştır. Ken Booth, Cox’un görüşlerini Güvenlik Çalışmaları içinde hâkim gücün ya da güçlerin uluslararası alanı manipüle etmesi ve bu yolla, gerçek olmayan tehdit veya tehditler yarattıkları düşüncesi ile açıklamıştır (Aradau et al., 2015: 1’den aktaran Karabulut, 2021: 69).

Eleştirel Güvenlik Çalışmalarından bahsederken tek bir yaklaşımdan ziyade farklı güvenlik yaklaşımlarının birleştirildiği bir çatı kastedilmektedir. Bu anlamda yeni güvenlik çalışmalarının içine Kopenhag Ekolü, Aberystwyth Ekolü, Feminist Güvenlik, Çevresel Güvenlik, Ekolojik Güvenlik gibi güvenlik yaklaşımları dâhil edilmektedir.

Geleneksel güvenlik yaklaşımlarının tam karşısına yerleşen Eleştirel Güvenlik Çalışmalarına ek olarak 1980’lerde ortaya çıkan inşacı yaklaşım (konstruktivizm) da güvenliği “kimlik” kavramı üzerinden açıklamıştır. İnşacı teorisyenler kendilerini eleştirel kuramın çatısı altına yerleştirirken bu sınıflandırma tam olarak kabul görmemektedir. Kimi eleştirel teorisyen, inşacı yaklaşımı pozitivism ve rasyonalitenin bir ayağı olarak görürken kimi yazarlar da inşacıları “*ikinci nesil eleştirel teorisyenler*” olarak tanımlamaktadır (Arı ve Kıran, 2011: 51).

İnşacı yaklaşım, esasında bir güvenlik kuramı olarak ortaya çıkmamış olmasına karşın disipline güvenliğe ilişkin önemli katkılar sunmuştur (Karacasulu, 2007: 98). İnşacılar, dünyayı verili alan olarak kabul eden pozitivist yaklaşımlardan ayrılarak “olandan” çok “oluşan” ya da “inşa edilen” bir şey olarak değerlendirmektedirler. Realist yaklaşımlar tarafından yaygın biçimde sabit olarak ele alınan “devlet kimliği ve çıkarları” inşacılara göre aktörlerin inançları, ideolojileri, kültürel normlarına göre değişkenlik göstermektedir. Bu sebeple inşacılar; bütünü, parçaların tek tek incelenmesinden ziyade bu parçalar arasındaki ilişkiye bakarak anlamaya çalışmışlar ve ideolojik ya da kültürel unsurların aktörlerin karar alma sürecine etkilerini analiz etmişlerdir. Daha açık şekilde ifade edilmesi gerekirse inşacılar, sistemi “*kimlik, norm ve sosyal ilişkiler*” üzerinden açıklamaktadırlar (Arı ve Kıran, 2011: 51). İnşacıların güvenlik yaklaşımı da bu kavramlar üzerinden şekillenmektedir. Aktör, kendi normları ve kimliğinin karşısına ötekini yerleştirerek bir tehdit algısı oluşturmaktadır. Bahsi geçen kimlik kavramı, çoğunlukla dil, din, etnisite, tarih gibi unsurlar tarafından oluşturulmaktadır. Buna göre aktörler, dost ve düşmanı kendi kimliği, ideolojisi ve kültürü üstünden hareket ederek tanımlamakta ve kendi kimliğinden olanları dost olarak addederken kendinden olmayanları düşman olarak görerek bir güvenlik tehdidi yaratmaktadırlar (Şen, 2021: 27).

2.2. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımları

Güvenlik, uluslararası ilişkiler disiplinin içinde savaş ve barış konuları ile beraber incelenmiştir. Geleneksel anlayışta güvenlik “*herhangi bir çatışma ya da savaşın yokluğu*” olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde güvenlik düşüncesine yön veren temel faktörler; dünya savaşları, iki kutuplu uluslararası sistem ve kutuplar (ABD, Batı Bloğu- SSCB, Doğu Bloğu) arasındaki çıkar çatışmaları olmuştur. Dolayısıyla güvenlik bu dönemde devletler ekseninde sınırlı bir düzlemde ele alınmıştır.

2.2.1. İdealist Güvenlik Yaklaşımı

İdealizmin düşünsel temelleri Antik Yunan’a kadar dayanıyor olsa da uluslararası ilişkiler disiplini içinde bir kuram olarak kendini göstermesi I. Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. John Locke, Immanuel Kant, Jeremy Bentham, Hugo Grotius gibi rasyonalitenin ve demokrasinin öne çıkarıldığı Aydınlanma Dönemi düşünürlerinden etkilenilerek geliştirilen idealizm, temel olarak savaşın nasıl önleneceği düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası dönemde devletler bir daha böyle bir felaketin tecrübe edilmemesi adına

idealist görüşler öne sürmüşlerdir. Bu görüşlerin gelişmesinde öncü sayılan ABD Başkanı Woodrow Wilson savaşın önlendiği, barışın tesis edildiği bir dünya düzeni tasarlamak amacıyla on dört ilke sunmuştur. Bu ilkeler; devletlerarası işbirliği, barışın tesisi, şeffaf diplomasi gibi idealizmin temel noktalarını oluşturan bir yol haritası olmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere, idealizm olandan çok olması gerekene odaklanmış ve ideal bir uluslararası sistem kurma hedefiyle hareket etmiştir (Duman, 2021: 5).

Uluslararası ilişkiler disiplini içinde ilk hakim paradigma olarak sayılan idealizm, savaştan yeni çıkılan bir ortamda şekillenmiş ve temel varsayımları ile dönemin siyasetini etkilemiştir (Karabulut, 2014: 61). Nitekim hukuk normlarını ve uluslararası işbirliğini, barışın tesis edilmesi ve güvenliğin sağlanmasının ön koşulu olarak göre idealizm; uluslararası bir mekanizma olarak Milletler Cemiyeti (MC)'nin kurulması ile kendisine pratik zeminde bir yer bulmuştur. Savaşın, kazananı da kaybedeni de aynı oranda etkilediği, her iki tarafta da maddi-manevi birçok kayba sebep olduğu düşüncesiyle idealizm, savaşın dış politika aracı olarak mantıklı bir yöntem olmadığı görüşüyle hareket etmiştir (Duman, 2021: 5). MC'nin kuruluşu ile savaşa sebep olan düzenin değiştirilerek eski yöntemlerin terk edildiği ve barışçıl politikaların izlendiği yeni bir uluslararası sistem kurulmak istenmiştir. MC'nin kurulmasının ardındaki bir başka sebep ise idealizmin insan doğası ve sistemarasında kurduğu ilişki olmuştur. Zira idealist görüş, realist akımın aksine insan doğasını iyi, insanı rasyonel bir varlık olarak kabul etmiş; savaş ve çatışmaların sistemin yanlış kurgulanması sonucu ortaya çıktığını savunmuştur. Bu sebeple idealizm; uluslararası örgütlerin geliştirildiği, silahsızlanma faaliyetlerinin hız kazandığı, uluslararası hukuk normlarının geliştirildiği, demokratik rejimlerin öne çıktığı bir uluslararası sistemde barışın tesis edebileceği inancına dayanmaktadır (Karabulut, 2014: 66).

İdealistler, güvenliğin sağlanmasını büyük oranda sistemin uygun kurum ve yapılarla yeniden dizayn edilmesiyle mümkün görmektedirler. Onlara göre, insan zaten işbirliği ve dayanışmaya yatkın bir varlıktır, dolayısıyla sistemin olumsuz koşullardan tecrit edilerek bunu ortaya çıkaracak kurum ve kuruluşlarla desteklenmesi, güvenliğin sağlanması ve savaşın önlenmesi için uygun ortamı sağlayacaktır. İdealizmin MC'nin kurulmasının yanı sıra bu amaçla başvurduğu temel noktalardan biri de demokratik rejimlerin yaygınlaştırılması olmuştur. Uluslararası güvenliği tehdit eden ve savaşlara sebep olan totaliter yönetimlerin sonlandırılması işbirliği ortamını geliştirecektir (Kamacı, 2021: 89). Nitekim idealizmin düşünsel öncülerinden biri olarak kabul edilen Kant da "*Ebedi*

Barış Üzerine Felsefi Deneme” adlı eserinde (1960: 19-20) demokrasilerin birbirlerine savaş açmayacaklarına işaret etmiştir. Zira demokratik rejimler kolektif güvenliği benimsemeye daha yatkın olduklarından fikir ayrılıkları çatışmaya varmadan diplomasi yoluyla çözülecektir (Ergüven, 2016: 783).

İdealistler, realistlere benzer şekilde güvenliğin tesisinde devleti ana aktör olarak kabul ederken realistlerin aksine onları tek aktör olarak değerlendirmemiş; devletlerin yanı sıra denkleme uluslararası, ulus-üstü, hükümet dışı örgütler ve çok uluslu örgütler gibi aktörleri de dâhil etmişlerdir. Bir başka şekilde ifade edilecek olursa devletlerarası ilişkilerin idamesinde devletler öncül rolde olsa da devlet dışı aktörlerin de etkili olduğunu savunmaktadırlar. Buna temel olan idealist görüş, işbirliği ve karşılıklı bağımlılığın sadece devletlerarasında değil, uluslararası ilişkilerin tüm sükeleri arasında geçerli olduğudur (Steans et al., 2010: 40).

Özetlemek gerekirse normatif bir yaklaşım olarak idealizm, ortaya çıktığı iki savaş arası dönemde uluslararası ilişkiler disiplinin gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Bu anlamda demokrasi, işbirliği, karşılıklı bağımlılık gibi kavramları barışın tesis edilmesi ve güvenliğin sağlanmasının koşulları olarak gören yaklaşım, insanın doğası gereği iyi olduğunu ifade etmiş ve geçmişte olan savaşların sebebini sistemin yanlış şekilde kurulmasına bağlamıştır. Ancak idealizmin ömrü uzun olmamış; 1930’larda faşist iktidarların yükselişe geçmesi ve bunu takiben patlak veren II. Dünya Savaşı ile birlikte popülaritesini kaybederek yerini realizme bırakmıştır.

2.2.2. Realist Güvenlik Yaklaşımı

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra etkinlik kazanan idealizm uzun ömürlü olmamış; 1930’lu yıllarda faşist yönetimlerin yükselmeye başlaması; Almanya’da Hitler’in, İtalya’da Mussolini’nin, SSCB’de Stalin’in izlemiş olduğu saldırgan politikalar ve 1929’da ABD’de patlak veren Büyük Buhran gibi olaylar idealizmin mevcut konjonktürde verimli olmadığı düşüncesini doğurmuştur. II. Dünya Savaşı’nın da tarih sahnesine çıkması ile hali hazırda yükselmekte olan realizm, uluslararası ilişkilerde ana akım haline gelmiştir. Bir diyalektik örneği olarak idealizmin temel yaklaşımlarının tam zıttı olacak şekilde yaklaşım geliştiren realizm; idealizmin normatifliğine karşı pozitivist bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Esas varlığını 20. yüzyılda göstermesine karşın realizmin düşünsel temelleri Thucydides’e kadar uzanmaktadır. Peloponez Savaşı’ndan etkilenen Thucydides devlet yöneticilerinin tutum ve

kararlarının savaşı nasıl şekillendirdiği üstünde durmuş ve realist teori denilince akla gelen güç dengesi, caydırıcılık, silahlanma gibi kavramlarını tarihte ilk kez kendisi kullanmıştır (Uğrasız, 2003: 144-145). Thucydides'in yanı sıra realizmin öncüsü sayılabilecek bir başka isim de 16. yüzyılda yaşamış olan Niccolo Machiavelli'dir. Machiavelli'nin realizme en büyük katkısı 'Prens' adlı eserinde sunduğu fikirler olmuştur. Ona göre devletin bekasının söz konusu olduğu durumlarda etik değerlerin bir anlamı yoktur ve devleti korumak adına yapılan her şey mübahtır. Zira bazı durumlarda ahlaka uygun davranmak devletin yıkımına yol açabileceği gibi kimi zaman da etiğe aykırı davranmak devletin güvenliğini sağlayabilir (Machiavelli, 2012: 110). Ona göre etik ve din konuları devlet yönetiminden tamamıyla tecrit edilmelidir. Bu konuların yönetime etki edebilecek konumda olması, yalnızca devlete ve güvenliğine zarar verecektir (Duman,2021: 15). Ona göre bir yöneticinin tek ahlakı vardır, o da devleti korumaktır.

Machiavelli'nin üstünde durduğu bir başka nokta ise olması gerekenin değil, olanın önemli olduğu ve siyaset alanına hayali olayların dâhil edilemeyeceğidir. Eserinde (Prens) *"kişinin nasıl yaşadığı ile nasıl yaşaması gerektiği arasında öyle büyük bir uçurum vardır ki, yapılması gereken uğruna yapılanı terk eden kişi, çok geçmeden korunmasını değil, yıkımını öğrenmiş olur..."* ifadesini kullanan Machiavelli, güvenliği sağlamanın mevcut siyasi durumun gerektirdiği şekilde davranmaktan geçtiği mesajını vermiştir (Machiavelli, 2012: 109). Bu, realizm akımının idealizme karşı çıktığı temel noktalardan birini teşkil etmektedir. Realist düşünürler, idealistlerin sunduğu dünya düzenini pratiğe dökülemeyecek kadar ütöpik olması sebebiyle eleştirmektedir. Onlara göre; insan doğası, kusurludur ve insan kendi çıkarları peşinde koşan, bencil bir varlıktır. Dolayısıyla idealizmin hayalini kurduğu bir uluslararası sistem asla geliştirilemez.

İdealizm ve realizmin "insan doğası" eksenli zıt yönde gelişen argümanlarına bakıldığında realist düşünürlerin büyük ölçüde 17. yüzyılda yaşamış olan Thomas Hobbes'tan etkilendikleri açıkça görülmektedir. Zira Hobbes, doğa halinde güçlünün güçsüzü ezdiği bir işleyiş olduğunu ve bunun da insanın kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden bir varlık olmasından kaynaklandığını savunmaktadır. Ona göre, insan sosyal değil, aksine arzu ve hırslarının peşinde koşan bencil bir yaratıktır (Akbaş, 1951: 24'ten aktaran Güriz ve Ersöz, 1955: 304). Hobbes'a göre tüm özgür insanların bir arada yaşaması çıkar ve güç çatışmalarından dolayı bir sorun doğurur. Bu sebeple insanlar, hem doğa halinin tehlikelerinden korunmak hem de kendileri adına suçluları cezalandırmak için güç tekeli

elinde bulunduran bir “Leviathan” yaratmışlardır (Güriz ve Ersöz 1955: 306).

Thucydides, Machiavelli ve Hobbes’un düşüncelerini temel alan klasik realistler merkeze devleti almış ve uluslararası politikayı insan doğasına atıf yaparak açıklamışlardır. Onlara göre, uluslararası ilişkileri idame ettirme yetkisi ve gücüne sahip tek aktör, devlettir. Devletlerin nihai amacı ise ülkeyi diğer devletlerden gelecek tehditlere karşı korumak, yani güvenliği sağlamak ve bunun için de güçlerini maksimize etmektir. Realistler için uluslararası ilişkilerde “güvenlik eşittir güç” şeklinde basit bir denklem vardır. Zira bir devlet güce sahip olursa hem caydırıcılığa hem de olası tehditleri bertaraf etme yetisine sahip olacaktır. Burada gerek tehdit gerekse de güç kavramları askeri alanla sınırlı tutulmaktadır.

Realist güvenlik anlayışına göre uluslararası sistem anarşik bir yapıda olduğundan daima çatışmaya ve rekabete yatkındır. Zira devletlerin tutumlarını kontrol edecek bir mekanizma olmadığı için her yönetici kendi devletinin önceliklerini ve çıkarlarını düşünecektir. Realist düşünürler bir devletin kendisini her an bir çatışma olacakmış gibi hazırlaması gerektiğini ifade etmektedirler. Hans J. Morgenthau “*Politics among Nations*” eserinde (1948: 13) uluslararası politikalar başta olmak üzere tüm politika türlerinin bir güç mücadelesi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, nihai amaç ne olursa olsun güç her zaman acil amaçtır. Morgenthau (1948: 13), aynı zamanda idealist görüşe bir eleştiri getirerek idealin ilahi bir güç ya da insan ilişkilerinin doğal gelişimiyle gerçekleşeceğini uma idealistlerin bu hedeflerini (ideallerini) yin güç elde etme yoluyla yaptıklarını savunmuştur. Dolayısıyla birincil öncelik devletin askeri kapasitesini artırarak gücünü maksimize etmesidir. Realizmin askeri konuları başa alarak hiyerarşik bir sıralama yapması, daha evvel de değinildiği gibi, yüksek ve düşük politika kategorizasyonunu ortaya çıkarmıştır. Askeri ve stratejik konular dışındaki tüm politika alanları düşük politika sınıfındadır (Kamacı, 2021: 87-88).

Realizmin devlete her an tetikte olmayı ve silahlanmayı öğütleyen yaklaşımı onun en büyük handikabını oluşturmakta ve güvenlik ikilemini doğurmaktadır. Devletin kendi güvenliğini sağlamak için yapacağı kapasite artırımı, silahlanma gibi stratejiler; başta sınır komşuları olmak üzere diğer devletlerde bir tehdit algısı yaratacak ve onlar da aynı şekilde silahlanmaya başlayacaktır. Bunun sonucunda bir silahlanma yarışı ortaya çıkacak ve endişeler sınıra ulaştığında gerçekte hiçbir şey olmamasına karşın çatışma yaratacaktır. Literatürde “güvenlik ikilemi” (*security dilemma*) olarak kavramsallaştırılan bu durum,

güvende olmak için girişilen eylemlerin diğer devletler nezdinde güvensizliği tetikleyen bir algı yaratabileceğini ifade etmektedir. Devletler güvenlik ikilemini engellemek adına ittifak ve antlaşma yoluna gidebilirler, ancak realistler bunun işleri çıkmaza sürükleyeceğini düşünmektedirler. Zira devletler için en önemli konu, güvenliklerini sağlamaktır; ancak başka devlet(ler) ile bir ittifak kurulsa bile taraflara tam olarak güvenemeyecekler ve olası bir işbirliğinde sürekli bir endişe söz konusu olacaktır. Yöneticilerin bu konudaki temel kaygısı, uluslararası bir işbirliğinin düşmanca unsurların egemenliğine girmesi ve kendilerine karşı kullanılmasıdır (Morgan, 2006: 5).

Özetlemek gerekirse güvenliğin en çok öne çıktığı kuramlardan biri olan realizmde bir devlet için en önemli konu, askeri gücünü artırmaktır. Uluslararası ilişkilerin etkin aktörü olarak ulus devletler daima kendi çıkarlarını düşünmektedir. Onlara göre insan doğa olarak bencildir ve yalnızca kendi arzularını peşinde koşan bir varlıktır. Dolayısıyla devleti yöneten ve uluslararası politikayı yönlendirenler insan olduğundan her ulus devlet de kendi menfaati için çatışmaya meyillidir. Onlara göre her devlet sabit özellikler göstermekte ve her biri mutlak kazançlardan ziyade göreceli kazançlara odaklanmaktadır (Kamacı, 2021: 87). Bu gerçek, uluslararası sistemde daimi bir rekabeti beraberinde getirmektedir. Realist kuram bununla ancak silahlanarak ve güçlenerek baş edilebileceğini savunarak güvenliği, güç unsurlarının artırılmasına bağlamaktadır.

2.2.3. Neorealist Güvenlik Yaklaşımı

Savaş döneminde işlevsel görülen realizm, 1960'lı yıllara gelindiğinde eleştirilere tabi tutulmaya başlamış ve akımın güncellenmesi söz konusu olmuştur. Bunun bir sonucu olarak Kenneth Waltz öncülüğünde ortaya çıkan neorealizm (yeni gerçekçilik), 1979'da Waltz tarafından ortaya konulan "Uluslararası Politika Teorisi" (*The Theory of International Politics*) eseri ile literatüre girmiştir. Neorealizm, realist akımı desteklemekle birlikte bazı temel noktalarda ondan ayrılmaktadır.

Neorealizmin klasik realizmden ayrıldığı ilk nokta, devletlerin daima kendi çıkarlarını peşinde koşmasını açıklama şeklindedir. Klasik realistler bu durumu insan doğasının kötü ve bencil olmasına bağlarken neorealistler uluslararası sistemin anarşik yapısı ile ilişkilendirmektedir. Waltz, uluslararası sistemi devletler üzerinden açıklayan realizm akımının aksine resmin bütününe bakmış ve sistemik bir bakış açısı benimsemiştir. Ona göre devletlerin dış politika belirlemelerindeki kritik nokta yöneticilerin doğası değil,

uluslararası ilişkilerin anarşinin hâkim olduğu sistemik yapısıdır. Parçalardan çok bütüne odaklanan bu yaklaşım, neorealizmin kullanmış olduğu analiz yönteminin bir ifadesidir (Karabulut, 2021: 62). Waltz (1979: 19) uluslararası politika teorilerinin nedenleri ulusal düzeye indirgemelerini eleştirmektedir. Zira sistem parçaların (devlet) özellikleri ya da bağlantılarından etkilendiği sürece nedenleri açıklamak için birimlere odaklanmak yetersiz kalacak ve bir sistem yaklaşımına ihtiyaç doğacaktır (Waltz, 1979: 39). Kısaca realistler, güç odaklı politikaların sebebini açıklarken insanın doğasını vurgularken neorealistler sistemin yapısını vurgulamaktadır (Heywood, 2011: 86).

Neorealistler de klasik realistler gibi uluslararası politikanın merkezine devleti almakta, ancak farklı olarak tek aktör olarak kabul etmemektedirler. Başka bir ifadeyle, neorealistler için devlet uluslararası sistemin en önemli aktörü, ancak tek aktörü değildir. Yeni gerçekçi akım da realizmdeki gibi devletlerin yegâne amacını, güvenliklerini sağlamak olarak açıklamaktadır (Çölükoğlu, 2020). Waltz, anarşik bir sistemde güvenliğin ilk ve en önemli amaç olduğunu belirtmiştir (Şen, 2021: 15). Ancak neorealizm, realizmdeki gibi bunun salt güç maksimizasyonu ile değil, ittifak kurma ve güçdengeleme gibi yöntemlerle de sağlanabileceğini savunmaktadır. Neorealistler, devletlerarasında kurulacak herhangi bir işbirliğinin gerek aldatma ihtimali gerekse de her devletin göreceli kazançlara odaklanması sebebiyle sınırlı olacağını ifade etmiş, bunun yerine askeri ittifakları önermişlerdir. Böylece devletler güç dengesini sağlayabilecek ve tehditleri sınırlandırabileceklerdir. Başka bir ifadeyle güç dengesi, sistemin düzenlenmesini sağlayan bir işlev görecektir ve sistemde bir istikrar yaratarak sistem güvenliğini beraberinde getirecektir (Sandıklı ve Emeklier, 2011: 24).

Neorealistlerin klasik realistlerden ayrılan bir başka noktası ise güç kavramını açıklama şekilleridir. Neorealistler de tıpkı klasik realizmde olduğu gibi askeri gücü merkeze alırken bunun yanı sıra ekonominin etkisinin yadsınamayacağını ifade etmektedirler. Ekonomik süreçlerin güvenliğin sağlanmasında önemli olduğu iddiasıyla hareket eden neorealistlerin 1973 ve 1979'da yaşanan petrol krizlerinden büyük ölçüde etkilendiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim neorealizmin ana hatlarını çizen Waltz, askeri konulara ek olarak ekonominin büyük oranda uluslararası güvenliğin bir unsuru haline geldiğini belirtmiştir (Sandıklı ve Emeklier, 2011: 25).

En başta da ifade edildiği gibi sorun çözücü teoriler günün var olan koşullarından etkilenecek ortaya çıkmışlardır. Neorealizm de 1960'larda realizme gelen eleştiriler ve 1970'in ekonomi temelli krizlerinden etkilenecek bir kuram olarak literatüre girmiştir. Realizmi bir adım ileri taşıyan neorealistler pek çok açıdan realist akımla benzerlik göstermesine karşın nedenleri açıklamada kullandıkları analiz yöntemi, uluslararası güvenliğin kapsamına ekonomik süreçleri dâhil etmeleri ve devleti uluslararası politikanın tek aktörü olarak değerlendirmemeleri gibi sebeplerle realizmden ayrılmaktadır.

Genel olarak geleneksel güvenlik yaklaşımları uluslararası politikayı ve güvenliği açıklarken kendini koruma (*self-help*), beka, devlet ve çıkar çatışması kavramlarına başvurur. Geleneksel yaklaşımlar uluslararası alanı verili kabul ederek nedenleri mevcut durumlara uygun olarak açıklarlar. Klasik realizm bunu insanın kötü doğasına, neorealizm ise sistemin anarşik yapısına atıf yaparak özetler.

Geleneksel yaklaşımlar güvenliği formüle ederken “*tehdit = kapasite x niyet*” denkleminde hareket ederek güvenliği hem dar bir çerçevede ele almış hem de pratikte sorunlu bir anlayış ortaya koymuştur. Zira böyle bir formülizasyonda hali hazırda insan kötü ve devletler çatışmaya meyilli varsayıldığından yapılan hesaplamalar tamamen algıya dayalı, gerçeklikten yoksun çıkarımlar olabilmektedir. Niyet okuyarak yapılan hesaplamalar, son durumda güvenlik ikilemi yaratarak devletleri güvensizlik sarmalına sürükleyebilmektedir (Sandıklı ve Emeklier, 2011: 26). Nitekim geleneksel güvenlik anlayışının benimsendiği Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB arasında artan sürekli güvensizlik ve silahlanma yarışı da bu formülizasyonun bir sonucudur (Bilgin, 2010: 78).

Geleneksel güvenlik çalışmaları günün siyasi koşullarına göre şekillenerek mevcut sorunlara uygun açıklamalar sunmuş ve bulunduğu dönem içinde geçerliliğini korumuştur. Ancak Cox'un sorun çözücü teoriler olarak sınıflandırdığı bu kuramlar uluslararası güvenliği etkileyen diğer pek çok bireysel, bölgesel ve küresel sorunları göz ardı etmiştir. Güvenliği açıklarken maddesel alana bağlı kalan pozitivist geleneksel yaklaşımların temel eksikliği, gelişen ve değişen sistemin noksanlıklarını açıklamada ve çözmede yetersiz kalması olmuştur.

2.3. İnşacı (Konstrüktivist) Güvenlik Yaklaşımı

Sosyal inşacı kuram 1980'li yıllarda geleneksel teorilerin yetersizliğinin tartışılmaya başlandığı bir dönemde Üçüncü Tartışma bünyesinde ortaya çıkmış ve 1990'lı yıllarda

literatürde kendine tam anlamıyla yer bulmaya başlamıştır. Ancak her ne kadar yakın tarihte öne çıkmış gibi görünse de inşacı kuramın düşünsel temelleri İtalya’da Giambattista Vico tarafından atılmıştır (Şen, 2021: 26). İnşacılığın uluslararası ilişkiler disiplini içine girmesi ise Nicholas Onuf öncülüğünde olmuştur. Onuf, inşacı yaklaşımı disiplin içinde felsefi bir boyutta sunarken Alexander Wendt bu düşünceleri kuramsallaştıran isim olmuştur (Ertem, 2012: 183). Uluslararası ilişkilerin ana akım teorilerinden sosyal ilişkilere yaptığı atıf ile ayrılan inşacı kuram, bu yanılla sosyal konstrüktivizm olarak da adlandırılmaktadır (Kaya, 2008: 83).

İnşacı kuramı geleneksel teorilerden ayıran temel özellik, ontolojik yaklaşımıdır. Mevcut teorilerin uluslararası politikayı pozitivist bir yaklaşımla maddi boyutta ele almasına karşılık inşacılar, uluslararası politikayı sosyal düzeyde incelemiş ve onun aktörler tarafından inşa edildiğini savunmuşlardır. Bunu söylem, kimlik, kültür gibi geleneksel teorilerin denkleme dâhil etmediği kavramlarla açıklamışlardır (Kaya, 2008: 83). Onlara göre uluslararası sistem aktörlerin kimlikleri ve bu kimlikler üzerinden oluşturdukları dost ve düşmanları ile kurdukları ilişkiler aracılığıyla inşa edilmektedir. Zira onlara göre kimlik, aktörlerin eylemlerini ve çıkarlarını etkileyen başat faktördür (Arı ve Kıran, 2011: 50). Ancak eylemlerin maddesel dünyadan tamamen bağımsız olarak şekillendiğini de iddia etmemekte, sadece maddi konulara merkezi bir değer atfetmemektedirler (Adler, 1997: 324).

Wendt, uluslararası sistemin işleyiş sürecinde oluşan tüm durumların insan eliyle oluşturulduğunu savunmuştur. Waltz’ın sistemin anarşik olduğu yönündeki tespitine “*Anarşi, devletlerin yaptığı şeydir.*” olarak karşılık vermiştir (Wendt, 1992: 395) Wendt’in düşünceleriyle kuramsallaşan inşacı yaklaşımın sisteme yönelik en net savı; her şeyin değişebilir olduğu yönünde olmuştur. Zira uluslararası politika maddi değil, sosyal bir yapıdadır ve bu yapı, aktörlerin kimliği ve çıkarlarının sabit kalmasını engellemektedir (Şen, 2021: 29).

İnşacılar göre insan sosyal bir varlıktır ve dolayısıyla insanlar toplumu inşa ederken toplumsal normlar da insanı şekillendirmektedir (Kaya, 2008: 95). Kuram, uluslararası ilişkilere de bu şekilde yaklaşmakta ve aktörlerin eylemlerinin tarihsel ve çevresel faktörler tarafından çeşitlenen kimlikleri ile açıklamaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında inşacılar, geleneksel teorilerin aksine ne aktörleri ne de sistemi sabit kabul etmemektedirler. Onuf (1998: 64-65), normları ortaya çıkaran özneler ile normların karşılıklı bir etkileşim

içinde olduklarını ifade etmiş; maddesel dünyanın insanların sosyal ilişkileri ve sosyo-kültürel yapıları tarafından inşa edildiğini savunmuştur. Böylesi bir yaklaşımda gerçeklik inşa edilen bir şey olduğundan sabit ve objektif bir gerçeklikten söz edilemez; gerçeklik, söylemler ve kültürel öğeler tarafından oluşturulmaktadır (Karacasulu, 2007: 99).

İnşacıların güvenlik anlayışına bakıldığında uluslararası politikayı şekillendiren sübjektif gerçeklik, söylem ve kimlik gibi unsurların ulusal ve uluslararası güvenliğe etkisi üstünde durulduğu görülmektedir. Konstrüktivistler bir yandan güvenliği geleneksel teorilerde olduğu gibi tehdit ve çıkarların iç içe geçtiği bir konsept olarak açıklarken öte yandan tehditlerin aktörler tarafından tanımlanma süreçlerinin sosyal boyutlarını araştırmaktadırlar. Burada cevaplanması gereken “Neye karşı güvenlik?” sorusudur ki bu da inşacılara göre aktörün içinde bulunduğu toplumsal koşullar ve kimliğine göre yanıtlanmaktadır. İnşacı yaklaşım, devletlerin kimlik üzerinden “ben ve öteki” ayrımı yaparak öteki olarak konumlandığı aktörü tehdit olarak görmeye meyilli olduklarını iddia etmektedir (Ertem, 2012: 212-213). Dolayısıyla devletlerin kimliğini oluşturan kültür, ideoloji, tarihi hafıza gibi sosyal koşullar aktörün kimi ya da neyi öteki olarak konumlandıracağını belirlemekte ve algısal tehdidi yaratmaktadır. Teorisyenlerin ısrarla savunduğu şey, tehdit tanımının aktörlerin mevcut sosyal koşullardan bağımsız olamayacağıdır. Bu sebeple inşacı yaklaşım da tehdit, hem değişken bir özellik göstermekte hem de algısal boyutta kalmaktadır. Devletlerin kendi ve öteki arasındaki ilişkisi güvenlikle alakalı algıları da şekillendirmektedir Kimlik, aktörlerin düşüncelerini etkilemekte ve özne farklılıkları bir tehdit algısı yaratarak uluslararası güvenliğin sağlanmasını zorlaştırmaktadır. (Ertem, 2012: 224-225). Zira aktörler çoğu zaman kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken kim olduklarına ve neyin tehlikede olduğuna göre diğerleriyle etkileşim içine girmektedir (Wendt, 2003: 305).

2.4. Kopenhag Okulu Güvenlik Yaklaşımı

Soğuk Savaş’ın son yıllarına gelindiğinde uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler, nükleer silahların ortaya çıkmaya başlaması ve bunun bir sonucu olarak Detant Dönemi’ne girilmesi, geleneksel güvenlik anlayışında değişimler yaratmıştır. Ek olarak, 1980’lerde ve devam eden süreçte yaşanan pek çok iç çatışma da realizmin başı çektiği geleneksel güvenlik yaklaşımlarının değişmesini zorunlu kılmıştır. Böylece birincil referans nesnesi devlet olan hâkim güvenlik paradigmasının askeri güvenlik odaklı hegemon pozisyonu

meydan okumalara maruz kalmaya başlamıştır (Baran ve Macar, 2017: 255). Bu dönemde Barry Buzan tarafından 1983'te kaleme alınan "*People, States and Fear*" isimli eser, geleneksel yaklaşımların güvenliği askeri konulara indirgemesine bir eleştiri getirmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise Jaap de Wilde ve Ole Waever da Soğuk Savaş'ın bitimiyle mevcut paradigmanın uluslararası sistemin değişen koşullarına cevap veremediğini savunmuşlardır. Bu bağlamda Kopenhag Okulu, Buzan'ın kitabında da işlediği gibi, güvenlik kavramını askeri potadan çıkarıp kapsamını genişletmeyi hedeflemiş ve güvenliği tek bir sektörde inceleyen geleneksel anlayışı reddetmiştir.

Kopenhag Okulu, güvenliği -geleneksel boyutu da içerecek şekilde- askeri, siyasi, ekonomik, çevresel ve toplumsal güvenlik olmak üzere beş farklı sektörde ele almıştır (Buzan, 1991: 19). Okul, savaş ve güç eksenli gelişen güvenlik anlayışına karşı çıksa da güvenlik çalışmalarından askeri konuları tamamen tecrit etmemiştir. Daha ziyade referans nesnesine yönelik askeri olanlar kadar, askeri olmayan tehditlerin de güvenikleştirilmesi gerektiği vurgusuyla güvenliğe radikal bir anlayış getirmeyi hedeflemişlerdir. (Buzan, Weaver ve Wilde, 1998: 4) Ancak Buzan "*People, States and Fear*" adlı eserinde güvenliğin sektörel genişlemesini savunurken devleti birincil referans nesnesi olarak geleneksel anlayışa benzer bir görünüm sergilemiştir. Sektörel ayırım ile Buzan, tehditleri geniş bir yelpazede ele alırken devlet merkezli yaklaşımdan ayrılmamıştır. Buzan'ın genişlemeciliğine karşılık Waever güvenliğin derinleştirilmesini vurgulayarak mevcut koşullar bağlamında referans nesnelerinin çoğaltılmasının gerekli olduğunu savunmuştur (Baran ve Macar, 2017: 255). Buzan'ın genişlemeci yaklaşımı, değişen sisteme uygun bir tavır göstererek güvenliği "askeri araç ve devlet" kafesinden çıkarmış ve güvenlik kavramının "yeni" tehditleri kapsayacak biçimde genişletilmesi gerektiğini ifade ederken Waever'ın derinleşmeci yaklaşımı devletin yanı sıra birey güvenliği üzerinde de durmuştur. Özetle, genişlemeciler "Hangi tehdit?" sorusuna yanıt ararken derinleşmeci "Kimin güvenliği?" sorusuna odaklanmışlardır (Baysal ve Lüleci, 2015: 69).

Kopenhag Okulu disipline sektör ayırımı, bölgesel güvenlik kompleksleri ve güvenikleştirme olmak üzere üç temel katkıda bulunmuştur. "Sektörler", yukarı da ifade edildiği gibi güvenlik konularının genişletilmesi anlamına gelirken "güvenlik kompleksleri" güvenliğin bölgesel seviyede analiz edilmesini ifade etmektedir (Waever, 2004: 8). Waever tarafından 1995'te literatüre dâhil edilen güvenikleştirme kavramı ise

herhangi bir konunun söylem yoluyla kamuoyu nezdinde meşrulaştırılarak güvenlik meselesi haline getirilmesi anlamını taşımaktadır.

Kopenhag Okulu, bölgesel güvenlik komplekslerini sistemdeki mevcut anarşiyi ve coğrafi mesafeyi yan yana koyarak açıklamaktadırlar. Küresel güvenlik belli bir dereceye kadar karşılıklı bir bağımlılık ağına bağlıdır, ancak komşu devletler, coğrafi yakınlıklarından dolayı diğer devletlere göre güvensizliği daha çok tetiklediğinden karşılıklı bağımlılık etkisini yitirebilmektedir. Yakınlık etkisi, diğer devletlere kıyasla komşu devletlerin tehdit olarak görülmesini kolaylaştırmaktadır. Okul, karşılıklı bağımlılığın müttefik olma eğilimini artırdığı yönündeki temel görüş, bölgedeki devletlerindengesiz güç dağılımıyla ilişkili olarak aksi yönde bir sonuç yaratabileceğini savunmaktadır (Buzan ve Waever, 2003: 46).

Kopenhag Okulu yazarlarının üstünde durduğu bir başka konu güvenlikleştirme/güvenlik-dışlaştırma kavramlarıdır. Kabul gören temel görüş güvenlikleştirmenin özneler arasındaki etkileşim yoluyla inşa edilen bir yapıyı ifade ettiği yönündedir. Güvenliği salt özneler ya da nesnelere yoluyla değil, daha ziyade onlar arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak açıklamaktadırlar (Buzan et al.: 1998: 31). Tehdit olarak addedilen konu, söylem yoluyla aktörler tarafından yapılandırılarak güvenlikleştirilecek ve toplum nezdinde kabul gördüğü ölçüde kurgulanmış tehdide karşı alınan önlemler meşru sayılacaktır (Küçüksolak, 2012: 206).

Kopenhag Okulu, güvenliği negatif bir değer olarak ele almaktadır. Bu nedenle Okul, güvenlikleştirmeyi siyaseten başarısız olan devletlerin kullandığı bir enstrüman olarak görmektedir. Onlara göre bir konuyu güvenlik meselesi haline getirmek beraberinde başka sorunları da getirecektir. Normatif biçimde güvenlik dışlaştırmayı destekleyen Okul, sorunları siyasi düzeyde çözmenin önemini vurgulamaktadır. Zira bir meseleyi güvenliğin bağlamına yerleştirmek sorunu daha tehlikeli hale getirebilir (Baysal ve Lüleci, 2015: 83).

Özetlemek gerekirse Kopenhag Okulu, güvenliğin kapsamını genişleterek ve derinleştirerek geliştirmiş ve literatüre ekledikleri üç kavram ile güvenliğe farklı bir bakış kazandırmışlardır, ancak esas olarak geleneksel anlayışın devlet merkezli güvenlik anlayışından uzaklaşmamıştır.

2.5. Eleştirel Güvenlik Yaklaşımları

Eleştirel Kuram, 1920'lerin başında Theodor W. Adorno, Marx Horkheimer gibi akademisyenlerin öncülüğünü yaptığı Frankfurt Okulu bünyesinde yapılan çalışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve Horkheimer'ın 1937 yılında kaleme aldığı "*Geleneksel ve Eleştirel Teori*" makalesi ile literatüre girmiştir. Düşünsel temelleri Hegel ve Marx'a kadar uzanan eleştirel kuram, esasen Frankfurt Okulu'nca Ortodoks Marksizm'e yöneltilen eleştirilerin bir ürünü olduğundan Okul bünyesindeki teorisyenler Neo-Marksist olarak değerlendirilmiştir. Kuram, Antonio Gramsci'den etkilenen Robert W. Cox aracılığıyla 1980'lerden itibaren uluslararası ilişkiler disiplini içinde etkili olmaya başlamıştır. Cox'un yanı sıra Andrew Linklater, Richard Ashley, Mark Hoffman gibi yazarlar da Eleştirel Kuram'a katkıda bulunmuşlardır (Akmanlar, 2019: 26).

Frankfurt Okulu'nun doğmasında etkili olan temel olay, I. Dünya Savaşı sonrası sol işçi kesiminin aldığı darbe olmuştur. Bunun yanı sıra Okul, Stalin'in Rus Devrimi, Nazilerin yükselişi, solcu hareketlerin SSCB'nin kontrolüne girmesi gibi olaylardan da etkilenmiştir (Odabaş, 2018: 213). Klasik Marksizm'e yönelttiği eleştirilerle öne çıkan Okul'un temel kaygısı; insanı, geleneksel teorilerin dayattığı kalıplaştırıcı anlayıştan uzaklaştırarak özgürleştirmektir. Geleneksel teoriler, sosyal bilimleri pozitivist bakışla bir doğa bilimi gibi ele alarak nesneleştirir. Buna karşılık eleştirel teori, post-pozitivist bir yaklaşım göstermektedir ve dönüşlüdür. (Geuss, 2002: 10-11). Geleneksel pozitivist teorilerin diyalektiği hesaba katmadan hareket etmelerinden dolayı bütüncül bir yaklaşımdan yoksun olduklarını savunan eleştirel teorisyenler, bu teorilerin insanı sömürdüğünü ve insanın bu sömürden kurtarılması gerektiğini savunmaktadırlar (Bekalp, 2019: 16).

Eleştirel teorisyenler, gelenekselciliğin devleti önceleyen, nesnel ve yalnızca mevcut soruna göre yöntem geliştiren yaklaşımını sıklıkla eleştirmişlerdir. Özellikle eleştirel çalışmaların öncülerinden olan Cox'un "Teori her zaman birileri ve bir amaç içindir." ifadesi hiçbir teorisinin nesnel olamayacağını açıklamaktadır. Cox, teorilerin zaman ve mekânın koşullarına göre ortaya çıktığını ve temelde bireysel bakış açısından türeyen bir ürün olduğunu savunmaktadır (Cox, 1981: 128). Bu nedenle, eleştirel teorisyenler arasında pozitivist kuramların dünyanın manipüle edilmesi için bir araç olduğu düşüncesi yaygındır. Ancak onlar, tahakküme ve empozeye karşılık insanın özgürleştirilmesi ve baskıdan kurtulması hedefindedirler (Durdu, 2006: 16).

Cox'a (1981: 128) göre bir teorinin öncelikli hedefi, sorunların farkına varmak ve zihnin bunları gerçeklikle kavramasını sağlamak olmalıdır. Dolayısıyla gerçeklik değiştiğinde eski kavramlar revize edilmeli yahut ortadan kaldırılmalıdır. Teori, birçok boyutu ve parametreyi denkleme dâhil ederek sorunların ve mevcut noktanın orijinini keşfetmenin yollarını aramalıdır. Oysaki gelenekselciler, kendilerini güncel sorunlara yanıt vermekle sınırlandırmaktadır. Geleneksel bir yapıda olan sorun çözücü teoriler pozitivist yöntemlere dayanmakta ve mevcut sorunlara odaklanan bir yaklaşım sergilemektedir. Eleştirel teoriler ise daha çok tarihsel deneyimlerden çıkarım yapmakta ve insanın aydınlanmasını sağlayacak radikal dönüşümleri desteklemektedir (Cox,1981: 129). Sorun çözücü teorilerin odağı mevcut politik yapı ve kurumlarken, eleştirel teoriler mevcut noktaya gelinmesinde etkili olan parametleri, politik yapının nasıl oluştuğunu ve nasıl değiştirilebileceğini araştırmaktadır. Kısaca, eleştirel kuram mevcut düzenin gerek siyasal gerekse de sosyal açıdan değişmesinin önünü açacak düşünsel bir çerçeve sunmayı amaçlamış ve sonuç ve/veya nedenlerle değil, nasıllarla hareket ederek normatif bir duruş sergilemiştir (Yaramış ve Kolasi, 2014: 171-172).

Eleştirel Teori temel olarak ontolojik ve epistemolojik varsayımlarını geleneksel kuramlarla karşıt bir ilişki içinde ortaya koymuş ve Soğuk Savaş boyunca etkili olan klasik anlayışları eleştirmiştir. Ancak kuram, farklı entelektüel çevrelerce şekillendirilmiş ve bu nedenle kendi içinde pek çok kola ayrılmıştır. Örneğin, Habermas'ın düşüncelerinden etkilenen yazarlar uluslararası toplumun sorunlarına odaklanırken Gramsci'den etkilenen Cox, Gill gibi düşünürler ekonomi-politik eksenli eleştiriler geliştirmiştir. Enloe ve Tickner gibi yazarlar cinsiyet ayrımcılığına dikkat çekerken Cox'tan etkilenen Ken Booth güvenlik çalışmalarına odaklanmış ve geleneksel güvenliğe bir alternatif sunma kaygısı içinde olmuştur (Yaramış ve Kolasi, 2014: 174).

Eleştirel (Yeni) güvenlik çalışmaları (*Critical Security Studies, CSS*), 1980'lerden itibaren devleti tek referans nesnesi kabul eden klasik güvenlik anlayışına karşılık birey ve toplumu öne çıkaran bir yaklaşım sergilemiştir. CSS, devleti tehlikeden korunması gereken bir şey olmaktan ziyade güvensizliği tetikleyen bir olgu olarak yorumlamıştır. Devlet, güvensizliğin çözümü değil, bir sebebidir ve bu nedenle merkeze alınması da güvenlik açısından sorunlu bir yaklaşımdır. Güvenlik, ancak birey ve grupların gündelik hayatlarını sekteye uğratan olağan dışı ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel ve çevresel diğer tüm sınırlamalardan kurtulmaları ve özgürleşmeleri (*emancipation*) ile sağlanabilir (Baylis,

2008: 81). Birey özgürlüğünü sınırlayan hiyerarşik yapıları eleştiren kuramda “özgürleşme” güvenlik çalışmalarında kilit kavram olarak öne çıkmıştır (Birdişi, 2014: 232).

Eleştirel güvenlik çalışmalarının esas çıkış noktası; güvenliğin, klasik teorisyenlerin gösterdiği gibi yalnızca askeri tehditlerin bertaraf edilmesiyle sağlanamayacağı, güvenliğin çok boyutlu bir olguyu ifade ettiği ve yalnızca savaşların önlenmesiyle değil; insanların mutluluk ve refahlarının sağlanmasıyla mümkün olacağı düşüncesi olmuştur (Bilgin, 2010: 72). Bu çerçevede pozitivist metodolojiye eleştiri getiren CSS, geliştirdiği post-pozitivist paradigmlar ile indirgemeci klasik anlayışa karşılık ekonomi, kültür, kimlik, ideoloji, toplumsal yapılar, çevre gibi ögeleri analiz süreçlerine dâhil ederek bütüncül bir perspektif sunma gayreti içinde olmuştur. (Mercan, 2019: 22-23). Yeni güvenlik anlayışını benimseyen yazarlara göre güvenlik bir bütünü ifade etmektedir ve askeri konulara verilen yüksek mahiyet siyaseten bütüncül bir yapıya engel teşkil ettiği gibi yeni güvensizliklere de kaynak oluşturabilir (Bilgin, 2010: 75). Gelenekselcilerin aksine devleti merkezden çıkaran eleştirel teorisyenler daha çok sivil toplum-devlet ilişkisine (Cox ve Sinclair: 1996: 96) odaklanmakla beraber devleti, insanın ihtiyaçlarını karşılamak ve refahını sağlamakla yükümlü bir olgu olarak ele almışlardır. Görüş farklılıkları, 1980’lerden itibaren başta birey olmak üzere devlet-dışı aktörleri de güvenlik çalışmalarına dâhil eden eleştirel yaklaşımların devleti önceleyen hâkim paradigmanın yerini almasını sağlamıştır.

Eleştirel güvenlik yaklaşımları, tek bir kuramsal yaklaşım olmaktan ziyade farklı ekol ve yeni güvenlik anlayışlarının bir bütünü olarak anlaşılmalıdır. Sınırları tam olarak çizilemeyen CSS’yi insani güvenlik, feminist güvenlik, çevresel güvenlik, Paris Ekolü, Galler/Aberyswyth Ekolü, post-yapısal güvenlik çalışmalarını bünyesinde barındıran geniş bir yelpazede ele almak mümkündür. Literatürde kimi çevrelerce Konstrüktivist (İnşacı) Kuram ve Kopenhag Ekolü de eleştirel çalışmaların altında incelenmektedir, ancak bu çalışmada bahsi geçen kuramlar hem eleştirel hem de geleneksel özellikleri barındırması sebebiyle ayrı bir başlık altında açıklanmıştır.

Frankfurt Okulu’nun yanı sıra Galler’de bulunan Aberyswyth Üniversitesi de eleştirel güvenlik çalışmalarına katkıda bulunmuş ve Ken Booth, Keith Krause, Richard Wyn Jones ve Michael Williams gibi akademisyenlerin çalışmaları güvenlik alanında öne çıkan Galler/Aberyswyth Okulu’nu oluşturmuştur (Birdişi, 2014: 232-233).

Galler Okulu'nun çalışmaları sıklıkla eleştirel güvenlik çalışmaları olarak da anılmaktadır. Bunun sebebi Krause ve Williams'ın yayınlamış oldukları “*Critical Security Studies: Concepts and Cases*” adlı çalışmalarında ilk defa bu tanımı kullanmış olmalarıdır (Akmanlar, 2019: 10). Eleştirel teori içerisinde güvenliği ön plana çıkaran Galler Ekolü, genel itibariyle özgürleş(tir)me ve hegemonya kavramları üstünde durmuşlardır. Gramsci'nin hegemonya ile ilgili düşüncelerinden etkilenen Okul, Soğuk Savaş'ın ardından artan ve çeşitlenen güvenlik sorunlarının ana sebebini eylem ve ilişkilerin yanı sıra dil üzerindeki hâkim hegemonyada aramışlardır (Birdişli, 2014: 246).

Gramsci hegemonya ile ilgili tanımlamada bulunurken sınırları belirleme, sosyal yapıyı şekillendirme ve sivil toplumun algısı üstünde etki yaratabilme potansiyeline sahip kapitalist bir devlet resmetmiştir (Anderson, 2007: 29). Nitekim Gramsci'den etkilenen ve eleştirel teoriye yön veren Cox da devletlerarası ilişkiyi açıklarken hegemonya kavramına başvurarak hakim hegemon gücün değişimi ile orantılı şekilde insan ilişkilerinin de değişime uğrayacağını ifade etmiştir (Okur ve Ongur, 2015: 295). Galler Okulu da benzer şekilde hegemon güç tarafından inşa edilen bilginin ve düşünce sisteminin gerek insan ilişkileri gerekse de eylemleri şekillendirdiğini savunmuştur. Dolayısıyla onlara göre geleneksel anlayışın iddia ettiği gibi sabit ve kalıcı bir güvenlik paradigması mantıklı değildir. Pozitivist yaklaşıma sahip olan geleneksel teorilerin mutlak gerçeklik anlayışına karşı çıkması Okul'un getirdiği en önemli eleştiri olmuştur (Mercan, 2019: 36). Gerçekliğin değişebilir yapısına dikkat çeken Ekol yazarları, bu savdan hareketle insanın, hegemonyanın kurguladığı gerçekler ve değerlerden kurtarılması gerektiğini savunmuşlardır. Güvenlik, ancak insanın özgürleşmesi ile sağlanabilir. Ekol, bu düşünceden hareketle güvenliği birey ekseninde okumuş ve geleneksel anlayışın merkeze devleti koymasına karşılık güvenliğin gönderge nesnesinin bireyi kapsayacak biçimde derinleşmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Nitekim Okul'un yükseldiği 1990'larda birey ekseninde ortaya çıkan etnisite ve kimlik temelli sosyo-kültürel öğelerin hakim olduğu çatışmaların yaşanması ve tehditlerin bu bağlamlarda kendisini göstermesi birey güvenliğine olan ilgiyi artırmıştır (Mercan, 2019: 37).

Galler Okulu'nun gelenekselcilere karşı çıktığı başka bir konu da güvenliği, güç ilişkileri ve insanın doğasına atıfta bulunarak açıklamalarıdır. Onlara göre bunlar sistemin doğal bir çıktısı değildir ve dolayısıyla güvenlik statik olgularla açıklanamaz. Zira güvenliğin aktörleri yalnızca devletler değil, başta birey olmak üzere toplumlar ve etnik gruplar da alternatif aktörlerdir. Bu nedenle güvenliğin ana konusu şimdiye dek gölgede

kalan ve ikinci plana atılan azınlıkların maruz kaldığı baskı, gelir adaletsizliği, insan hakları ihlalleri, cinsiyet ayrımcılığı, terör saldırıları, çevre krizleri gibi meseleler olmalıdır. Booth, böylece güvenliği klasik anlayışın potansiyelinden çıkarırken devletin kendisinin koruması gereken kişi ve gruplara yönelik başlıca tehdit olduğunu ifade ederek bahsi geçen konuları görmezden gelen ve güvensizliği daha da tetikleyen devlet merkezli anlayışa meydan okumuştur (Booth, 2004: 5-6). Galler Ekolü, güç ilişkilerini merkeze alan güvenlik tanımlarının aslında güvensizlik yarattığını ve dolayısıyla uluslararası güveniğin, bireyleri ve onların sosyal hayatlarını her tür tehditten uzak tuttuğu sürece anlamlı olacağını vurgulamıştır (Dunne ve Wheeler, 2004: 12).

Galler Okulu temsilcileri geleneksel anlayışın devletçiliğini tamamen reddetmemekle beraber güveniğin derinleşmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Daha önce de ifade edildiği gibi bu derinleşme devletten bireye uzanan bir yelpazede diğer grupların da güveniğinin ön planda tutulduğu bir düzlemde gerçekleşmelidir. Derinleşme dışında üstünde durdukları konu genişleme olmuş, derinleşmenin beraberinde getireceği genişlemeye dikkat çekmişlerdir. Genişleme, Kopenhag Okulu'nda ifade edildiği ve bir önceki paragrafta da değinilen konulara doğru olmalıdır. Ancak Galler Okulu'nun Kopenhag Okulu ile tamamen benzerlik gösterdiğini söylemek yanlış olacaktır. Zira Okul, güvenikleştirme kavramını geleneksel güveniğin yeni güvenlik alanlarına doğru genişlemesi olarak yorumlamaktadır. Galler Okulu temsilcileri güveniğin siyasi karakteri üstüne odaklanarak sorunları güveniğin dışına çıkarmak yerine siyasiliğini ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Kopenhag Okulu ise bu durumun siyasilerin söylemleri yoluyla güvenlik kaygısı yaratacağını ve devlet merkezli anlayışı sürdüreceğini savunmaktadırlar (Akmanlar, 2019: 30).

Eleştirel güvenlik çalışmalarının özellikle 1990'lardan sonra hız kazanmaya başladığı görülmektedir. Bunun sebebi, klasik güveniğin dönüşen sisteme cevap verememesi ve yetersiz kalması olmuştur. Yaklaşık elli yıldır hâkim olan çift-kutuplu sistemin Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla değişmesi, parçalanmış ve yeni kurulmuş pek çok irili ufaklı devletin uluslararası siyasette boy göstermeye başlaması ve küreselleşmenin hız kazanması gibi gelişmeler yeni güvenlik anlayışının ortaya çıkmasını zorunlu kılan faktörler olmuştur. Bunun yanı sıra hükümet-dışı kuruluşların alternatif güvenikkavramları ortaya

koyması; nüfus artışı, açlık, insan hakları, çevre kalitesini koruyan yaklaşımlar göstermesi de güvenlik alanında yaşanan gelişmelere katkı sağlamıştır (Ullman,1983: 153). Bu çerçevede ulus-aşırı suçlar, etnik ve dini çatışmalar, terörizm, çevresel tahribat gibi konular güvenliğin kapsamını genişletmeyi zorunlu kılan tehditler olarak ele alınmaya başlanmıştır (Ağır, 2015: 113). Ancak yeni güvenlik, yalnızca tehdit yelpazesinin genişletilmesi anlamına gelmemektedir. Bir düşünce sistemi olarak yeni güvenlik anlayışı daha çok güvenlik uygulamalarının merkezine insanı ve insanın ihtiyaçlarını yerleştiren bir revizedir. Bu dönüşüm, güvenliğin askeri boyutu da dahil olmak üzere diğer tüm boyutları ile daha bütüncül biçimde ele alınması anlamına gelmektedir. Yeni anlayışta güvenliğin kim için olduğu sorusu “Birey/insan içindir.” şeklinde yanıtlanmaktadır (Bilgin, 2010: 79).

Yeni güvenlik anlayışının gelişmesinde küreselleşmenin kayda değer bir etkisi bulunmaktadır. Küreselleşmenin güvenlik üzerindeki etkisi, diğer alanlarda olduğu gibi tehditler konusunda da sınır aşan bir özellik göstermesidir. Günümüzde küreselleşme ile risk ve tehditlerin de kapsamı ulusal alandan küresel alana yayılma göstermiş ve bu sorunların kontrol altına alınması güçleşmiştir. Bu tehditler; terörizm, insan hakları ihlalleri, ekolojik sorunlar ve ekonomi tabanlı sınır aşan krizler gibi meseleler olmuştur. Bu bağlamda küreselleşmenin özellikle etkilerini hissettirmeye başladığı 1980’li yıllardan itibaren geçmişte ikinci planda kalan tehditler, güvenlik çatısı altında uluslararası boyutta ele alınmaya başlanmıştır. Güvenliği ele alış biçimindeki gözle görülür değişim insani güvenlik kavramını ortaya çıkarmış ve güvenliğin insani boyutu ilk kez 1994 yılında BM İnsani Kalkınma Raporu’nda ele alınmıştır (Kanat ve Aktel, 2019: 93).

BM İnsani Kalkınma Raporu; ülkeler yerine insanları, silahlar yerine kalkınmayı öne çıkaracak biçimde 1994’te yeni bir insani güvenlik konsepti tanıtmış ve bu kavramı incelerken güvenliği yalnızca ulusal değil, küresel boyutları ile de ele almayı amaçlamıştır. Raporunda insani güvenliğin iki ana yönü olduğu vurgulanmıştır. Bunlardan ilki baskı, açlık, hastalık gibi daha kronik tehditleri kapsarken ikinci yönü ise insanların gündelik yaşantılarında gerek ev gerekse de sosyal ortamda maruz kaldıkları/kalabilecekleri ani bozulmaları içermektedir. İnsani güvenlikten bahsedilebilmesi için bireyin bahsi geçen iki anlamda da güvenliğinin sağlanması gereklidir. Rapor’da sınırlı ya da başarısız insan gelişiminin yol açacağı yoksulluk, açlık ve ekonomik fırsatlara erişim gibi konulardaki dengesiz dağılımın bölgeler ve/veya etnik gruplar arasında şiddetin önünü açabileceği ifade edilmiştir. İnsan ve gruplar tehdit algıladıklarında çatışmaya meyledebilirler; dolayısıyla

insani güvenliğin sağlanması bölgesel ve küresel güvenliğin tesis edilmesi için önem arz etmektedir. Zira insani güvenlik evrensel bir kaygıyı ifade etmekle beraber işsizlik, hak ihlalleri, narkotik suçlar, çevre kirliliği gibi sorunlar tüm dünya toplumları için ortak tehditlerdir. İnsani güvenlik unsurları birbirine bağlıdır ve bu, dünyanın herhangi bir yerinde insanları tehdit eden bir durumun bir başka bölgesindeki insanlara da ulaşabileceği anlamına gelmektedir (BM, 1994: 22-23).

İnsani güvenlik kavramına destek çıkanlar olduğu kadar karşı çıkanlar da olmuştur. Karşı çıkan görüşlere bakıldığında post-kolonyalist düşüncenin etkileri bariz biçimde görülmektedir. Aslında post-kolonyalistler güvenliği tanımlarken insani güvenliğe benzer biçimde insanların onurlu ve özgür bir yaşam sürdürdükleri, diğerleriyle etkileşime girebildikleri istikrarlı bir varoluşla ilişkilendirmişlerdir. Ancak öte yandan eski sömürge devletleri tarafından kurulan ve onların yetkisiyle idame edilen BM'nin sunduğu insani güvenliğin Avrupa merkeziliği destekleyen bir bakış geliştirdiğini iddia etmektedirler. Post-kolonyalistlerin getirdiği en önemli eleştiri, Avrupa'nın batılı olmayan (özellikle üçüncü dünya ülkeleri) toplumları Batı standardına uygun bir kültürel dönüşümü empoze etme çabası içerisinde olduğu yönünde olmuştur (Şen, 2021: 31-32). Sömürgecinin son bulduğu inancına karşılık yalnızca biçim değiştirdiğini ve yenedünyada emperyalizm olarak kendini gösterdiğini iddia eden post-kolonyalistler, modern dünyada küresel politikayı yönetmekte olan devletlerin üstü örtülü biçimde sömürgeciliği devam ettirdiğini savunmaktadırlar (Wilkens, 2017: 3).

Post-kolonyal güvenlik yaklaşımı, güvenlik kuramlarının dışlayıcı pratiklere nasıl hizmet ettiğini göstermeye çalışmaktadır. Hâkim güvenlik söylemlerinin tarihsel dışlayıcı anlatıları normalize ettiğini ve bunu yaparken şiddeti meşrulaştırdığını savunan post-kolonyalistler, iktidar-bilgi ilişkisi içinde şekillendirilen güvenlik söyleminin küresel siyaset içinde kolonyal pratiklerin sebep olduğu şiddeti örttüğünü düşünmektedirler (Krishna, 1999).

Özetle post-kolonyalist bakış açısı, güvenlik çalışmalarının üçüncü dünyanın tarihsel deneyimlerini hesaba katmada evrensellik iddiasıyla yola çıkmalarını, ancak gerçekte bunların göz ardı edilmesini eleştirmektedir. Geleneksel güvenlik çalışmalarına analizlerinde büyük güçler arasındaki rekabetin, savaşların ve barış sorunlarının öne çıktığı Batı eksenli bir perspektifi kullandığı gerekçesiyle karşı çıkmaktadırlar (Barkawi ve Laffey, 2006: 329).

Post-kolonyal teori yalnızca geleneksel değil, eleştirel kuramları da eleştirmiş; uluslararası siyasette mevcut hiyerarşik düzenin ve hegemonik gücün açıklamasını yaparken eleştirel teorisyenlerin de üçüncü dünyanın rolünü ihmal ettiğini savunmaktadır (Tepeciklioğlu, 2013: 89).

Post-kolonyalistlerin üçüncü dünya toplumlarının süreçlere yeterince dahil edilmemesi eleştirilerine benzer şekilde feminist güvenlik anlayışı da erkek hegemon düzende kadınların ve cinsiyet ayrımcılığının güvenlik çalışmalarında gözardı edildiğini savunmuşlardır. Eleştirel güvenlik çalışmalarının bir alt dalı olarak öne çıkan feminist güvenlik, temel olarak kadının uluslararası siyasetteki rolüne odaklanmış ve argümanlarını gerek toplumda gerekse de siyasette kadının aleyhine işleyen cinsiyet ayrımcılığına yönelik olarak geliştirmişlerdir. Feminist güvenlik çalışmaları da eleştirel kuramın temel varsayımlarına benzer şekilde geleneksel teorilerin devleti önceleyen güvenlik anlayışına karşılık birey güvenliğini ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Birey güvenliği içinde kadının güvenliğine ve kadınların maruz kalabileceği tehditlere karşı yeni bir anlayış geliştirme amacı içinde olan feminist teorisyenler, dünya siyasetine hâkim erkek egemen yönetim anlayışının değişmesi için de çaba sarf etmişlerdir. Bu bağlamda atılan önemli adımlardan biri BM bünyesinde yapılan Dünya Kadın Konferansları olmuştur. Üçüncü Dünya Kadın Konferansı'nda güvenlik, “kadınların hayatta kalmalarına ilişkin doğrudan tehditlerin olmayışı” olarak tanımlanmıştır. Bahsi geçen olası tehditler; kadınların maruz kaldığı savaş tehdidi, güvenli ve adil çalışma koşullarının sağlanmaması ve ekonomik tehditler (gelir adaletsizliği, istihdam koşulları vs.) gibi konularda sıralanmıştır (Koyuncu, 2012: 121).

Geleneksel teoriler tarafından güvenlikle ilişkilendirilen “güç, savaş, rasyonalite” gibi kavramların sosyal olarak “*ideal erkek tipi*” ile bağdaştırılmakta ve savaş yahut ulusal güvenlik gibi konular, kadınların söyleyecek çok az şeyi olduğu varsayılan alanlar olarak görülmektedir (Tickner, 2004: 44). Geleneksel kuramların sunduğu anlayış kadınlığı sıklıkla yumuşak ya da pasif olmakla ilişkilendirmesi sebebiyle savaş ve güvenlik meselelerini içeren konularda kadınları çoğunlukla dışarıda bırakmaktadır. Feminist teorisyenler, sosyal ve tarihsel olarak inşa edilmiş olan cinsiyet hiyerarşisine karşı çıkmış (Şen, 2021: 33) ve güvenliğin hem bir referans nesnesi hem de tesis edilmesindeki rolü açısından kadınların öne çıktığı bir sistemi savunmuşlardır. Bu bağlamda feminist güvenlik çalışmalarının iki temel eleştirisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, güvenlik alanında kadınların görünmez bir rolde

olması ve sürece dahil edilmemesidir. Bu noktada kadınların, güvenliğin merkezinde sayılan savaş ve çatışmalardan çocuklarla birlikte en çok etkilenen grup olduğu öne sürülmektedir. Zira savaş dönemlerinde hem kadınlara söz hakkı verilmemekte hem de yağmalar boyunca tecavüze uğramaktadırlar. İkinci bir nokta ise mevcut güvenlik çalışmalarının objektiflik ve evrensellik iddialarına rağmen kadınların bu gibi konularda düşüncelerinin göz ardı edilmesinin yarattığı sorundur. Bu nedenle, feminist teorisyenler kadına özgü birtakım feminen değerlerin de güvenlik çalışmalarında yer edinmesini sağlamayı amaçlamaktadırlar (Koyuncu, 2012: 116).

Feminist güvenlik anlayışı, geleneksel teorilerin aksine tehditleri özelden genele doğru ele almış; her kadının kendi sosyo-kültürel şartları içinde maruz kaldığı tehditleri analiz sürecine dâhil etmiştir. Zira toplumsal cinsiyet tecrübeleri birey güvensizliğini ortaya çıkarmaktadır (Özdemir, 2016: 49). Feministlere göre güvenlik kuramlarının genel olarak erkek hegemonyası altında gelişmesinden dolayı kadınların gündelik hayatında karşılaştığı risk ve tehditler yeterince incelenmemekte ve önlem alınmamaktadır. Bunun temel nedeni, erillerin yetkilendirildiği bir sistemin oluşmasıyla tarihsel ataerkil yapı içinde kadınların hükmeden erkekler karşısında hükmedilen konuma yerleştirilmesi olmuştur (Özdemir, 2016: 35). Özetle feministlere göre, gerçek bir güvenli ortamın sağlanması için yalnızca devletlerin değil; toplum içinde başta kadınlar olmak üzere dezavantajlı grupların da tehditlerden tecrit edildiği ve analiz süreçlerinde kadınların da erkekler kadar söz sahibi olduğu bir yapı geliştirilmesine bağlıdır.

Güvenlik çalışmalarının geneli incelendiğinde gerek gelenekselcilerin gerekse de eleştirel teorisyenlerin güvenliği sıklıkla antroposentrik bir perspektifte ele aldıkları görülmektedir. Gerek devletin gerekse de insanın korunmasına odaklı güvenlik anlayışlarının çıkış noktası, doğrudan veya dolaylı olarak insana fayda sağlaması olmuştur. Özellikle insani güvenlik kavramı ile yaygın biçimde başvuru antroposentrik bakış, insan-ötesi (post-human) konuların insana yönelik bir tehdit oluşturduğu ölçüde değerlendirmeye alınmasına sebep olmuştur. Daha açık ifadeyle; örneğin insan yaşamı için vazgeçilmez olan hava, su, toprak gibi bileşenlerin bozulmaya maruz kalması insan yaşamını dolaylı ya da doğrudan tehdit ettiği için çevre, güvenliğin bir parçası haline gelmiştir. CSS, güvenliği derinleştirip genişletirken insanı ve insanı tehdit eden olguları güvenliğin kapsamına almıştır. Post-hümanist bakış açısına sahip teorisyenlere göre her iki güvenlik anlayışı da insan ötesi konulara odaklanmada yetersizdir.

Her ne kadar insan ötesi konular giderek güvenlik gündeminin bir parçası haline gelmeye başlamış olsa da ya öncelikli olarak insana odaklanılmış ya da insanı içermeyen konuları bir çatışma sebebi yahut tehdit olarak görmüşlerdir (Cudworth ve Hobden, 2017: 66).

Post-hümanist bakış açısı güvenlik çalışmalarında öngörülen insanın failliği hakkındaki düşüncelere meydan okumaktadır. Zira her varlık yalnızca diğer varlıklarla ilişki içinde olarak var olur ve hiçbirinin diğerine üstünlüğü bulunmamaktadır. Ancak insani güvenlik, insan öznesini uluslararası siyasetin “nihai sonu” na yerleştirerek insan dışındaki varlıkları yalnızca dolaylı gönderge nesnelere olarak ele almaktadır. Örneğin insani güvenliğin bir alt dalı olan çevre güvenliği, çevreyi kendi başına bir güvenlik konusu olarak incelemeyi. Çevre, insana fayda sağlayamadığı durumlarda tehlikeye ve insana iyi bir yaşam alanı sunduğu müddetçe güvenliği tesis edilmiştir. Başka bir ifadeyle, insan dışı varlıklar belirli başka güvenlik kavramlarına feda etmektedir (Mitchell, 2016:62-67).

Güvenlik çalışmaları, devletleri ve insanları güvenliğin birer öznesi olarak doğallaştırmışlardır. Ancak bu, insanın egemen iradesinin bir yansımasıdır ve bu noktada insan ötesi varlık ya da konuların gerçek manada güvenliğinin nasıl sağlanacağı sorusu cevapsız kalmaktadır. Post-hümanistlere göre, özgürleştirici yaklaşımlar bu güvenlik modelini sağlamlaştırma eğilimindedir. Zira güvenlik etiği bağlamında “Güvenliğin öznesi nedir/kimdir?” diye sorulduğunda görünüşte insan ötesi varlık ve konuları merkeze yerleştiren yaklaşımlar dahi çoğu zaman hümanist varsayımların etkisinden kurtulamamaktadır. Bu nedenle post-hümanist yaklaşımın temel ilkesi, hâkim güvenlik paradigmalarındaki hümanizmin merkezden uzaklaştırılmasıdır (Mitchell, 2016: 61).

Egemen dünya görüşünde etkin olan insanın diğer varlıklardan üstün olduğu düşüncesi, insanı yücelterek onu pek çok anlamda merkeze taşımaktadır (Kaya, 2019: 122). Post-hümanizm, güvenlik anlayışlarındaki insanı önceleyen ve insan ayrıcalıklarına endeksli hiyerarşik düzenlemeye karşı çıkmakta ve insana özgü ayrıcalığı “akıl” ile açıklayan anlayışları örtük hümanist küstahlıkla suçlamaktadır (Braidotti, 2016: 14). Özetle post-hümanizm, insan-merkezciliğin sorgulandığı ve insan-ötesi varlıkları kapsayan, bu varlıkların kendiliğinde güvenliğini tesis etmeyi amaçlayan bir düşünce anlayışı sunmaktadır.

2.6. Çevresel Güvenlik Yaklaşımları

Güvenlik çalışmalarında çevre konusuna yer verilmeye başlandıktan sonra güvenlik ile çevre arasında bir bağlantı olduğu küresel siyasette kabul görür hale gelmiştir. Çevre, yaklaşık son elli yıldır hem akademik çevrelerin hem de siyasilerin ajandasına dâhil ettiği bir konu olmuş ve çevre artık güvenliğin bir parçası olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Günbegün artan bir tehdit olarak çevre sorunları ve ekolojik kriz karşısında çevre güvenliğinin hangi düzlemde ele alınacağı tartışma konusu olmuştur. Teorilerin temel varsayımlarına göre farklılık gösteren çevre güvenliği yaklaşımları, referans nesnesi ve başvuru çözümlerindeki farklılıklara bağlı olarak çeşitlilik göstermiştir. Erçandırlı'nın da makalesinde (2020: 287-288) bahsettiği gibi bu farklılıklara göre üç aşamadan ya da başlıktan söz edilebilir; “çevresel çatışma, çevresel güvenlik ve ekolojik güvenlik”. Bu aşamalar Kaya'nın (2019: 57) yaptığı gibi “devlet, birey ve biyosfer” merkezli olarak referans nesnesine göre de kategorize edilebilir. Çevre güvenliğindeki bu ayrım, literatürde başta McDonald (2018: 163) olmak üzere kimi yazarlar tarafından da ulusal güvenlik, uluslararası (ortak) güvenlik ve ekolojik güvenlik olarak başlıklandırılmaktadır.

Çevresel güvenlik, oldukça geniş bir alanı kapsamakta ve kaynak kıtlıkları, kuraklık, iklim değişikliği ve diğer pek çok çevresel sorunlar bu çatı altına girmektedir. Çevresel sorunlar yalnızca belirli bir bölgeyi değil, küresel ölçekte tüm gezegeni etkilemekte ve bu etkiler, sosyal ve siyasi aktörler açısından farklı güvenlik tehditleri oluşturmaktadır (Vural, 2018: 69-70).

Çevre güvenliğinin farklı biçimlerde algılanması ve ele alındığı düzlemlerin çeşitlilik göstermesi esas olarak güvenliği tesis edilmesi gereken süjenin farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla “Kim için güvenlik?” sorusuna verilen cevaplar devlet, insan (birey) ve ekoloji ya da ulus-devletler, uluslararası toplum ve biyosfer/doğa olarak çeşitlenmektedir (McDonald, 2018: 44). Devleti merkeze alan yaklaşımda ulusal güvenliğe yönelik geliştirilen söylem, çevresel değişim etkilerini potansiyel çatışmalarla birlikte ele alıp askeri hazırlıkları teşvik ederken insanı merkeze alan söylem tehdidi azaltma stratejilerine ve uluslararası toplumdaki insan popülasyonunun karşılaştığı sorunlara odaklanmaktadır (McDonald, 2015: 1). Ekolojik güvenlik ise bir bütün olarak ekosistemin korunmasına odaklanarak insan ile diğer canlı varlıkları dengelemeyi amaçlamaktadır.

2.6.1. Antroposentrik Perspektif

Antroposentrik düşünce, en basit tanımıyla insanı her şeyin odak noktası haline getiren ve insan dışı tüm canlı-cansız varlıkları insana fayda sağladığı ölçüde değerli gören bir anlayışı ifade etmektedir. Diğer varlıkların değer skalasında insanın altında yer aldığı kabulüne dayanan, varlık hiyerarşisinde insanı en üste yerleştiren bir etik anlayışı yansıtmaktadır. Bu anlayış kapsamında insanın doğada bulunan insan dışı canlılara ve doğaya doğrudan bir saygı duyma yükümlülüğü bulunmamaktadır. Doğaya duyulan saygının belirleyici sınırı, doğadan yararlanan diğer insanların haklarına gösterilen saygıdır. İnsanın doğaya gösterdiği dolaylı saygının temelinde, diğer insanların bu alandan yararlanacağı düşüncesi yatmaktadır (Çini, 2019: 58). Dolayısıyla bu yaklaşım, insan nezdinde doğayı bir meta haline getirmekte ve maddesel bir anlam yükleyerek insanın doğayı sömürmesinin önünü açmaktadır.

Doğaya hükmetme düşüncesini besleyen antroposentrizmin temelinde Batı medeniyetinin sürekli üretim ve tüketimi teşvik eden kalkınma anlayışı yattığı savunulmaktadır (Güneş ve Coşkun, 2004: 42). Bu görüş, liberalizmin ortaya çıkışında etkin olan bireyi ve rasyonaliteyi öne çıkaran özgür düşünce sisteminin aynı zamanda antroposentrik yaklaşımı da destekleyen bir unsur olduğunu göstermektedir. Liberal ideolojiyle birey kavramı ve birey çıkarları öne çıkmış, insan aklı yüceltilmiş, pozitivist değerlere yüklenen anlam artmış, bireyin kendini gerçekleştirme hakkına ve özgürlüğüne öncelik verilmiştir (Çini, 2019: 60). Başka bir ifadeyle liberalizmin aklı kutsaması ve birey-merkezci bir anlayışla ortaya çıkması antroposentrik düşüncenin gelişimine katkı sunmuş ve insanın üst varlık olarak görülmesinin önünü açmıştır.

Antroposentrik düşüncenin yükselmesi liberalizmle eş zamanlı olarak Aydınlanma etkisiyle gerçekleşmiş olsa da Aristoteles'e uzanan felsefi bir geçmişi bulunmaktadır. Nitekim "...Doğanın hiçbir şeyi amaçsız yahut boş yere yapmaması durumunda, tüm hayvanlar, insanlar uğruna doğa tarafından yaratılmıştır" ifadesiyle Aristoteles doğanın insanlık için bir araç olduğuna işaret etmiştir. Ona göre her varlığın bir ruhu bulunmasına karşın insan, bu ruhlar arasında en üst mertebeye sahiptir (Çini, 2019: 62). Antroposentrik düşüncenin gelişmesine katkı sağlayan önemli isimlerden biri de John Locke'tur. Locke'a göre birey kendi emeği ile elde ettiği her şeyin mutlak sahibidir ve bir mal geçerli yoldan elde edildiğita takdirde elde eden özne, mülkiyet hakkına haiz olmakta ve bu hak, sahip

olunan şeyi kullanma ve hatta tahrip etme hakkını da beraberinde getirmektedir. 19. yüzyılda faydacılık akımını öne çıkaran John Stuart Mill ve Jeremy Bentham da Locke'a benzer şekilde insanı önceleyen bir yaklaşım göstererek iyilik kavramını, insana en çok fayda sağlayan şey olarak tanımlamışlardır. Bu tanım, doğadan sınırsız fayda sağlama amacıyla hareket eden insanın davranışlarını makul kılan bir zemin oluşturmaktadır (Karaca, 2007: 11). Doğanın insan istek ve ihtiyaçları için kullanılmasına normalleştiren etik anlayış, insan dışında kalan hiçbir varlığa kendinden menkul bir değer yüklemeyip doğanın, insana fayda sağladığı ölçüde değerli olduğu düşüncesine dayanmaktadır (Kayaer, 2013: 69).

Antroposentrik görüşün savunucuları, doğayı korumak için başka bir yaklaşıma ihtiyaç duymamaktadır. Zira insan, doğadan fayda sağladığı için doğanın işlevini engelleyecek bir eylemde bulunmayacaktır. Dolayısıyla onlara göre, antroposentrizmin doğayı dışladığı söylenemez (Hayward, 1997: 58). İnsan yaşamının, doğanın varlığına bağlı olduğu gerçeği, insanları doğanın dengesini bozmamak için daha özenli olmaya sevk edecektir. Neticede doğada korunması gereken ne varsa insan için hayati öneme sahiptir. Antroposentrizmin savunucuları tarafından kabul edilen bu deterministik ilişki de apaçık göstermektedir ki, doğanın korunması yönünde geliştirilen tüm sosyal ve politik çabalar temel olarak insanın çıkarlarına hizmet etmektedir (Akalin, 2019: 45). Özetle, antroposentrik görüşte, insan haricindeki tüm canlı ve cansız varlıklara insana yararlı olma kapasiteleri ölçüsünde kıymet verilmekte ve diğer unsurlar, insanların amaçları için birer araç niteliği taşımaktadır. Antroposentrik yaklaşımda etik, insan merkezli bir anlayışla formüle edilmektedir. Zira bu bilişsel yeteneğe sahip olan tek canlı, insandır.

2.6.2. Ekosentrik Perspektif

Ekosentrik yaklaşım, doğada bulunan tüm canlı ve cansız unsurlara kendi ontolojik temelleriyle anlam yükleyen ve kendinden menkul değerleri olduğunu savunan eko-merkezci bir etik anlayıştır. Bu anlayışa göre, gezegendeki her varlık, yaşam döngüsünün bir parçasıdır ve her varlığın kendine has işlevi ve önemi bulunmaktadır. İnsan doğanın efendisi değil, bir bileşenidir; ekosistemin diğer üyeleri ise insanın hizmetkârı değil, insanla karşılıklı bağımlılık içinde olan, onunla eşit haklara sahip varlıklardır. Bilinç, insanı üstün değil, farklı kılmaktadır; ancak her canlının kendine has ve onu farklı kılan özellikleri vardır ve her canlı, diğer canlılarla ortak bir orijine sahiptir. Dolayısıyla doğada insan ne

kadar önemliyse diğer varlıklar da aynı ölçüde değerlidir (Akalin, 2019: 68).

Ekosentrik etik, insanı merkeze alan antroposentrik ve canlıları merkeze alan biyosentrik etiği kapsayan bütünsel (holistik) bir yaklaşımla hareket etmektedir. Antroposentrik anlayışa meydan okuyan ekosentrik etik; doğal çevrenin maruz kaldığı tahribatı, soyları tükenme tehlikesinde olan canlıları, su, toprak ve hava kirliliğini insanın yaşayacağı mahrumiyetten dolayı değil, ekosisteme vereceği zararlar ölçüsünde etik dışı saymaktadır. Başka bir ifadeyle, olayları, insana vereceği zarar-fayda ekseninde değil, doğaya olan etkileri açısından ele almaktadır. Bu anlayışta, doğanın bünyesinde bulunan tüm ögeler, birbirleriyle kurduğu ekolojik ilişkilerle birlikte özsel bir değere sahiptir ve bu değer, insandan ve insana sağladıkları faydadan bağımsızdır (Çini, 2019: 93).

Ekosentrik düşüncenin modern dönemde ortaya çıkışında Rachel Carson, Murray Bookchin, Arne Naess gibi isimler etkili olmuşsa da bilimsel temelleri Thomas R. Malthus'a uzanmaktadır. Malthus, kaynaklar ve insan popülasyonu arasında kurduğu bağlantı ile Nüfus Teorisi'ni oluşturmuş ve nüfus artışının kesintisiz devamı halinde kaynakların tükeneceğine vurgu yapmıştır. Malthus'un vurgusu insan-merkezci bir temele işaret ediyor olsa da doğal kaynakların sınırlılığı ve insanın doğaya uyumlu biçimde sınırlı bir nüfus artışıyla yaşaması gerekliliği hakkındaki düşünceleri ile ekolojik düşüncenin oluşumuna katkı sağlamıştır. Malthus'un yanı sıra Darwin'in insanın doğal evrim sürecinin bir parçası olduğunu savunan Evrim Teorisi de insanı diğer canlılarla aynı köklere sahip bir tür olarak kavramsallaştırarak ekosentrik düşüncenin gelişimine etki etmiştir (Birden, 2016: 12).

20. yüzyıla gelindiğinde ekolojik düşüncenin öncüsü sayılan yazarlardan Carson'ın 1962 yılında kaleme aldığı "Sessiz Bahar" (Silent Spring) isimli eser bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Zira Carson'ın düşünceleri tarımda kullanılan ve böcekler, balıklar ve kuşlar için öldürücü etkiye sahip olduğu bilinen DDT (*dikloro difenil trikloroetan*) ilacının yasaklanmasını sağlamıştır. Toplumsal ekolojinin kurucusu olarak tanınan Murray Bookchin ise aynı dönemde antroposentrik görüşü esas alan çevreciliğe karşı çıkarak toplumu dönüştürmek gibi radikal hedeflere sahip doğa merkezli yaklaşım ile neoliberal ekonomik değerleri yücelten insan merkezli çevrecilik arasında keskin bir ayrım olduğuna dikkat çekmiştir. Arne Naess ise insanın diğer tüm canlılar gibi yalnızca doğanın bir parçası olduğunu ve onun üstünde mutlak bir hakkı bulunmadığını ifade ederek insanı

merkeze alan anlayışın aksine insanla diğer canlılar arasındaki bütünsel ilişkiyi vurgulamıştır (Kurt, 2020: 12-31).

İnsanın doğaya olan etkilerinin bilimsel açıdan daha net şekilde görülmeye başlanması aydınlanma rasyonalitesinin insana doğadaki yeri konusunda aşıladığı güveni aşındırmıştır. İnsanın gezegenin merkezinde olduğu yanlışlığının doğada neye mal olduğu günümüze yaklaşıldıkça belirgin şekilde fark edilmeye başlanmış ve bu görünüm, çevre etiği anlayışında bir değişimi ihtiyaç haline getirmiştir. Zira insan çıkarlarını her zaman diğerlerinin çıkarlarından üstün tutacak türden bir insan merkezilik; mevcut ekolojik şartlar göz önüne alındığında, yaşam formları için savunulamaz duruma ulaşmıştır. (Tharakan, 2011: 40), Ancak bu, insan merkeziliğin artık geçerli olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine neoliberal uygulamaların çözüm olarak sunulduğu günümüz dünyasında hala başvurulanetik anlayış, antroposentrizmdir.

2.7. Çevre Güvenliği

Geleneksel güvenlik çalışmalarında askeri ekseninde incelenen çevre, eleştirel kuramın ortaya çıktığı dönemde tehditlerin çeşitlenmesi ve artmasıyla da birlikte “çevre güvenliği” başlığı altında ele alınmaya başlanmıştır. Sanayi İnkılabı ile artan sanayileşme ve buna bağlı olarak atmosfere salınan sera gazlarındaki hızlı artış; iklim değişikliği başta olmak üzere ormansızlaşma, doğal afetler ve çevre kirliliği gibi birçok olumsuz sonuca sebep olmuştur. Bu sonuçlar, 1970’lere gelindiğinde göz ardı edilemeyecek seviyelere ulaşmış ve ana akım teorilerin hâkim olduğu dönemde ikinci plana atılan çevre meselesi 1980’lerden itibaren uluslararası gündemde kendine yer bulmaya başlamıştır.

Güvenliğin ilk kez çevre ile ilişkili biçimde ele alınması Richard Falk tarafından 1972 yılında kaleme alınan “*Tehlike Altındaki Gezegen*” (The Endangered Planet) adlı eser ile olmuştur. Ardından Richard H. Ullman (1983), L.R. Brown (1977) gibi yazarlar da çevresel güvenlik ve ekoloji üstüne araştırmalarda bulunmuştur (Hızarcıoğlu, 2020: 481). Falk, “*Tehlike Altındaki Gezegen*” dünyada kendini göstermeye başlayan çevresel krize ve bu krizin insanlığın geleceği için ne gibi riskler yaratacağına odaklanırken Brown, “*Ulusal Güvenliği Tanımlamak*” (Redefining National Security) eserinde (1977: 28) ABD’nin ulusal güvenliği özelinde azalan petrol kaynakları, ormansızlaşma, toprak erozyonu ve iklim değişikliği gibi çevresel faktörlerin yeni tehditler olarak tanımlanması vurgusunda bulunmuştur. Ullman (1983: 152) ise “*Güvenliği Yeniden Tanımlamak*” (Redefining

Security) ise başlıklı makalesinde çevresel bozulma, çevre kalitesi gibi kavramları insani güvenlik ekseninde analize dâhil etmiştir. Bunların yanı sıra çevrenin güvenlikle ilişkili olarak ele alınmaya başlanmasında Soğuk Savaş'ın sonuna gelinmesi ile güvenlik kavramsallaştırılmasında ortaya çıkan farklılıklar, Rio Zirvesi'nde (1992) çevresel sorunlarla küresel ölçekte mücadele edilmesinin vurgulanması, 1994 BM İnsani Kalkınma Raporu'nda çevre güvenliğinin insani güvenliğin bir bileşeni olarak değerlendirmeye alınması etkili olmuştur. Bu ve benzeri gelişmeler, AB'nin konuyu gündemine taşıyarak eylem programları hazırlamaya başlamasının önünü açmıştır (Dedeoğlu, 2020: 202-203). Böylece çevre, ulusal olmaktan çıkıp küresel bir sorun olarak uluslararası siyasetin gündemine girmiştir.

Ekolojik dengenin bozulması sonucu kendini göstermeye başlayan kaynak kıtlığı, yaşam sistemlerini tehdit etmeye başlamış ve buna bağlı olarak uluslararası düzeyde uzlaşmazlıklara yol açma riski taşıması, çevre sorunları için ortak bir politika geliştirilmesini zorunlu kılmıştır (Algan, 2002: 21). Nitekim çevresel tehdidin kendisini küresel düzeyde hissettirmesiyle 1970'lerin başında güvenlik kavramı çevresel öğeleri de kapsayacak biçimde yapılandırılmaya başlanmıştır (Kaypak, 2012: 12). Bu sürecin pik noktası Soğuk Savaş'ın son bulduğu 1990'lı yıllarda olmuş ve bu dönemde çevre, yeni bir tehdit alanı olarak net biçimde sürece dahil edilmiştir. İklim değişikliği, deniz seviyelerinin yükselmesi, çevre sorunlarının küresel bir boyut kazanması, toprak ve su gibi yenilenebilir kaynaklarda kıtlığın hissedilmeye başlaması gibi durumlar çevre sorunlarının uluslararası toplum nezdinde ele alınmasının önünü açmıştır (Ak, 2015: 135).

Çevresel tehdit, doğanın ölçsüz kullanımı ve üretim-tüketim süreçlerinde kaynakların düşüncesizce insan hizmetine sunulması sonucu yine insanın kendi eliyle sebep olduğu bir sorundur. İnsan ihtiyaçlarını karşılama gerekçesiyle yapılan aşırı tüketim hava, toprak ve suyun zaman içerisinde niteliğini bozmuş ve insan-dışı canlı türlerinin yaşam alanları yok olmaya başlamıştır (Kaypak, 2012: 8). Dolayısıyla çevre güvenliği, gerek günümüz gerekse de gelecekte ekosistemdeki tüm yaşam formlarının devamına kaynak oluşturan ekolojik istikrarın sağlanması için üstünde durulması gereken bir konudur. Bununla beraber sürdürülebilirliğin sağlanması ve kaynak kıtlığının sebep olduğu/olacağı çatışmaların ve yoksulluğun önlenmesi için kaynakların erişilebilirliği, tedariki ve yönetimi hem ulusal hem de uluslararası anlamda bir güvenlik sorunu olmaya başlamıştır (Hecker, 2011: 12).

Çevresel güvenlik üstüne çalışan kimi akademisyenlere göre, çevre güvenliğinin tesis edilmesi yalnızca kirliliğin önlenmesini değil, bozulma sonucu ortaya çıkacak pek çok başka güvensizliğin önüne geçilmesini de sağlayacaktır. Zira çevrenin güvenliği sağlanmadığında kaynakların paylaşımı ve kullanımında hem ekonomik hem de siyasi çatışmalar ortaya çıkacak ve özellikle alt tabakadaki toplumların kaynak erişimine dair yaşadıkları sıkıntı gıda ve birey güvensizliğinin de önünü açacaktır. Böylece ulusal anlamda tarımsal üretimin azalması, iç göçle birlikte dengesiz nüfus dağılımı gibi güvenlik sorunları ortaya çıkarken uluslararası anlamda coğrafi olarak birden fazla ülkede parçası bulunan açık kaynakların paylaşımı konusunda da çatışmalar yaşanacaktır (Kaypak, 2012: 9).

Çevresel güvenlik, literatürde önceleri bozulmanın sebep olacağı çatışmalar ekseninde değerlendirilirken günümüze yaklaşıldıkça birey güvenliğinin öne çıktığı bir eksenle ele alınmaya başlanmıştır (Dalby, 2008: 179). Ak, kitabında (2017: 55-57) çevresel güvenliğin günümüze kadar üç aşamada şekillendiğini belirtip bu evreleri şu şekilde açıklamıştır: İlk aşama, çevrenin askeri güvenliği destekleyen bir unsur olarak ele alındığı aşamadır. Burada çevresel bozulma sonucunda yaşanacak olası kaynak kıtlığında kaynakların ele geçirilmesi noktasında meydana gelecek çatışma ortamına odaklanılmıştır. İkinci aşama ise devletin merkezde olduğu bir anlayış ekseninde oluşmuş, çevresel krizin devletlerarası işbirliği ile üstesinden gelineceğini savunan bir yaklaşımın hâkim olduğu evre olmuştur. Üçüncü aşamayı temsil eden eleştirel teorilerin yükselmeye başladığı dönemde ise çevre, insani güvenliğin sağlanmasında tamamlayıcı bir rolde olduğu için güvenlik başlığı altında değerlendirilmiştir.

Geleneksel teorilerde çevre, genellikle araçsal bir önem taşımış ve doğal kaynakların ulusal güce katkısı veya jeopolitik durumların devlete sağladığı avantajlar ya da dezavantajlar kapsamında analiz süreçlerine dahil edilmiştir. Nitekim Morgenthau “Doğal kaynaklar, endüstriyel üretim ve savaşın finanse edilmesi için önemlidir” diyerek bu bakış açısını doğrulamıştır. Eleştirel teoriler ise devletten çok birey güvenliğine odaklanmış; çevreyi bir güvenlik başlığı olarak ele almasına karşın çevreye antroposentik (insan-merkezci) bir paradigma içinde değer atfetmiştir. Antroposentik perspektif, doğayı insan yaşamı için bir gereksinim olarak görmektedir ve buna göre çevre, insan-merkezci bir ölçekte ve insana fayda sağladığı için korunmalıdır (Söker ve Özlük, 2018: 230-240). Buradaki etik sorun, çevrenin gerek erken gerekse de son dönemde sıklıkla insanlığın ihtiyaçları ölçüsünde değer görmesidir.

Bugün “çevresel bozulma” denildiğinde akla gelen ilk şey, doğanın insan ihtiyaçlarına ne kadar süre daha cevap vereceği kaygısıdır. Bu açıdan bakıldığında hem geleneksel hem de eleştirel teorisyenlerin göz ardı ettiği etik bir sorun ortaya çıkmaktadır; çevre güvenliği, gerçekte kim için sağlanmalıdır? Tüm yaşam alanlarına ve canlılara ev sahipliği yapan ekosistem için mi, yoksa ekosistemi diğer canlılarla paylaşmasına rağmen onun sahibiymiş gibi davranan insan için mi? Bu noktada çevrenin güvenlikteki yeri, dördüncü aşamaya ulaşmış ve çevre sorunlarının temelinde insan faaliyetlerinin yatması, insanın konumunun sorgulanmasına yol açmıştır. Post-hümanistlerin katkıda bulunduğu bu süreçle birlikte çevre güvenliğinin, devlet ya da birey değil, ekosistem endeksli olarak ele alınmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Açıkgöz, 2020: 82).

2.6.1. Devlet Merkezli Çevre Güvenliği

Güvenlik çalışmalarına çevrenin dâhil edilmesi 1970’li yıllardan itibaren kendini gösteren çevresel krizler ve kimi yazarların bu gerçeği tartışır hale gelmesiyle olmuş, ancak çevrenin güvenliğin alt dalı olarak kabul görmesi, Soğuk Savaş’ın son bulduğu döneme denk gelmiştir. Erken dönemde realizm gibi geleneksel teoriler tarafından askeri güvenlik boyutuyla periferide yer bulmaya başlayan çevre, genellikle askeri güvenliği destekleyen bir bağlamda değerlendirilmiştir (Ak, 2013: 105-106). Geleneksel zeminde çevre jeopolitik çıkarların bir konusu olmuş, devletin gücü ve güvenliğine katkısı ölçeğinde incelenerek araçsal bir role hapsedilmiştir (Söker ve Özlük, 2018: 231).

Geleneksel güvenlik çalışmalarında devlet, uluslararası ilişkilerin en önemli aktörü olarak addedildiğinden çevresel tüm sorunlar ancak devletin güvenliği adına bertaraf edilmesi gereken tehditler olarak ele alınmıştır. Bu sorunlar, ulusal güvenliği farklı açılardan farklı derecelerde tehdit edebilmektedir. Bunlardan biri; jeopolitik konum, kaynak varlığı gibi bir devletin ulusal gücünü sağlayan parametrelerde çevresel bozulma ile yaşanacak herhangi bir olumsuzluktur. Çevresel anlamda yaşanacak herhangi bir olumsuzluk devletin gücünü zayıflatarak tehdit edecektir. Örneğin, kuraklık koşullarının hakim olduğu ya da akarsuların taşıdığı herhangi bir arazide güvenliğin temel görevlileri olarak askeri güçlerin ilerlemesi sekteye uğrayacaktır. Başka bir konu ise çevresel sorunların devletin başarısızlığına yol açma olasılığıdır. İklim değişikliği gibi ekolojik krizlerin yaşandığı koşullarda devlet, halka temel hizmetleri sunma noktasında zorluk yaşayacak; çevresel kriz gıda ve su kaynaklarında bozulma yaratarak hem kırsal geçim kaynaklarına hem de halk

sağlığına zarar verecektir. Bir başka tehlike, çevresel koşulların değişmesi sonucu ortaya çıkan kaynak kıtlıklarının sebep olacağı potansiyel çatışmalardır (Vural, 2018: 73-74).

Çevre ve güvenlik ilişkisini çatışma kapsamında sorunsallaştıran geleneksel güvenlik çalışmalarının merkezinde her zaman ulus-devlet olmuştur. Buna göre güvenliğin ana öznesi, devletlerdir ve onların toprak bütünlüğü ile kaynaklarının korunması esas amaçtır. Bubağlamda çevresel değişim, kıtlık ve çatışma arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu ve bu ilişkinin devletlerarasındaki çatışmaların konusu olacağı tartışılmaktadır. Homer- Dixon (1999) “*Çevre, Kıtlık ve Şiddet*” (Environment, Scarcity, and Violence) adlı eserinde çatışmaya sebep olabilecek birbiriyle iç içe olan üç durumdan söz etmektedir. Bunlardan ilki, doğal kaynaklarda meydana gelecek azalma, ormanların yok olması ve su kıtlığı gibi durumların neden olacağı rekabet ve çatışma halidir. İkincisi nüfusta yaşanan bir artış ya da tüketim alışkanlıklarında oluşan bir değişim sonucu kaynakların tükenmesine bağlı kıtlık sorunudur. Son sorun ise kaynakların özelleştirmesi sonucu yaşanması muhtemel kıtlık ve yine buna bağlı çatışmalardır.

Bahsi geçen üç durum, çevresel değişimin kaynak kıtlığına etkisi sonucu yaşanabilecek devletlerarası çatışmaları özetlemektedir (Erçandırılı, 2020: 290). Bu bağlamda doğal kaynaklarda yaşanacak bir azalma ya da kıtlığın çatışma olasılığını artırarak kaynak paylaşımı hususunda herhangi bir çatışma haline karşı tetikte olunması gerekliliği geleneksel yorumcuların çevreyle ilgili vurguladıkları esas meseledir (Laferriere ve Stoett, 1999: 104). Çevresel değişim ve kaynak kıtlığının çatışmaya neden olabileceğine ilişkin yapılan çalışmaların en iyi örneklerinden biri sayılan Michael Klare’in “Kaynak Savaşları” (Resource Wars) adlı kitabında Klare (2002: 32), başta petrol ve su olmak üzere doğal kaynaklar üstünde yaşanan çatışmaları örneklerle açıklamıştır. Klare bu örneklerden biri olarak, ABD’nin Irak’a gerçekleştirdiği saldırıya işaret etmiş ve bu saldırının temelinde Irak’ın su ve petrol kaynaklarına erişim arzusunun yattığını savunmuştur.

Özetle, devlet merkezli çevresel güvenlik yaklaşımı çevreyi fayda-maliyet ekseninde ele almış ve çevresel tehditlerin devlet için, devlet sayesinde üstesinden gelinebileceğini savunmuştur. Bu anlayışta çevreye devletin gücünü maksimize etmesi için araçsal bir rol addedilmiştir (Söker ve Özlük, 2018: 234). Ulusal güvenliğin ön planda tutulduğu bu güvenlik anlayışında çevresel tehditler, tüm boyutlarıyla ele alınmamış; ekosistemde bulunan diğer tüm canlı-cansız unsurların ikinci plana atıldığı bütünlükten yoksun bir yapı oluşturulmuştur.

2.6.2. Birey Merkezli Çevre Güvenliği

Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru eleştirel teorisyenlerin güvenliği genişletme ve derinleştirme çabaları sonucu literatüre giren eleştirel güvenlik çalışmaları karşısında geleneksel güvenlik yaklaşımlarının etkisinin azaldığı görülmüştür. Eleştirel teorilerin daha yüksek sesle duyulduğu bu dönemde “insani güvenlik” kavramı literatüre girmiş ve geleneksel yaklaşımların merkeze koyduğu devletin yerini, artık birey almaya başlamıştır. Güvenliğin öznesine dair yaşanan bu değişim çevresel güvenlik çalışmalarına da yansyarak uluslararası toplumun ve bireyin merkeze alındığı bir yaklaşım geliştirilmiştir. Yeni güvenlik çalışmaları ulusal güvenliğe kökten karşı çıkmamakla beraber devlete kıyasla savunmasız konumda olan ‘birey’ in güvenliğini daha elzem bir konu olarak görmüştür. Bu bağlamda birey merkezli çevresel güvenliği, erken dönem yaklaşımlarından ayıran temel özellik, çevresel tehditleri insani güvenlik ekseninde sorunsallaştırması olmuştur (Erçandırılı, 2020: 292).

Yeni güvenlik çalışmalarında çevre, insanın yaşam alanı ve ihtiyaçlarını karşılayan bir unsur olarak önem taşımaktadır. Nitekim BM'nin İnsani Kalkınma Raporu'nda çevresel krizler birey güvenliğini tehdit eden bir durum olarak ele alınmış ve insani güvenliğin sağlanması adına çevrenin korunması gerekli görülmüştür. Zira çevresel sorunlar küreseldir ve belli bir devlete ve bölgeye özgü değil, tüm insanlığa yönelmiş tehditlerdir. Çevresel değişimlerin, yaşam alanlarının tamamını etkileme potansiyeli vardır ve bu sorunlarla baş etmek ulusal düzeyde kaldığı takdirde uluslararası güvensizliği tetikleyen bir unsura dönüşecektir. Bu sebeple insani güvenlik, işbirliğini ve uluslararası güvenliği savunmaktadır. Burada, “*Kim için güvenlik?*” sorusunun cevabı özelde birey, genelde uluslararası toplumdur ve bu toplumu oluşturan bireyleri korumakla yükümlü olan aktörler de devletlerdir (Erçandırılı, 2020: 292). Bu bakış açısına göre, çevresel mücadele devletler için değil, devletler tarafından halkın refahı için yapılmalıdır (McDonald, 2013: 46).

İnsanı merkeze alan çevresel güvenlik çalışmalarında tehdit yalnızca yaşam alanlarının kalitesizleşmesi değil, aynı zamanda çevresel unsurların bozulmasıyla meydana gelecek ekonomik ve sosyal sorunlardır. Örneğin, tarım alanlarının tahrip olmasıyla kırsaldan kente yaşanacak göç sonucu çarpık kentleşme ve dengesiz nüfus dağılımı gibi sorunlar ortaya çıkacaktır. Bunun yanı sıra çevresel bozulma birçok insanın geçim kaynaklarına zarar verecek, tarım ve hayvancılık yoluyla elde edilen gıdaların tükenmeye

başlamasıyla kimi kesimlerin gıdaya erişimi güçleşecektir. Bunun dışında önde gelen çevresel kriz olarak iklim değişikliğinin neden olduğu kuraklık, mevsimlerin aşırı sıcak ya da aşırı soğuk geçmesi, buzulların erimesi gibi değişimler; yoksulluğun artması, göçlerin artışı, sosyal gerginlik, gıda güvensizliği gibi durumlara yol açacaktır (Vural, 2018: 70-71). Bu gibi sorunlar, insani güvenliğin tanımında olan tüm insan hayatlarının çevre, gıda, sağlık ve ekonomik tehditlerden korunması ilkesine aykırılık arz etmektedir (Torun, 2017: 233) ve çevresel değişim zincirleme olarak birçok başka tehdidin önünü açtığından insani güvenliğin tesis edilmesi için önlenmesi gereken bir sorundur.

İkinci nesil çevresel güvenlik yaklaşımı, geleneksel yaklaşımı hem devleti sabit biçimde merkezde tutması hem de çevresel sorunları, belirli bölgelere yönelik bir tehditmiş gibi ele alması nedeniyle eleştirmiştir. Kavramın ölçeğini ulusal düzeyden küresel düzeye çeken insan-merkezli çevre güvenliği, geleneksel çatı altında devletlerin “çevresel güvenlik” bahanesiyle eylemlerini meşrulaştırabileceği ve böylece esas korunması gereken özne olarak bireyin güvensizliğinin tetikleneceği bir ortamın gelişebileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda bireylerin ve yaşadıkları ortamın refahını sağlama amacıyla çevresel güvenliği tesis etme gayreti içinde olan yeni güvenlik anlayışına göre olası bir çevresel çatışma, ulus devletlerin ayrıştırıcı güvenlik anlayışlarından kaynaklanacaktır. İnsanı-merkezci çevresel güvenlik anlayışı, marjinalleştirilmiş halkların da çevresel haklarını korumayı amaçlamakla birlikte kaynak açısından zengin olan bu bölgelerde yaşanabilecek çevresel çatışmaların devlet odaklı anlayışlar tarafından tetiklenebileceğini iddia etmektedir (Dalby, 2008: 185-186).

Yeni çevresel güvenlik anlayışı, tüm insan yaşamlarının sağlıklı bir çevrede ve kaynaklara erişimin sağlandığı bir ortamda sürdürülmesini vurgulamaktadır. Buna göre çevre sorunları küreseldir ve tüm insanlar bu sorunlardan farklı düzeylerde de olsa etkilenmektedirler. Bu bağlamda yaklaşım, geleneksel anlayışın marjinalleştirdiği çevresel sorunlara dikkat çekmeye çalışmaktadır. Ancak bu yaklaşım, her ne kadar geleneksel anlayışın ayrıştırıcı öğelerine karşı çıksa da kendi ayrıştırıcılığından kurtulamamış ve tıpkı geleneksel yorumcular gibi doğaya araçsal bir rol biçmiştir. Güçlü biçimde antroposentrik bir yaklaşım olan ikinci nesil çevresel güvenlikte doğa, insan ihtiyaçlarının hizmetine sunulmuş bir kaynak olarak görülmektedir. Çevresel güvenliğin sağlanması, büyük ölçüde bireylerin refah ve sağlığı, eşitsizliklerin giderilmesi, uluslararası ortamda istikrar ve barış ortamının sağlanması gibi pragmatik değerlere dayanmaktadır (Söker ve Özlük, 2018: 235).

Oysaki çevre, ne sadece insan ve onun yaşam alanından ibarettir ne de siyasi süreçlerin özgürce işletilebileceği bir rekabet alanıdır. Çevre, aralarında birbirini tamamlayan ve karşılıklı bir etkileşim olan tüm canlı ve cansız unsurları kapsamaktadır. Dolayısıyla insani güvenlik ekseninde ele alınan çevresel güvenlik anlayışı, insanlar arasındaki ayrıma karşı çıkarken türler arasında ayırım yapmaktadır. İnsan, Locke'un savunduğunun aksine, doğanın efendisi değil; onun bir parçasıdır ve diğer canlılardan üstün ya da bağımsız değildir.

2.6.3. Eko-Merkezci Çevre Güvenliği: Ekolojik Güvenlik

İnsanlık tarihinde ve gezegenin gelişiminde insan faaliyetlerinden kaynaklanan yeni tehditler ışığında güvenlik, öncelikleri yeniden gözden geçirmenin kritik hale geldiği bir noktaya ulaşmıştır. Zira eğer dünya canlı hayatını sürdüremeyecek bir düzeye gelirse askeri güvenlik ya da birey güvenliği otomatik olarak konu dışı kalacaktır. Bugün gezegenin yaşamı sürdürme kapasitesine, ekonomik refaha ve nihayetinde canlı yaşamına yönelik tehditler askeri tehditlerden daha ciddi bir seviyeye gelmiştir. Bu bilgiden hareketle güvenliği yeniden kavramsallaştırırken şu soru sorulmalıdır: “Risk altında olan nedir?” (Mische, 1989: 392).

İlk insan toplumları için birincil tehdit; doğadaki vahşi canlılar ya da şiddetli afet olayları olmuştur. Dolayısıyla ilk insanlar, tehdit altında olanın insan yaşamı olduğu düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Bu tehditler çoğunlukla; deprem, sel, kasırga gibi doğal afetleri kapsamıştır. İnsanlar bu tür felaketlere karşı kendilerini nispeten güçsüz hissetmiş, ancak zamanla -teknolojik gelişmelerle de beraber- insanlar, bu tehditlerle mücadele etmeyi ve yaşamayı öğrenmişlerdir. Günümüzde doğa, ilk kez güvenliğe konu olmasa da ilk kez bir tehdit olarak değil, korunması gereken unsur olarak diğer tarafta yer almaya başlamıştır. Bu kez tehlike, doğanın insana yapabileceklerinden ziyade insanın doğaya yapabilecekleri üzerinden tanımlanmaktadır. Bu bağlamda güvenliğin, ekolojinin lehine olacak biçimde yeniden kavramsallaştırılması zorunlu hale gelmiştir (Mische, 1989: 392).

Çevre ile güvenlik arasındaki bağlantıya odaklanan çalışmalara bakıldığında ekosistemin sıklıkla denkleme dâhil edilmediği, antroposentrik bir paradigmanın hâkim olduğu görülmektedir. Homer-Dixon (1999) bu anlamda öne çıkan “*Çevre, Kıtık ve Şiddet*” (Environment, Scarcity and Violence) adlı çalışmasında merkeze kaynaklara erişim ve kaynak yönetimi sorununu koyarak çevresel çatışmaya odaklanmıştır (Dedeoğlu, 2020:

205). Mcleman (2011) ise “*Climate Change, Migration and Critical International Security Considerations*” adlı eserinde iklim değişikliğini göç ve güvenlik arasında bir bağlantı kurarak ele almıştır. (Dedeoğlu, 2020: 90). Soysa (2013) ise “*Environmental Security and The Resource Curse*” isimli eserinde Cezayir, Çad, Nijerya gibi kaynak bakımından zengin bölgelerin maruz kaldıkları çatışmaları açıklamıştır (Dedeoğlu, 2020: 207). Buradan anlaşılmaktadır ki, çevre ile güvenliği ilişkilendiren birçok çalışma merkezine ekolojiyi değil, insanı almış ve ekoloji, insani güvenliğin bir unsuru olarak kurgulanmıştır. Örneğin McDonald (2015: 2) iklim değişikliği gibi bir çevresel krizin bile uluslararası güvenlik gündemine dâhil edilirken odaklanılan temel noktanın uluslararası istikrarın baltalanma riski veya uluslararası toplumun temellerinin sarsılma olasılığı olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar çevresel güvenlik çalışmaları, çevresel tehditleri uluslararası ajandaya taşınması açısından önemli olsa da gerek geleneksel gerekse de yeni güvenlik çalışmalarının ontolojik zeminini oluşturan devletve insan merkezli yaklaşımlar sorunların çok boyutlu yapısını tam manasıyla yansıtamamaktadır (Dedeoğlu, 2020: 212). Zira ekosistemi meydana getiren canlı ve cansız tüm unsurlar arasında karşılıklı, sürekli ve karmaşık bir etkileşim halindedir (Kaya, 2019: 78). Denkleme yalnızca insanı merkeze alan bir perspektifle yaklaşmak bu karmaşık ilişkideki diğer canlıların ve cansız unsurların rolünü açıklamakta eksik kalmaktadır. Ekolojik güvenlik ise bu karşılıklı etkileşimi tüm unsurları eşitleyerek ekosistemi koruma amacı taşımaktadır.

Ekolojik düşüncenin gelişmesinde öncül isimlerden olan Rachel Carson 1962 yılında DDT ve buna benzer doğayı tahrip etme potansiyeli bulunan ilaçların doğadaki canlı ve cansız unsurlara verebileceği zararlara dikkat çekmiştir. Böylece Carson, modern çevre mücadelesinin temsilcilerinden biri olarak öne çıkmıştır (İğci ve Çobanoğlu, 2019: 135). Carson’ın yanı sıra Murray Bookchin’in aynı yıl içinde yayımladığı “*Sentetik Çevremiz*” (*Our Synthetic Environment*) de bu anlamda öne çıkan eserlerden biri olmuştur. Bookchin, bu eserde insan ve doğa arasındaki sıkı bağı belirli konular üstünden açıklamış ve toplumsal ekolojinin kurucusu olarak addedilmiştir. Bookchin özellikle bireyden başlamak üzere kökten bir dönüşümü öne çıkaran ekoloji ile neoliberal ekonomi araçlarını iyileştirme gayreti içinde olan çevrecilik arasındaki ayrıma dikkat çekmiştir. O, çevrecilik olarak tanımlanan şeyin doğayı edilgen hale getirerek insanın kullanımına sunan araççı bir eğilim olduğunu savunmuştur (Kurt, 2020: 12). Bookchin’in üzerinde durduğu ayrımı Antonio Waecher’in “çevre” sözcüğünü etimolojik olarak açıklamasında daha net biçimde görmek mümkündür; Waecher “çevre” nin anlam olarak çevreleyen, kuşatan şeyi ifade ettiğini ve bu

konu bağlamında da insanı çevreleyen şeyi tanımlamak için kullanıldığını belirterek insan-merkezci görüşe dikkat çekmiştir. İnsanın ekolojik sorunlarla mücadelesinde “çevrecilik, çevresel mücadele” gibi kavramların kullanılması Waecher’e göre insanın fetihçi zihniyetini göstermektedir (Kaya, 2019: 79).

Günümüze gelindiğinde bundan yarım asrı aşkın süre önce eleştirilen meselelere ilişkin kayda değer bir ilerleme kat edilmediği görülmektedir. Yakın geçmişte Andrew Dobson da Bookchin gibi ekolojizm ve çevrecilik arasındaki ayrıma dikkat çekmiş ve ekolojizmin doğa ile kurulan ilişkide radikal toplumsal ve politik değişiklikleri savunduğunu belirtmiştir. Dobson, günümüzde uygulanan üretim yöntemleri ve tüketim kalıplarında değişiklikler yapılmadan çevresel krizlerin aşılamayacağını ifade etmiştir (Dobson, 2016: 22). Ancak neoliberal düzen, değiştirmemekte direndiği ve hatta teşvik ettiği üretim ve tüketim alışkanlıkları ile doğanın dönüşsüz tahribatına göz yummaktadır.

Ekolojistler, yeryüzünde ekolojinin güvenliği sağlanmadan ne birey ne ulus ne de uluslararası güvenliğin bir anlamı kalmayacağı düşüncesinden hareket etmektedirler. Ekolojik güvenlik, referans nesnesini birey ya da devlet yerine ekoloji olarak belirlemesiyle neoliberal politikalar ekseninde şekillenen çevresel güvenlikten ayrılmaktadır. Buna göre insanın ve diğer her şeyin doğanın temel işlevlerinden yoksun kaldığında bir anlamı olmayacağından korunması gereken esas nesne bir bütün olarak doğadır. Dolayısıyla çevresel güvenlikte korunması gereken süjeler, ekolojik güvenlikte başlıca tehditler haline gelmektedir. Ekolojik güvenlikte nihai amaç, ekolojinin işlevsel bütünlüğünün korunması ve istikrarının sağlanmasıdır. Ancak bu, sadece ekolojinin güvenliğinin sağlanması anlamını taşımamakta, daha ziyade güvenlik yaklaşımının ekolojik ilkelere uyumlu şekilde yeniden inşası anlamına gelmektedir (Kaya, 2019: 78-84). Geleneksel sağ ve sol ideolojilerin dünya genelinde ekolojik sorunları çözmede yetersiz kalması ekolojik kimliğin yeni bir yaklaşım olarak gelişmesinin önünü açmıştır. Zira insanı önceleyen konvansiyonel sosyo-ekonomik paradigmlar küresel bir ekolojik krizin doğmasına sebep olmuştur.

Ekolojik güvenlik, geleneksel çevresel güvenlik yaklaşımlarını güvenlik ve çevre arasındaki ilişkiyi yeterince açıklayamadığı iddiasıyla eleştirmektedir. Ekolojik güvenlik söylemini benimseyenlere göre; ilk aşama çevresel sorunlar ile çatışma arasında bağlantı kurarak temelde çevreyi değil, devleti; ikinci aşama ise insani hassasiyetleri merkeze alarak yalnızca bireyi korumaya odaklı olduğundan çevresel kaygıları yansıtmakta yetersiz

kalmaktadır. Zira ilk iki yaklaşım güvensizliğin nedenlerini, kaynakların tükenmesi veya çevresel koşulların değişmesi olarak açıklarken ekolojik güvenliğe göre güvensizliği tetikleyen temel unsur insan faaliyetleri ve devleti/insanı merkeze alan yaklaşımlardır (Erçandırılı, 2020: 288-289). Antroposeni aşmayı amaçlayan ekolojik güvenlik, diğer çevresel güvenlik çalışmalarının aksine tehdit tanımlamasına kaynak sıkıntıları ve buna bağlı olası çatışmaları ve insan aleyhine gelişen sosyo-ekonomik koşulları değil; güncel ekonomik, siyasi, toplumsal süreçler sebebiyle ortaya çıkan riskleri dahil etmektedir. Zira çevresel konuları güvenlikleştirmek sorunu çözmeyecektir. Burada asıl önemli olan, güvenlikleştirmenin hangi yaklaşımla, nasıl ve ne için yapıldığıdır (Dedeoğlu, 2020: 221).

Ekolojik güvenliğin karşı çıktığı temel nokta, devlet ya da birey merkezli olduğu fark ermeksizin çevre güvenliğini antroposentrik bir perspektif ile ele alan ontolojik varsayımlardır. Ekosistemin güvenliği tesis edilemediği takdirde güvenliği sağlanacak bir birey ya da devlet olmayacağından insanı diğer canlılardan ayırmak ve deyimi yerindeyse üstün tutmak, güvenliği tesis etmek şöyle dursun, aksine güvensizliği tetikleyecektir. Ekolojik güvenlik, aslında hem diğer canlıları hem de insanı, insanın kendi eliyle hazırlamış olduğu güvensiz ortamdan korumaya çalışmaktadır.

Uluslararası ilişkiler disiplininin alışılmış kodları sebebiyle ekolojik güvenliğin kendine yeterince uygun bir zemin bulamadığı görülmektedir (Kaya, 2019: 78). Daha da kötüsü uluslararası sistem, sanayileşme ve tüketimi teşvik etmekte olan neoliberal ekonomik düzeni onaylayarak başta iklim değişikliği olmak üzere çevresel sorunların artışına sebep olmaktadır. Çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiye dikkat çekilerek olumlu bir adım atılmış olsa da uluslararası sistemin ve siyasilerin konuyu ele aldıkları düzlem amaca ne kadar uygun olduğu konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. İnsani güvenlik söylemiyle daha da anılmaya başlayan çevresel sorunlar ne kadar görünür hale getirilerek tartışmaya açılrsa da insanın varlığına çizgiyi çekmiş ve diğer canlılara karşı yükümlülükleri tanımakta başarısız olmuştur (McDonald, 2015: 3).

Ekolojik güvenliğe göre; insan çevrenin bir parçasıdır, ancak tüm yaşam alanlarının içinde bulunmaz. Bu sebeple salt insan varlığını koruma fikri, diğer türleri yok saymak anlamına gelmektedir. Türler ve ekosistemler, insanlar için değil, kendileri için korunmalıdır. İnsan ve doğa arasında kurulan ilişkinin insan-egemen bir anlayışla sürdürülmesi, ne çevrenin ne de uzun vadede insanın güvenliğini sağlayacaktır. Bu nedenle ekolojik güvenlikte verimli topraklar, ormanlar, su gibi kaynaklar insanın tüketimine açık

kaynaklardan ziyade total çevrenin parçaları olarak görülmektedir (Detraz, 2009: 351-352).

İnsan-dışı varlıklara araçsal bir değer yüklemek insanın haddi ve hakkı değildir. İnsanlığın çıkarlarına, diğer çevresel unsurların aleyhine olacak biçimde imtiyaz tanımak tek başına etik bir sorun olmakla birlikte çevresel bozulmanın ve olası çevresel krizlerin de temel sebeplerinden biridir (Dobson, 2007: 82'den aktaran Söker ve Özlük: 2018: 241). Bu nedenle ekolojik güvenlik çevresel değişimleri tetikleyen ekonomik, sosyal ve politik süreçleri sorgulama eğilimi göstermektedir (McDonald, 2013: 48). Eckersley (1990: 749), mevcut paradigmalarda insan-dışı alana yaptıkları ayrımların insan tahakkümüne ve doğanın sürekli sömürülmesine hizmet ettiğini iddia etmektedir. Buna karşılık canlılar arasında mutlak bir ayrım olmadığını ve özünde dinamik, birbirine bağlı bir ilişkiler ağı bulunduğunu savunmaktadır. Bunun yanı sıra Eckersley (2004) geleneksel yaklaşımların devletin kendi çıkarları için çevreyi ve çevresel kaynakları istismar etmesini meşrulaştırdığını; insan merkezli yaklaşımın da benzer biçimde insanın sağlığı ve refahını sağlamak adına doğanın sömürülmesini normalleştirdiğini savunmaktadır. Ona göre pek çok yıkıcı insan faaliyeti, sırf insanın daha rahat yaşayabilmesi için meşrulaştırılarak doğa tahrip edilmektedir (Söker ve Özlük, 2018: 240- 241). Eckersley (1998: 171), insan merkezci yaklaşımları insan şovenizmi/insan ırkçılığı yapmakla suçlamakta ve doğa unsurlarının insanın sahip olduğu akıl, ahlak gibi özelliklere sahip olmadığından dışlandığını savunmaktadır. Her ne kadar insanı merkezde tutan anlayış, geleneksel çevresel güvenlikten daha umut vaat eden bir yaklaşım gibi görünse de her ikisi de çevreyi pragmatik boyutta ve sığ bir perspektifle ele almaktadır.

Özetlemek gerekirse çevresel güvenlik yaklaşımlarında birinci aşama devletin, ikinci aşama bireylerin, üçüncü aşama ise bütüncül mahiyette ekolojinin çıkarlarını önceleyen bir anlayışı ifade etmektedir. Devleti önceleyen anlayış, insan faaliyetleri sonucu yaşanan çevresel değişimin olası kaynak paylaşımı çatışmalarına gebe olacağı ve bunun devlet için devlet eliyle önlenileceğini savunurken bireyi önceleyen anlayış, çevresel değişimlerin insan hayatı için yaratacağı tehditlerin devletlerarası işbirliği yoluyla üstesinden gelinebileceğini iddia etmektedir. Ekolojik güvenlik anlayışı ise önceki iki yaklaşımı reddederek çevre güvenliğini ekolojinin korunması ile bir tutarak ne devlet ne insan ne de herhangi bir canlı ya da cansız bir unsuru kayırmadan bir bütün olarak ekolojinin istikrarını hedeflemektedir. Bu bağlamda önceki aşamalarda yoğun biçimde başvurulan antroposentrik

perspektifin yerine ekosentrik (çevre-merkezci) bir perspektifi düstur edinerek insani amaçlar ve çıkarlardan ziyade ekolojik dengenin korunması ve istikrarının sağlanmasını öncelemektedir (Heywood, 2011: 464). Sonuç olarak çevresel güvenliğin son aşaması olarak ekolojik güvenlik; farklı türdeki güç ilişkilerini açıklayan, insanı, insan-dışı unsurlarla çevrili bir varlık olarak addeden ve ekosistemdeki yaşam alanlarına özen göstermenin zorunlu bir eylem olduğunu savunan bir yaklaşımdır (Cudworth ve Hobden, 2011: 49).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE POLİTİKASI VE YEŞİL MUTABAKAT

Bu bölümde Avrupa Yeşil Mutabakatını ve AB amaçlarını detaylandırmak adına öncelikle çevre politikalarının uluslararası arenadaki gelişim sürecine ve bu bağlamda atılan adımlara yer verilmiştir. Ardından AB'nin izlemiş olduğu çevre politikalarının gelişim sürecini detaylandırmak adına AB'nin tarihsel gelişim süreci ve ortak çevre politika üretim süreçlerinden bahsedilmiştir. Çevre meselesinin AB Mevzuatı'ndaki yerini tartışabilmek adına bu bağlamda imzalanmış resmi belgelere yer verilmiş ve ardından öndegelen AB çevre metinlerinden biri olan Avrupa Yeşil Mutabakatı açıklanarak son gelişmeler ışığında bir değerlendirmesi yapılmıştır.

3.1. Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikasının Gelişimi

Sanayi Devrimi'nin etkisiyle artmaya başlayan doğa tahribatına yönelik gelişmeye başlayan kısıtlı farkındalık ile 1873'te ilk Uluslararası Meteoroloji Kongresi gerçekleştirilerek çeşitli ölçümlere başlanılmıştır. Buna bağlı olarak 1880'den beri atmosfer sıcaklığı, 1958'den beri CO2 seviyesi, 1993'ten beri deniz seviyeleri, 2002'den beri buzul kayıpları ölçülmektedir. Bilimsel verilerin sağladığı gözle görülür artış neticesinde çevresel unsurların maruz kaldığı tehditler fark edilmeye başlanmış ve bu tehditlerle mücadele etmek adına uluslararası iklim rejimleri belirlenmesine karar verilmiştir (Eryılmaz ve Demirarslan, 2018: 56). Bu yönde atılan ilk kayda değer adım BM'nin 1972 yılında Stockholm'de gerçekleştirdiği Çevre Konferansı olmuştur. Konferans sonucunda Stockholm Deklarasyonu yayımlanmış ve BM Çevre Programı (UNEP) kurulmuştur. Devam eden süreçte 1979 yılında I. Dünya İklim Konferansı yapılmış ve fosilyakıtların neden olduğu CO2 birikimine dayalı iklim değişikliğine dikkat çekilmiştir. II. Dünya İklim Konferansı 1990'da ve III. Konferans ise 2009'da Cenevre'de gerçekleştirilmiştir. Ardından 1985 yılında *Ozon Tabakasının Korunması İçin Viyana Sözleşmesi* ve 1987'de *Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü* imzalanmıştır. Bu gelişmeden bir yıl sonra, 1988'de UNEP, Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve UNESCO işbirliğiyle BM'ye bağlı "Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli" (*IPCC, Intergovernmental Panel on Climate Change*) kurulmuştur (Öztürk ve Öztürk, 2019: 530-531). Kurulduğu günden bu yana ilki 1990, sonuncusu 2022'de olmak üzere altı değerlendirme raporu yayımlayan IPCC'nin son

raporu *İklim Değişikliği 2022: Etkiler Uyum ve Kırılabilirlik (Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability)* başlığı ile sunulmuştur. Bu rapor, bölgesel ve küresel ekosistemlere, biyoçeşitliliğe ve insan toplulukları esas olarak iklim değişikliği etkilerini değerlendirmekte ve doğal yaşam ile insanlığın iklim değişikliğine uyum sağlama konusundaki kırılabilirliklerini incelemektedir (IPCC, 2022).

IPCC'nin ilk Değerlendirme Raporu (FAR) ile uluslararası bir anlaşmanın gerekliliği vurgulanmış ve II. Değerlendirme Raporu (SAR)'nda ise iklim değişikliğine neden olan etmenlerin insan kaynaklı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu raporlar ile meselenin devlet başkanlarının taraf olduğu konferanslar yoluyla değerlendirilmesine karar verilmiş, buna bağlı olarak 1995'te ilk Taraflar Konferansı (COP1) Berlin'de gerçekleştirilmiştir (Öztürk ve Öztürk, 2019: 531). 1997'de ise Kyoto'da gerçekleştirilen COP3 neticesinde belirlenen altı sera gazının (CO₂, CH₄, HFC, N₂O, SF₆ ve PFC) salınımlarında azaltım sağlanması öngörülmüş ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi altında *Kyoto Protokolü* imzalanmıştır. *BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFramework Convention on Climate Change/UNFCCC)* 1992'de Rio de Janeiro'da gerçekleştirilen *Yeryüzü Zirvesi (Earth Summit)* olarak da adlandırılan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı neticesinde imzalanmış ve 1994'te yürürlüğe girmiştir. UNFCCC, iklim değişikliğine yönelik olarak hükümetlerarası düzeyde gerçekleştirilen ilk mutabakat olması açısından önemlidir (İğci ve Çobanoğlu, 2019: 133). Küresel ölçekte iklim değişikliğine yönelik atılan bir başka adım, 2015'te 21. Taraflar Konferansı (COP21)'nda imzalanan *Paris (İklim) Anlaşması* olmuştur. Taraf ülkeler beş yıllık bir döngü ile çalışması planlanan Konferans'a ulusal olarak belirlenen katkı paylarını (NDC) 2020 yılına kadar sunmakla yükümlü kılınmıştır. Buna göre tarafların, sera gazı emisyonlarını azaltmak için yapacakları eylemleri bildirmeleri gerekmektedir (UN Climate Change, 2022a).

3.1.1. BM Çevre (Stockholm) Konferansı

Çevreye ilişkin oluşturulan ilk uluslararası rejim BM'nin 1972 yılında Stockholm'de yapmış olduğu Çevre Konferansı olmuştur. "Sürdürülebilir kalkınma" kavramı Stockholm Konferansı ile ilk kez uluslararası düzlemde kullanılmış ve doğanın taşıma kapasitesi, kaynakların nesiller arası hakkaniyetli paylaşım, kalkınma ve çevre arasındaki ilişki, bu kavramın dayanak noktaları olarak ortaya konmuştur (Masca, 2009, 198). Konferans sonucunda alınan kararların uygulanma sürecini değerlendirme ve küresel eksen-

kalkınma ve çevre sorunlarına yönelik stratejiler geliştirmek amacıyla BMGK, BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nu kurmuş ve Komisyonun yürüttüğü çalışmalar neticesinde 1987 yılında Bruntland Raporu olarak da bilinen “Ortak Geleceğimiz” isimli rapor yayımlanmıştır. Gro Harlem Brundtland'ın Çevre ve Kalkınma Komisyonu'na başkanlık ettiği dönemde Norveç Başbakanı seçilmesiyle elde ettiği prestij ve destek nedeniyle bu belge, “Brundtland Raporu” olarak da adlandırılmaktadır.

Bu raporla içeriği genişletilen “sürdürülebilir kalkınma” kavramı “*gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma*” şeklinde tanımlanarak azami düzeyde büyüme hedefi taşıyan politikalara bir çağrı niteliğinde olmuştur (Yalçın, 2016: 752). Rapora göre; insanlık, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden,bugünün ihtiyaçlarını karşılamasını sağlamak için kalkınmayı sürdürülebilir kılma yeteneğine sahiptir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı, mevcut teknoloji ve sosyal organizasyonun çevresel kaynakları ve biyosferin insan faaliyetlerinin etkilerini absorbe etme yeteneği sınırlılığına işaret etmektedir (UN, 1987: 16).

Stockholm Konferansı neticesinde habitatın korunma, hava, su, toprak gibi çevresel bileşenlerin korunması, kaynak israfının önlenmesi, ekosistemin korunması sosyo-ekonomik kalkınma süreçlerine çevrenin dahil edilmesi, doğa tahribatının önlenmesi ve bu amaçlarla yapılacak faaliyetlerde az gelişmiş ülkelere destek sağlanması kararlaştırılmıştır (Hukuk Ansiklopedisi, 2022). Konferansta alınan kararlar her ne kadar bağlayıcı nitelik taşımaya da uluslararası çevre hukukunun gelişmesine katkı sağlamış ve kendinden sonraki çevre konferanslarına ve anlaşmalara fikir vermiştir (Pallemaerts, 1997: 614).

Stockholm Konferansı'nda yaşanan önemli gelişmelerden biri de 15 Aralık 1972'de 2997 sayılı karar sonucunda “*Only One Earth*” sloganı ile Nairobi'de kurulan BM Çevre Programı (UNEP) olmuştur. UNEP'in amacı temel olarak çevre konusunda eşgüdümün sağlanması, küresel ekseninde gözden geçirilmesi, ulusal ve uluslararası çevre politikalarının gelişimine katkı sağlanması olarak sıralanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022). Bu doğrultuda çevre gözlemciliği yapmak ve üyeler arasında çevre gözlemciliğinde koordinasyon sağlamak için 1973 yılında UNEP bünyesinde *Yeryüzü Gözleme Programı (Earthwatch Programme)* uygulamaya konulmuştur. UNEP bünyesinde gerçekleşen gelişmelerden biri de 1977'de Ozon Tabakası Koordinasyon Komitesi (*Coordinating Committee of the Ozone Layer/ CCOL*)' nin kurulması olmuştur. Ancak bu anlamdaki esas

önemli gelişme, 1985'te UNEP öncülüğünde Viyana Sözleşmesi'nin imzalanmasıdır. Ozon tabakasının korunmasını hedefleyen Sözleşme, 1988 yılında yürürlüğe girmiştir. 1987 yılında ise Avrupa Topluluğunun da içinde bulunduğu 25 katılımcı tarafından *Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü* imzalanmıştır. Protokol neticesinde, taraflar atmosfere salınan emisyon miktarlarını yüzyılın sonuna kadar 1986'daki seviyelerin yarısına indirmekle yükümlü kılınmıştır. Bu açıdan Montreal Protokolü, önleyici bir uluslararası zeminin oluşturulmasına katkı sağlamıştır (Sönmezoğlu ve Erler Bayır, 2012: 251-275).

3.1.2. Yeryüzü Zirvesi ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC)

20. yüzyılın son çeyreğinde insan faaliyetleri sonucunda atmosferdeki sera gazı miktarının artmasının iklim değişikliği ile ilişkisinin anlaşılmasını sağlayan bilimsel veriler, devletlerin ve kamuoyunun endişelerine yol açmıştır. Hükümetler çevresel tehdide karşı acil küresel önlemler alınması gerekliliğinden hareketle bir dizi düzenleme ve uluslararası konferans yapmıştır. Bu çalışmalar neticesinde 1990'da UNFCCC için Hükümetlerarası Müzakere Komitesi (INC)'nin oluşturulması kararlaştırılmıştır. INC'nin hazırlamış olduğu Sözleşme, 1992'de Rio de Janeiro'da gerçekleştirilen ve Yeryüzü Zirvesi'nde imzaya açılmış ve 1994'te yürürlüğe girmiştir.

Günümüzde 197 üyenin taraf olduğu Sözleşme, atmosferde görülen sera gazı birikimini ve insanın iklim üzerindeki baskısını önleme hedefiyle hazırlanmıştır. UNFCCC'yi diğer sözleşmelerden ayıran en belirgin özellik, *Ortak Fakat Farklılaştırılmış Sorumluluklar ve Göreli Yeterlikler İlkesi (Common but Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities)* olmuştur (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2022). Bu bağlamda Sözleşme, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere iklim değişikliğine uyum sağlama kapasitelerine göre farklı yükümlülükler belirlemiştir. Ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre Ek I (OECD üyeleri ve geçiş ekonomisi ülkeleri), Ek II (gelişmiş ülkeler) ve Ek I Dışı (az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler) olmak üzere üç kategoride sınıflandırılmışlardır. Ek I'de yer alan ülkeler; sera gazı emisyonlarının sınırlandırılması ve 2000 yılına kadar emisyon miktarlarının 1990'daki seviyelere düşürülmesi, sera gazı yutak ve rezervlerinin korunması, iklim değişikliğiyle mücadelede ulusal politikaların benimsenmesi ve bu politikaların bildirilmesi gibi yükümlülüklerle tabi kılınmıştır. Ek II'de bulunan gelişmiş ülkeler ise Ek I'de belirlenen yükümlülüklerle ek olarak gelişmekte olan ülkelere ihtiyaçlarını karşılamak için finansman, sigorta ve teknoloji transferi ile gerek mali gerekse de teknolojik destek

için finansman, sigorta ve teknoloji transferi ile gerek mali gerekse de teknolojik destek sağlamak gibi yükümlülöklere tabi kılınmıştır (UNFCCC, 1992: 11- 16; UN Climate Change, 2022a).

UNFCCC'nin ilk maddesi iklim değişikliğinin detaylı tanımına yer verirken 2. Maddesi Sözleşme'nin nihai amacını "atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarının iklim sistemine tehlikeli antropojenik müdahaleyi önleyecek bir seviyede sabitlenmesi" belirlemiştir. Sözleşmeye göre bu amaca, ekosistemlerin iklim değişikliğine doğal olarak uyum sağlamasına, gıda üretiminin tehdit edilmemesine ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir şekilde ilerlemesini sağlamaya yetecek bir zaman çerçevesi içinde ulaşılması gerekmektedir. Sözleşmenin 3. Maddesi'nde ise eşitlik, işbirliği, ihtiyatlılık, ortak ancak farklı sorumluluk paylaşımı gibi hedeflere ulaşırken esas alınması gereken ilkeler vurgulanmıştır (UN, 1992: 7-10).

Yeryüzü (Rio) Zirvesi'nde, "sürdürülebilir kalkınma" 21. yüzyılda insanlığın ortak amacı olarak benimsemiş ve bu amaca ulaşmak adına BM tarafından insanlığın dönüm noktası olarak addedilen çevre sorunlarına yönelik ilkeler belirleyerek "Gündem 21" başlığı ile bir eylem planı oluşturmuştur (Yalçın, 2016: 752). Gündem 21'de artan açlık ve yoksulluk, salgın hastalıklar, çevresel tahribat gibi hem ulusal hem de uluslararası ölçekte öne çıkan sorunlara dikkat çekilerek bahsi geçen tehditlerle başa çıkmanın öncelikli yolunun "küresel ortaklık" olduğu belirtilmiştir (Emrealp, 2005: 16). Küresel ortaklık kavramı ile geleneksel yönetim anlayışının yerine ortaklıklara dayalı ve katılımcılığın esas olduğu "yönetişim" anlayışının öne çıkarılması vurgulanmıştır. Bu anlayışa göre STK'lar, yerel aktörlerin ve yerel yönetimlerin uluslararası topluluğun yeni ortakları olmuştur. Özetle Gündem 21'de genel olarak; merkezi ve yerel yönetim arasındaki yetki paylaşımında yerel yönetimlerin lehine olacak biçimde düzenlemeler yapılması, hükümet- dışı yapılarla hükümetler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi, halkın sürece etkin biçimde dâhil edilmesi gibi "toplumsal uzlaşma" düşüncesinin öne çıktığı hedefler belirlenmiştir (Arar, 2002). Yeryüzü Zirvesi'nde *İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi* ve Gündem 21 Eylem Planı'nın yanı sıra *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi*, *Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi* ve *Çevre ve Gelişme Hakkında Rio Deklarasyonu* olmak üzere beş belge kabul edilmiştir.

3.1.3. Kyoto Protokolü

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin istenilen sonucu vermemesi, daha somut hedeflerin belirlendiği bağlayıcı bir yasal düzenlenmeye ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu nedenle 1997 yılında 1-12 Aralık tarihlerinde Kyoto'da 3. Taraflar Konferansı (COP3) gerçekleştirilerek *BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolü* imzalanmış, ancak 8 yıl boyunca yürürlüğe girememiştir (İğci ve Çobanoğlu, 2019: 133). Zira ABD ve Çin daha sonra Protokol'den çekilmesiyle Protokol'ün yürürlüğe girmesi için belirlenen "onaylayan ülkelerin 1990'daki atmosfere saldıkları karbon miktarının yani emisyonlarının yeryüzündeki toplam emisyonun %55'ini bulması şartı" sağlanamamış ve Protokol bir süre askıda almıştır. Ancak Rusya'nın katılımıyla bu şart sağlanmış ve Protokol 2005 yılında COP11'de yürürlüğe girmiştir (Eryılmaz ve Demirarslan, 2018: 56).

Kyoto Protokolü, sera gazı miktarlarına yönelik bağlayıcı yükümlülük öngörmeyen UNFCCC'den farklı olarak taraf ülkelere bağlayıcı yükümlülükler vermeyi amaçlamıştır. Ancak UNFCCC'de öngörülen "ortak, ama farklılaştırılmış sorumluluk" ilkesine devam ettirerek doğayı daha fazla kirletmeleri nedeniyle sanayileşmiş ülkelere daha çok sorumluluk yükleme gayreti göstermektedir (UN Climate Change, 2022b). Buna göre, 3. Madde'de belirtildiği üzere; Ek I'de yer alan Taraflar, kolektif ya da bireysel olarak, Ek A'da listelenen antropojenik etkili sera gazlarının toplam emisyonları 2008-2012 olarak belirlenen taahhüt döneminde 1990'daki seviyelerin en az %5 altına düşürmekle yükümlü kılınmışlardır (Kyoto Protokolü, 1997: 4). Bazı taraflar, ilk taahhüt döneminde sera gazı miktarlarını arttırma hakkını kazanırken (Avustralya %8'lik bir artış gerçekleştirebilir), Rusya, Ukrayna ve Yeni Zelanda'nın sera gazı miktarlarında herhangi bir değişiklik öngörülmemektedir. AB'ye, emisyon miktarlarını hem örgüt hem de ulus-devlet ölçeğinde %8, ABD'ye ise %7 azaltma yükümlülüğü verilmiştir. Kyoto Protokolü'nün 2012'nin sonunda Doha'da gerçekleştirilen toplantısında 2013-2020 yıllarını kapsayan ikinci taahhüt dönemi belirlenmiş ve taraflar bu süreçte sera gazı emisyonlarını 1990 seviyelerinin en az %18 altına düşürmeyi taahhüt etmişlerdir (UN Climate Change, 2022b).

Öngörülen hedeflere ulaşılmasını kolaylaştırmak adına Protokol bünyesinde taraflara kolaylık sağlayan mekanizmalar geliştirilmiştir. Bu mekanizmalar; Uluslararası Emisyon Ticareti, Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM) ve Ortak Uygulama (JI) olarak sıralanmaktadır. Protokolün 6. Maddesinde tanımlanan Ortak Uygulama Mekanizması, EK

I’de bulunan herhangi bir taraf ülkenin diğer bir taraf ülkede emisyon miktarlarını azaltmada işlevsel olması planlanan projeye yatırım sağlaması sonucunda emisyon indirim birimleri (EİB)’nden yararlanması ve bu yatırımın azaltmakla yükümlü olduğu salım miktarından düşülerek sorumluluğunun azaltılması şeklinde işlemektedir. Daha açık bir ifadeyle, bu mekanizma emisyon sınırlama veya azaltma taahhüdü olan ülkenin emisyon indirim birimleri kazanmasına alan tanımaktadır. Protokolün 12. Maddesi’nde öngörülen Temiz Kalkınma Mekanizması ise Ortak Uygulama Mekanizmasına benzemekle birlikte sahibi olacak ülkenin gelişmiş ülke (Ek A ülkesi) olması şartı aranmamaktadır. Buna göre emisyon sınırlama veya azaltma taahhüdü bulunan ülke, gelişmekte olan ülkelerde emisyon azaltma projesi uygulayabilir. Bu tür projeler, her biri bir ton karbondioksite eşdeğer olan satılabilir sertifikalı emisyon azaltım (ERC) kredileri kazanabilir. ERC, ilk küresel ve çevresel kredi planı olarak addedilmiştir. Protokolün 17. Maddesi’nde öngörülen Emisyon Ticareti Mekanizması ise emisyon haklarını doldurmayan ülkelerin fazla kapasitelerini emisyon miktarlarını aşan ülkelere satmasına olanak tanımaktadır. Böylece belirlenen emisyon birimlerinden daha fazlası, Emisyon Ticaret Planı kapsamında alınıp satılabilir. Emisyon Ticareti, çıkarma birimleri (RMU), arazi kullanımı, arazi kullanım değişikliği, ormancılık (LULUCF) faaliyetleri üzerinden gerçekleştirilebilir. Bu türesneklik mekanizmaları, taraf ülkelere hedeflerine ulaşmada esneklik ve kolaylık sağlama amacıyla uygulamaya konulmuştur (UN Climate Change, 2022c). Ayrıca bumekanizmaların geçiş ekonomileri için sera gazlarını azaltıcı ve sınırlandırıcı projelerin finansman ihtiyacını karşılamak için kredi ve sermaye sağlaması beklenmiştir (Türkeş, 2006: 7). Esneklik mekanizmalarının Protokol metnine dahil edilmesi Kyoto’nun kanuni bağlayıcılığından ziyade politik bağlayıcılığının öne çıkmasına neden olmuştur (Foster, 2002: 95’ten Şahin, 2016: 68).

Kyoto Protokolü’nde öngörülen esneklik mekanizmaları her ne kadar iyi bir amaca hizmet ediyormuş gibi görünse de emisyonları azaltmak yerine metalaştıran ve piyasanın bir malzemesi haline getiren uygulamalara dönüşmüştür. Bu açıdan esneklikmekanizmaları CO2 gazının metalaştırılarak ticarileşmesinin ve kuralsızlaşmasının önünü açarak neoliberal amaçlara hizmet etmiştir (Şahin, 2016: 66-68). Bu yolla hali hazırda atmosferde sera gazının birikmesine ne çok katkı sağlayan gelişmiş ülkeler, kirletme hakkını satın alma şansını elde etmişlerdir.

3.1.4. Paris (İklim) Anlaşması

Kyoto Protokolü'nde öngörülen çerçevede verilen taahhütlerin uygulanmaması ve Protokolün iklim değişikliği ile mücadelede yetersiz kalması daha somut adımlar ve taahhütlere ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Bu amaçla 2015'te Paris'te yapılan 21. Taraflar Konferansı (COP21) dâhilinde Paris (İklim) Anlaşması deklere edilmiş ve 2016'da 195 ülke tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Paris Anlaşması, UNFCCC'de olduğu gibi emisyon sınırlama yükümlülüklerini ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre belirlemiştir. Buna göre gelişmiş ülkelerin daha fazla ya da mutlak azaltım yapması beklenirken gelişmekte olan ülkelerin “ortak, ancak farklılaştırılmış sorumluluklar” ilkesine göre kapasiteleri ölçüsünde azaltım yapması beklenmiş ve 2050 sonrasında başta gelişmiş ülkelerin sıfır emisyon (carbon neutral) konuma gelmeleri istenmiştir (Karakaya, 2016: 3). Ancak ABD'nin de itirazıyla bu yükümlülükler, gönüllülük esasına bağlı kılınmıştır ve Paris Anlaşması, bu açıdan önceki anlaşmalardan ayrılmaktadır. Bu esasa 4. Madde'de Anlaşma taraflarının iklim değişikliğiyle mücadele belirledikleri niyet edilen ulusal katkı hedeflerini (*Nationally Determined Contributions/NDC*) belirleyerek bildirmeleri öngörülmüştür. Hatta bu Anlaşmaçerçevesinde AB, “ulusal düzeyde belirlenmiş niyet edilen katkı beyanında” sera gazı salım miktarını 2030'da 1990'lardaki seviyenin %40, ABD, 2025 itibariyle 2005'tekiseviyelere göre %28 azaltmanın taahhüdünü vermiştir (Öztürk ve Öztürk, 2019: 536).

Paris Anlaşması'nda ABD, Almanya, Çin gibi 20 gelişmiş ekonominin iklimle ilgili olarak ARGE bütçelerini iki katına çıkarması, 2020 yılına kadar 20 milyar dolar, 2023 sonrası da 100 milyar dolar üzerinde katkıda bulunması öngörülürken belirlenen 280 milyarderin iklim çalışmalarına destek sağlamak amacıyla 2 milyar dolar katkıda bulunması beklenmiştir. Yine Anlaşmada belirlenen 1000 belediyenin 2050 yılına kadar %100 yenilenebilir enerjiye geçmesi ve Küresel Güneş Konseyi (*Global Solar Council/GSC*)'ndeki 100'den fazla ülkenin daha ucuz ve etkin GES (Güneş Enerji Santralleri) için işbirliği yapmaları planlanmıştır (Eryılmaz ve Demirarslan, 2018: 57). Anlaşma ayrıca iklim değişikliğine uyum sağlanması konusunda az gelişmiş ve savunmasız ülkelerin desteklenmesini öngörmüştür (Karakaya, 2016: 3).

Paris Anlaşması, iklim değişikliğinin insan kaynaklı küresel bir tehdit olarak ulaştığı boyutları ilan etmesi açısından önemlidir. Bu amaçla, 2. Madde'de taraf olan tüm ülkelere

2100 yılına kadar sıcaklığı sanayi öncesindeki döneme kıyasla 2 derecenin altında (maksimum 2 derece ve mümkünse 1,5 derece) ile sınırlanması yükümlülüğü verilmiştir. Ancak Paris Konferansı çerçevesinde iklim değişikliğinin hangi önlem alınıralsa alsın ilerlemesini durdurmayaacağı, alınan önlemlerin yalnızca süreci yavaşlatacağı kabul edilmiştir. Örneğin, UNEP'in 2016'da yayımladığı Emisyon Açığı (The Emissions Gap) Raporu bu durumu doğrulamış ve tarafların belirlenen yükümlülükleri yerine getirmeleri halinde bile 2100 yılına kadar küresel sıcaklığın 2,9-3,4 dereceye ulaşacağı tahmin edilmiştir (Öztürk ve Öztürk, 2019: 536). Paris Anlaşması'ndaki bir başka sorun ise yüzyılın ikinci yarısı için belirlenen karbon azaltım hedeflerine nasıl ulaşılacağına dair bir yol haritası çizmemesi olmuştur (İğci ve Çobanoğlu, 2019: 134).

3.2. Avrupa Birliği Çevre Politikalarının Gelişimi

Avrupa Birliği (AB) tarihi 1951'de Federal Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda'nın (Altılar) girişimlerine kadar uzanan ulus-üstü bir kuruluştur. Dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman, Fransa ve Almanya'nın kömür-çelik üretimlerinin tek bir kurum tarafından yürütülmesi ve denetlenmesi planını ortaya atmıştır. Birlik, başlangıçta Schuman Planı'nın bir sonucu olarak ortaya çıkan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) adı ile kurulmuştur. Adından da anlaşılacağı üzere ekonomi-politik temelli bir oluşum olan Topluluk, savaşın ana gerekçelerinden birini oluşturan enerji kaynaklarını (kömür ve çelik) barışın bir aracı haline getirmeyi amaçlamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2021). Nitekim Nisan 18, 1951'de imzalanan Paris Antlaşması dahu amaca hizmet etmiş ve bahsi geçen altı ülke arasında enerji eksenli ortak bir pazar oluşmasına yönelik bir basamak olmuştur. Bu adım, Avrupa'da yeni bir dönemin başlangıcı olarak da addedilebilir. AKÇT, kurulduğu dönem içinde ulus-üstü bir yapı arz etmesi hasebiyle benzeri olmayan bir topluluk olmayı başarmıştır. Hedefini; fiyatlandırma farklılığını, miktar sınırlılıklarını ve gümrük vergilerini ortadan kaldırmak olarak açıklayan Topluluk, üyeleri arasında senkron bir işleyiş ve ortak ticaret politikalarının benimsendiği bir ortam oluşturma gayreti ile hareket etmiştir (Fişne, 2003: 59).

Paris Antlaşması'nın ardından gelen 25 Mart 1957 tarihli Roma Antlaşması da Avrupa'da başlayan dönüşümü hızlandırmış ve kömür-çelik odaklı ortak pazar anlayışı yerini daha geniş bir ortak pazar anlayışına bırakmıştır. Roma Antlaşması'nda öngörülen sektörel genişleme, kurum müktesabatına yansımış ve AKÇT, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) olarak değiştirilmiştir (Fontaine, 2007: 9-10).

Roma Antlaşması, AKÇT'yi bir topluluk olmaktan çıkarıp uluslararası bir örgüt konumuna getirmiştir. Üye ülkeler Antlaşma'nın 2. maddesinde AET'nin hedeflerini

“ortak pazarın kurulması ve üye ülkelerin ekonomik politikalarının giderek yaklaştırılması suretiyle, Topluluğun bütünü içinde ekonomik etkinliklerin uyumlu olarak gelişmesini, sürekli ve dengeli bir yayılmayı, artan bir istikrarı, yaşam düzeyinin hızla yükseltilmesini ve birleştirdiği devletlerarasında daha sıkı ilişkileri gerçekleştirmek”

olarak açıklamışlardır. Özet haliyle ifade etmek gerekirse AET; üye ülkeler arasındaki ticaret engellerini ortadan kaldırmayı, ekonomik politika araçlarının ortak bir potada toplanmasını, ortak bir pazarın kurulması ve üyeler için bir fonun oluşturulmasını amaçlamıştır. Üyeler arasında kömür-çelik bazında başlayan yetki paylaşımının Avrupa bünyesinde olumlu bir hava yaratması, ilişkilerin ekonomik anlamda bir adım ileri taşınması isteğini doğurmuştur.

AET ile gümrük vergileri kaldırılmış, üye ülkeler arasında tüm ekonomik engeller kaldırarak serbest ticaret anlayışı benimsenmiş ve buna yönelik olarak hizmet ve malların serbest dolaşımı sağlanmıştır (Tataoğlu, 2006: 17). Bununla birlikte aslında, ekonomik entegrasyonun getireceği toplumsal refahın Avrupa bütünleşmesinin ekonominin yanı sıra diğer alanlara da sıçramasını sağlayacak bir meşruiyet aracı olması beklenmiştir (Denk, 2016: 66). Zira ekonomik işbirliği ile servis edilen refah ve kaliteli yaşam standardı AET'nin gerek Avrupa halkı gerekse de diğer Avrupa ülkeleri tarafından onay almasını sağlamıştır.

AET'nin ortaya koyduğu hedefler ve bu hedefleri hayata geçirme noktasında göstermiş olduğu başarı diğer ülkelerin üyelik başvurularını da beraberinde getirmiştir. Üye sayısında yaşanan artışla nüfuz alanını zaman içerisinde genişleten AET, 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile bugünkü adını almış ve 1993'ün Kasım ayında Avrupa Birliği (AB) olmuştur. Bu tarihe kadar üç genişleme dalgası yaşayan Birlik, 1995- 2013 yılları arasında dört genişleme dalgası daha yaşayarak bugünkü 27 üyeli haline ulaşmıştır.

Avrupa Birliği'nin ulus-üstü bir yapıya sahip olması genişleme ve derinleşme süreçlerinde aşamalı bir bütünleşme anlayışı benimsemesine sebep olmuştur. Üyelerin AB'nin sağlamış olduğu faydalardan yararlanabilmesi, egemenliklerinin bir kısmını Birliğe devretmeye gönüllü olmaları esasına dayanmaktaydı. Üye ülkeler Birliğin mevzuatında öngörülen herhangi bir yasayı ihlal eden bir ulusal mevzuata sahip olamayacaklardı. Daha açık ifadeyle, Birliğin mevzuatı ile ulusal mevzuat uyumlu olmalıydı (Yaman ve Gül, 2018: 200). Bu sebeple AB, tarihte atmış olduğu her adımda

önce Avrupa kamuoyu ve devletlerinin reaksiyonuna bakmış ve sonraki adımını gösterilen reaksiyona göre belirlemiştir (Denk, 2016: 69). Bunu AB Anayasası oluşturma girişimlerinde görmek mümkündür. AB, 2000'lerin başında bir Anayasa oluşturma arayışı içerisine girmiş ve bu anlamda ilk ciddi somut adımı Nice Zirvesi ile atmıştır. Zirve'de AB için daha geniş bir tartışma ortamı yaratılmasına karar verilirken 2001'de yapılan bir başka zirve toplantısında "AB'nin Geleceğine İlişkin Deklarasyon" yayınlanmıştır. Deklarasyonda Avrupa vatandaşları için ortak bir anayasa hazırlanması gerekliliğine ilişkin görüşlere yer verilirken anayasa için bir taslak hazırlaması için de "*Avrupa'nın Geleceği Kurultayı*" bünyesinde bir platform oluşturulmuş ve Kurultay, taslağı 2003'te sunmuştur. Ancak bu taslağa yönelik bir uzlaşma sağlanamadığından olası bir anayasa hakkındaki görüşmeler Haziran 2007'teki Brüksel Zirvesi'ne kadar devam etmiş ve ancak bu zirveyle bir uzlaşma sağlanabilmiştir. Anayasayı onaylama yetkisi kimi Avrupa ülkesinde parlamentolara bırakılırken bazı ülkeler, bu kararı halka bırakmıştır. Fransa'da yapılan ilk referandumda halk Anayasaya "Hayır" derken benzer şekilde, Hollanda halkı da Anayasa'yı onaylamayı reddetmiştir. Anayasa "*aşırı liberal*" olarak değerlendirilerek eleştirilmiştir. Anayasa konusunda devam eden şüpheler ve belirsizlik üzerine 2007'de Lizbon'da yapılan zirve toplantısında AB Anayasası yerine ikame edilebilecek bir metin üzerinde uzlaşma sağlanmış ve "Reform Antlaşması" ile AB'nin karar alma süreci kolaylaştırılmıştır (Erdoğan, 2008: 359-365).

Lizbon Antlaşmasının AB'ye katkılarından bir diğeri de PESCO'nun kurulmasının önünü açması olmuştur. Ekonomik ve siyasi entegrasyona yönelik girişimlerle eş zamanlı olarak Avrupa'da savunma ve güvenlik politikası oluşturmak da hedeflenmiştir. Bu bağlamda 1999'da "*Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası*" (AGSP) ve 2009'da Lizbon Zirvesi ile "*Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası*" (OGSP) ortak güvenlik politikalarının önünü açmıştır. Lizbon Antlaşması AB'ye tüzel bir kişilik kazandırarak dış eylemlerde uluslararası antlaşmalar imzalamak yetkisini sağlamış ve böylece AB, bölgesel ve küresel bir güvenlik aktörü olmaya yönelik kayda değer bir adım atmıştır. Antlaşmanın bu anlamdaki en büyük katkısı herhangi bir saldırı anın topyekûn savunmayı ve ilkesel olarak dayanışmayı esas alan hükmüdür. Ancak bunlar tek başına yeterli olmamış ve savunma ve güvenlikte tam bir bütünleşme sağlayamamıştır. Bu nedenle üye devletlerin farklılaştırılmış entegrasyonun OGSP alanında genişletilmesi amacıyla "*Daimi Yapılandırılmış İşbirliği*" (PESCO)'nin kurulması için 2013'ün sonunda yapılan Zirve'de stratejik planlar yapılmıştır.

Çeşitli toplantı ve tartışmalar neticesinde 2017 AB Zirvesi'nde PESCO'nun kurulmasına kesin olarak karar verilmiş ve nihayetinde Aralık 2017'de 25 üye ile PESCO'nun kurulmasına ilişkin karar onaylamıştır. PESCO ile yelerin savunma kapasitelerinin artırılması ve ulusal düzeydeki ilgili politikaların AB düzeyinde entegrasyonu amaçlanmıştır (Turhan, 2019: 354-363). Böylece AB'nin turizm, sanayi, ticaret gibi ekonomik alanlarda benimsemiş olduğu ortak politika anlayışı, entegrasyonun artmasıyla birlikte sosyo-kültürel alanlara ve güvelik konularına da sirayet etmiş; Böylece 6 üyenin ekonomik işbirliğiyle doğan AKÇT, yerini eğitimden güvenliğe, toplumsal konulardan çevre politikalarına kadar uzanan bir yelpazede işbirliğini öngören 27 üyeli AB'ye bırakmıştır.

AB devletlerinin tek bir çatı altında entegre edilmiş üyelerden oluşan bütünleşik bir Avrupa yaratma arzusu, temelde güçlü ve refah bir Avrupa olma isteklerine dayanmıştır. Üyelerinin barışçıl ve refah içinde varlıklarını sürdürdüğü bir Avrupa'nın ancak ekonomik büyüme ile olacağına inanan AB, faaliyetlerini bu amaca yönelik olarak hayata geçirmiştir. AB, ekonomik kalkınmanın ise işbirliği içinde eşgüdümlü çalışarak mümkün olacağını düşünmüş ve uygulamaya koyduğu ortak politikaların bütününde ana hedefi; daha iyi, refah bir yaşam alanı ve güçlü bir Avrupa yaratmak olarak belirlemiştir (Yaman ve Gül, 2018: 201-202). Nitekim AB bu arzusuna ulaşmış, yaşam standardı yüksek bir Avrupa oluşmasını sağlamıştır. Mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı toplumlar için seçenekleri artırmış ve rekabet ortamının daha geniş alana yayılması ile ucuz mala erişimkolaylaşmıştır. Rekabet ortamının perçinlenmesi hem sermaye sahipleri hem de kamuoyuna zengin ve refah bir hayat sunmuştur. Üretim araçlarında yaşanan çeşitlenme ve artış; ekonomik büyümeyi, parayı ve gücü beraberinde getirmiş ve ekonomik alandaki gelişimin diğer sektörlere de sirayet etmesiyle Avrupa bir cazibe merkezi haline gelmiştir (Özdemir, 2011: 73).

AB, 1951'de koymuş olduğu hedefe kısa sürede ulaşmış olmasına karşın üretimin devamlılığı için gerekli olan doğal kaynaklar ve çevre, sanayi araçlarına kurban edilirken ortak bir çevre politikası üretme konusunda pek de erken davranmamıştır. Öyle ki, çevre ancak ekonomiyi tehdit edeceği vakit ajandaya alınan bir güvenlik meselesi olmuştur.

Sanayileşme ile artan kentleşme ve nüfus artışı çevresel unsurları tahrip etmeye başlamış ve doğa, bu tahribatın nesnesi haline gelmiştir (Can, 2016: 58). İnsan faaliyetlerinin bir sonucu olarak orman yangınlarının çoğalması, doğal kaynakların hızla tükenmeye başlaması, karbon emisyonunun artmasıyla ve yerleşim alanlarında artan

kirliliğin etkisiyle çevre üzerinde bir baskı oluşmaya başlamıştır (Duru, 2007: 1). Bu durum, Avrupa'nın 1970'lerden itibaren çevre meselesini mevzuat kapsamına dâhil etmesini zorunlu kılmış ve Birlik, bu ve benzeri birçok sebepten dolayı ortak bir çevre politikasının uygulamaya konulması gerekliliği üstünde durmuştur.

AB ekonomik gücünü sanayiye vermiş olduğu ağırlığa borçludur. AB, faaliyetlerinin büyük bir kısmını kapsayan sanayinin, çevreye vermiş olduğu tahribatı 1970'lerin başında fark etmiş ve bu tahribatı minimize etmeyi amaçlayan bir dizi düzenleme ve politikaya bünyesinde yer vermeye başlamıştır (Batal, 2010: 1). AB'nin çevre güvenliğini sağlaması ve bununla birlikte sektörel entegrasyon ile kalkınmanın sürdürülebilir hale getirilmesi ekonomik politikaların çevreye entegre edilmesine bağlanmıştır. Bu bağlamda çevre politikalarının sanayi ve teknoloji alanındaki uygulamalara uyarlanması önem kazanmıştır. Bir başka önemli konu ise politikalar arasında sağlanacak entegrasyonun her Avrupa ülkesinde yaygınlaştırılması olmuştur (Akdur, 2005: 47). AB, bu görüş doğrultusunda ortak çevre politikası (OÇP) geliştirmeyi hedeflemiştir.

AB'nin ortak çevre politikası geliştirme isteğinde Birleşmiş Milletler (BM)'in 1972 yılında Stockholm'de düzenlemiş olduğu "Çevre ve Kalkınma Konferansı" etkin rol oynamış ve konferans kararları AET'nin ajandasında kendine yer bulmaya başlamıştır. Konferans çevreye ilişkin düzenlenmiş olan ilk büyük toplantı olması nedeniyle de AET'nin çevreye yönelik atmış olduğu adımların ve ortak çevre politikasının (OÇP) temelini oluşturmuştur (Batal, 2010: 2).

Avrupa Birliğinin OÇP için attığı adımların başlangıç noktası 1970'lerin başına dayanmaktadır. Son elli yıldır gelişim gösteren AB Çevre Politikası, BM'nin Stockholm Çevre Konferansı ve ardından kurulan BM Çevre Programı (UNEP)'nden güç almıştır. Topluluğa ilham veren en önemli kaynaklardan biri Roma Kulübü tarafından 1972 yılında yayınlanmış olan *Büyümenin Sınırları* adlı rapordur. Raporda sınırlı kaynakların sınırsız şekilde kullanılmayacağına işaret edilmiş ve ekonomi ile çevre arasında bir denge kurulması gerektiği vurgulanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma ilkesine değinen rapor, ekonominin ekolojik boyutunu göstermek ve farkındalık yaratmak amacı ile kaleme alınmıştır. Raporda nüfus artışı, artan tüketim, sanayileşme ve çevresel bozulma arasındaki ilişki anlatılarak büyümenin sınırlarına ulaşıldığı ifade edilmiştir (Albayrak ve Gökçe, 2015: 280-283).

Çevre Konferansı'nın ve *Büyümenin Sınırları* eserinin kamuda yarattığı bilimsel farkındalık ve bunu takiben artan kaygılarla AB, bir çevre politikası oluşturmak için harekete geçmiştir. Avrupa Komisyonu aynı yıl içinde bir bildiri yayınlamış ve doğal çevrenin korunması, çevre bileşenlerindeki kirliliğin boyutlarının tespit edilmesi ve ulusal mevzuatların birbirine entegre edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yine 1972'de dokuz üyenin katılımı ile Paris'te gerçekleştirilen Avrupa Zirvesi'nde çevrenin önemine değinilmiş ve bir eylem programı oluşturulmasına karar verilmiştir (Bayram vd., 2011: 34). Buna istinaden ilk Çevre Eylem Programı (ÇEP) 1973'te oluşturulmuş ve şimdiye dek sekiz ÇEP hazırlanmıştır. Bu programlar, çevre sorunlarının temel unsurlarını yansıtan ve çevre politikalarının entegrasyonuna yön veren orta vadeli stratejileri kapsamıştır. Her ÇEP, uygulamaya konulduğu dönemin siyasi atmosferini ve çevresel sorunlarını yansıtmıştır. Mevcut durumdaki çevre sorunlarını çözmeye yol gösterici bir belge niteliğinde olan ÇEP'ler bağlayıcı olmamakla birlikte çevre stratejilerini başta sanayi olmak üzere diğer politika alanlarının içine yerleştirmesi açısından ortak çevre politikasının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır (Scheuer, 2005: 18).

3.3. Çevre Eylem Programları (ÇEP)

AET, 1972 yılında artan çevre kirliliği ve bunun getirdiği kaygılara yönelik düzenlenen BM Çevre ve İnsan Konferansı ile Roma Kulübü tarafından yayımlanan *Büyümenin Sınırları* adlı rapor doğrultusunda ortak çevre politikası belirleme kararı almıştır. Ekim 1972'de Paris'te yapılan zirve toplantısının ardından bağlayıcılığı olmayan bir eylem programı hazırlama ihtiyacı duyulmuş ve 1973 yılında ilk çevre eylem programı uygulamaya konulmuştur.

Birlik, belirli periyotlarla dönemin şartlarına ve belirlenen hedeflere ulaşma başarısına göre günümüze dek sekiz çevre eylem programı hazırlamıştır. Bunlardan sonuncusu geçtiğimiz yıl (2021) içinde uygulanmaya başlanmıştır. ÇEP'lerin kısmen başarı gösterdiği kabul edilmesi gereken bir gerçekse de Birlik, temelde ekonomik gücünü ve Avrupa insanını koruma amacıyla hareket ederken Avrupa hükümetleri bu maliyetli yükümlülükten sıklıkla kaçmıştır. Bu nedenle AB de eylem programlarında sık sık benzer noktalara işaret etmiş; iklim değişikliği, çevre politikalarının diğer politika alanlarına entegrasyonu, biyo-çeşitliliğin, doğanın ve insanın korunması, çevre bileşenlerinde kirliliğin önlenmesi, dögüsel ekonominin sağlanması gibi konuları gündemine almıştır.

3.3.1. Birinci Çevre Eylem Programı (1973-1977)

Avrupa Konseyi, BM Çevre ve Konferansı'nın ardından gerçekleştirdiği Paris Zirvesi'nde ekonomik kalkınmanın “kendi başına bir amaç olmadığını” deklere etmiş ve Birinci Çevre Eylem Programının hazırlaması için talimat vermiştir (Jordan et al., 2012: 108). 1973'ten 1977'ye kadar olan periyotta AB'nin temel politika önceliklerini özetleyen Birinci Çevre Eylem Programını uygulamaya koymuş ve ekonomik kalkınmanın, halkın refahı ve çevrenin korunması ile yakından bağlantılı olduğunu kabul etmiştir. Birinci ÇEP, çevreyi ve çevresel öğeleri tahribata uğratacak faaliyetlerden kaçınmak için diğer politika alanlarındaki uygulamaların kontrolünün gerekli olduğunu vurgulamış ve “sürdürülebilir kalkınma” fikrine yer vermiştir. Topluluk, bu amaçla kademeli bir eylem anlayışı benimsemiş ve öncelikle çevresel bozulmanın boyutları, tespiti, nedenleri ve etkileri üzerine araştırma yaparak işe başlamıştır. Araştırma sonucunda çevrenin kalitesini artıracak normlar ortaya konmuştur (Scheuer, 2005: 19). Bu aşamadan sonra AB Çevre Politikası dinamik bir sürece girmiş ve belirlenen dönem içinde çevre politikasının temel amaçları Birinci ÇEP'te aşağıdaki gibi ifade edilmiştir (Halmaghi, 2016: 87-88):

- Kirliliğin önlenmesi ve azaltılması,
- Ekolojik dengenin korunması ve iyileşmenin sağlanması,
- Yenilemeyen doğal kaynakların dikkatli ve rasyonel kullanımı,
- Diğer politika alanlarına çevre bileşenlerinin dâhil edilmesi,
- Halka çevre duyarlılığının kazandırılması,
- AB Çevre Politikası ile üye devletlerin politikaları arasında korelasyon sağlanması.

Birinci ÇEP'te esas olarak kirliliği azaltma ve önleme, yaşam alanını ve çevreyi iyileştirme, devletlerin ortak eylemini sağlama olmak üzere üç eylem kategorisi belirlenmiştir. AB, bahsi geçen eylemleri hayata geçirmek ve belirlenen hedeflere ulaşmak için ÇEP'te aşağıdaki ilkelere de yer vermiştir (ÇEP 1, 1973: 6):

- a) **Kaynağında Önleme İlkesi:** Kirliliği veya bozulmayı etkilerini göstermeye başladıktan sonra değil, etkilerini göstermeye fırsat vermeden kaynağında önlenmesini öngörür.

- b) **İhtiyatlı Kullanım İlkesi:** Doğal kaynakların ekolojik dengeye ve insan sağlığına zarar verecek ölçüde kullanılmasından kaçınılmalıdır.
- c) **Kirliten Öder İlkesi:** Birlik tarafından tanımlanan istisnalar dışında çevresel kirliliğin ya da bozulmanın maliyetini karşılamak, kirlilikten sorumlu olanın/olanların yükümlülüğüdür.
- d) **Sorumluluk Paylaşımı İlkesi:** Çevrenin korunması, yalnızca hükümetlerin değil; bireysel olarak herkesin sorumluluğundadır. Toplumdaki tüm sosyal kategoriler, çevrenin iyileştirilmesine yardım etmelidir.
- e) **İşbirliği İlkesi:** Çevre sorunlarının doğası gereği evrensel olduğu düşünüldüğünde kurumların eşgüdümlü olarak çalışması gereklidir. Devletler, bu amaçla, bölgesel ve küresel işbirliği içinde hareket etmelidir.
- f) **Entegrasyon (Bütünleyicilik) İlkesi:** Çevre faaliyetleri diğer politika uygulama alanlarında hesaba katılmalı ve sektörel faaliyetlerden nasıl etkileneceği düşünülerek eyleme geçilmelidir. Birlik'in ortak yetki alanına giren diğer uygulamalar, çevre ile uyumlu hale getirilmelidir.
- g) **Kademeli Sorumluluk (Yerindelik) İlkesi:** Çevresel önlemler kirliliğin kategorisine uygun bir faaliyet alanında alınmalıdır. En hızlı ve kolay önlem hangi coğrafi ve siyasi sınırlar (küresel, bölgesel, ulusal, yerel) içinde gerçekleşecekse, çevre koruma faaliyetleri o alan içinde hayata geçirilmelidir.
- h) **Bilinçlendirme:** Bilimsel araştırmalar desteklenmeli ve çevre eğitimi verilmelidir.

Birinci ÇEP'te belirlenen ilkeler, AB Çevre Politikasının genel çerçevesini oluşturmuş ve sonraki süreç için devletlere yol gösterici bir nitelikte olmuştur.

3.3.2. İkinci Çevre Eylem Programı (1977-1981)

İkinci ÇEP, 1977 yılında yürürlüğe girmiş ve dört yıllık bir periyodu kapsamıştır. Esasen ilk programın devamı niteliğinde olan İkinci ÇEP, tıpkı selefi Birinci ÇEP gibi kirliliğin sınırlandırılmasıyla ilgili asgari standartlar belirlemiştir (Trinomics, 2019: 2). Bu standartlar genel itibariyle ekolojik dengenin istikrarını ve biyosferin korunmasını sağlamak, doğal kaynakların ve çevrenin orantısız kullanımından kaçınmak, yaşam koşullarını iyileştirmek, planlama ve kalkınmanın çevresel boyutlarını göz önünde bulundurmamak, örgüt dışı devletlerle çevre sorunlarına uluslararası kuruluşların bünyesinde ortak çözüm aramak olarak tanımlanmıştır (ÇEP 2, 1977). Buna ek olarak, herhangi devlet faaliyetlerinin bir

bir başka ülkenin çevresel ortamında hasara sebep olmaması, toplumda çevre duyarlılığının geliştirilmesi, teknolojik araştırmaların ve bilimsel faaliyetlerin desteklenmesi de devletlerin çevre politikası izlerken dikkate alması gereken ilkeler olarak belirlenmiştir (Duru, 2007: 6).

İkinci ÇEP, ikinci başlığında “kirlilik ve sorunların önlenmesine” yönelik izlenecek politikaları beş ana başlıkta ele almıştır. Bu başlıklar; kirliliğin insan sağlığı ile çevreye etkisi ve hedefler, içme ve deniz suyu kirliliğinin önlenmesi, hava kirliliği, gürültü kirliliği, endüstriyel faaliyetler ve enerji üretimine yönelik önlemler olarak sıralanmıştır (Avrupa Topluluğu Resmi Gazetesi, 1977). Belirlenen ilke ve hedeflerden de anlaşılacağı üzere İkinci ÇEP, ilkinin üzerine inşa edilmiş ve çevre için yeni bir anlayış sunmamıştır. İkinci ÇEP’in genel olarak durum değerlendirme metni olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Duru, 2007: 7).

3.3.3. Üçüncü Çevre Eylem Programı (1982-1986)

İkinci ÇEP 1981’de sona erdiğinde AET, dönemin şartlarına uygun bir biçimde yeni bir ÇEP hazırlamıştır. Üçüncü ÇEP, kendisinden önceki iki programa göre devletlere daha genel konular hakkında önerilerde bulunmuş ve çevre ile alakalı olarak önleyici politikalara ağırlık vermiştir. Üçüncü ÇEP’te AET Çevre Politikası, önceki iki periyoda göre daha geniş ve kapsamlı bir perspektifle ele alınmıştır. Zira çevre sorunları geçen sürede nitel ve nicel olarak birtakım değişimler göstermiştir (Duru, 2007; 7). Bu Program, genel itibarıyla kirlilik sorununun çözülmesinden ziyade kirliliği ortaya çıkaran unsurların kaynağında çürütülmesi gerektiği düşüncesi üzerine kurulmuştur. Üçüncü ÇEP ile AET, çevre politikalarında onarıcı olmaktan ziyade önleyici olduğu bir sürece girmiştir. Kirliliği önlemenin, çevresel bozulmayı kontrol altına almaktan yahut onarmaktan daha işlevsel bir uygulama olacağı düşünülmüştür (Talu, 2011: 194; Ulutaş vd., 2011: 257; Aydın ve Çamur, 2017; 36).

Üçüncü ÇEP, üyelere sanayi üretimine kirlitici maddelerden kaçınmayı, geri dönüşüme dâhil edilemeyen atıklar konusunda alternatif çözüm yolları aramayı, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmeyi önermiştir (Yaman ve Gül, 2018: 210). Buna ek olarak Üçüncü ÇEP de ilk iki programda olduğu gibi çevre güvenliğini sağlamak için izlenecek politikaların diğer politika alanlarına entegrasyonunu ön plana çıkarmıştır, ancak Üçüncü ÇEP farklı olarak “Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Yönetmeliği” ni

uygulamaya koymuştur (Akdur, 2005: 87). ÇED, çevresel bozulmanın sosyo-ekonomik, ekolojik, politik boyutlarını tek potada toplayan, ekoloji ve ekonomiyi uzlaştıran bir araçtır (Yılmaz Turgut 2009: 209). Üçüncü ÇEP’i ilk ikisinden ayıran bir başka özellik de Talu’nun ifadesiyle “istihdam ve çevre politikaları arasında somut bir bağ” oluşturmasıdır. Program, ilk defa çevre politikasının, diğer politika alanlarına olumlu etki edeceği gerçeğini ortaya koymuş ve çevre faaliyetlerinin sanayi teknolojilerini geliştireceği, istihdam sağlamada etkili olacağı öngörülmüştür (Talu, 2011: 194; Çokgezen, 2007: 94; Scheuer, 2005: 19.)

Üçüncü ÇEP’in öncelik verdiği alanlar; Akdeniz çevresinin korunması, gürültü kirliliğinin önlenmesi, çevrenin tehlikeli kimyasal maddelerden korunması, hassas çevrenin (flora, fauna vs.) korunması, temiz teknoloji anlayışının geliştirilmesi, sınır aşan kirliliğin önüne geçilmesi, gelişmekte olan ülkelere çevre uygulamaları için mali yardımların yapılması ve işbirliğinin sağlanması olarak belirlenmiştir (Yaman ve Gül, 2018: 210-211; Akdur, 2005: 87). Ayrıca rekabet gücünde ortaya çıkabilecek olası bozulmayı önlemek için ortak bir emisyon standardı belirleme ihtiyacı gündeme getirilmiştir (Popeangă, 2013: 26).

Üçüncü ÇEP’in ağırlık verdiği konularda Alman baskıları etkili olmuştur. Ormanlar üstündeki çıkarları ve Yeşil Parti’nin konuya ilişkin baskıları Almanya’yı emisyon azaltımını öngören temiz hava politikalarına itmiştir. Alman Hükümeti’nin olası rekabet engellerini ortadan kaldırmak için oluşturduğu lobi, diğer öncü ülkelerde de politika değişimlerini desteklemiş ve üyeler politik yeniliklerini AET’e ihraç etmişlerdir (Scheuer, 2005: 20).

3.3.4. Dördüncü Çevre Eylem Programı (1987-1992)

Dördüncü ÇEP, 1987 yılında Avrupa Tek Senedi (Single Act) (ATS)’nin yürürlüğe girdiği bir dönemde hazırlanması açısından diğer programlardan ayrılmaktadır. Zira ATS’nin yürürlüğe girmesiyle Kurucu Antlaşma (Roma Antlaşması)’da çevre politikasını düzenleyen değişimler öngörülmüştür. Çevresel düzenlemeleri belirlemek, çevre politikasının amaç ve ilkelerini göstermek üzere 130r, 130s, 130t maddeleri “Çevre” başlığı altında müktesebat kapsamına alınmış ve böylece Kurucu Antlaşma güncellenmiştir. Ayrıca çevre koruma faaliyetlerinin, devam eden beş yıllık süreçte Ortak Pazar’a ulaşılmasında etkin bir rol oynayacağı vurgulanmış ve ulusal düzeyde belirlenen çevre politikalarının ticari engellere sebep olacağı ve rekabeti bozacağı açık ifadesi yapılmıştır.

Dördüncü ÇEP, Topluluk tarafından o zamana dek uygulanan politikaların tamamını çevresel boyutlarıyla birlikte ele almıştır. Programda, hali hazırdaki çevre politikalarının sağlamaştırılması ve teorideki düzenlemelerin pratiğe dökülmesi gerekliliğine işaret edilmiştir (Gönen, 1990: 21). Bu gereklilik, Programda çevre meselesinin ekonomik ve sosyal ilerlemenin bir parçası olarak değerlendirilmesiyle güçlenmiş ve katı çevre standartları devreye sokulmuştur. Bu standartlar, özellikle tarım ve enerji sektöründe öne çıkmıştır. Çevre ile fosil yakıtların tüketimi, enerji kullanımı arasında bir denge yakalanması ve tarım politikalarının da çevre ile entegre biçimde uygulanması üstünde durulmuştur (Talu, 2011: 194).

Dördüncü ÇEP hazırlanırken finansal olanakların sınırlı olmasından kaynaklı olarak Topluluk, bazı finansal kaynakları işleyişe dâhil etme kararı almıştır (Çokgezen, 2007: 95). Çevresel uygulamaların maliyetli olması da AET’i finansal anlamda bir düzenleme yapmaya itmiştir. Programda ekonomik enstrümanlar; vergiler, devlet yardımları, harçlar ve kirleten aktörlerle yapılacak anlaşmalar olarak belirlenmiştir. AET, fonunda toplanan finansmanın yardım amaçlı kullanılmasına ilişkin olarak 1975 yılında atıklarla ilgili olarak alınan 75/442/AET sayılı Konsey Direktifine atıfta bulunmuş ve direktifte belirlenen kriterler dışında kalan eylemlerin maliyetinin “kirleten öder ilkesi” kapsamında karşılanacağı ifade edilmiştir (ÇEP 4, 1987: 16). Ayrıca sınırlı mali güç, dördüncü program kapsamında tanımlanan faaliyet alanlarında bir öncelik listesi belirlemeyi zorunlu kılmıştır. Öncelikli alanlar belirlenirken Ortak Pazar’ın işlerliğini sürdürmesi, serbest dolaşımın artırılması ve üyeler arasındaki rekabetin hakkaniyetli biçimde devam etmesi gibi konular göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda tanımlanan öncelikli faaliyet alanları olarak hava, su ve toprak kirliliği, kimyasal maddeler ve risklerinin araştırılması, biyoteknoloji ve atık kontrolü, gürültü sorunu, doğanın korunması, kentlerde ve kıyı bölgelerinde planlama, nükleer güvenlik gibi konular tanımlanmıştır (Gönen, 1990: 24-28).

3.3.5. Beşinci Çevre Eylem Programı (1993-2000)

“Sürdürülebilirliğe Doğru” başlığı ile uygulamaya konulan Beşinci ÇEP, resmi metninde “Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınmaya İlişkin Politika ve Eylem Programı” olarak ifade bulmuştur. AB, Program’da sürdürülebilirliğin sağlanmasını; genel yaşam kalitesini ve doğal kaynaklara erişimi sürdürmeye, kalıcı çevresel tahribattan kaçınmaya, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını harcamadan günümüz ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınmaya bağlamıştır. Ayrıca ÇEP, sürdürülebilir kalkınmayı etkileme potansiyeli bulunan eylemlerin hayata geçirilmesinde iki ilkeyi vurgulamıştır. Bunlardan ilki, AB Çevre Politikasının ortaya çıktığı andan itibaren kilit nokta olarak görülen çevrenin tüm politika alanlarına entegre edilmesidir. Belirlenen diğer ilke ise uygulamaların aktörlerin sorumluluk paylaşımı ile hayata geçirilmesidir (ÇEP 5, 1993: 11).

Beşinci ÇEP, 1992 yılında Rio de Janeiro’da yapılan “BM Çevre ve Kalkınma Konferansı” (Yeryüzü Zirvesi), 21. yüzyılda çevre ve kalkınmada etkili olan aktörlerin sorumluluk alanlarını ve faaliyetlerini tanımlayan eylem planı olarak bilinen Gündem 21 ve yine 1992’de imzaya alınan Maastricht Antlaşması’ndan etkilenilerek hazırlanmıştır (Duru, 2007: 8; Çokgezen, 2007: 95). Beşinci Program daha uzun vadeli bir planlama sunmayı amaçlamış ve yönünü Avrupa’dan dünyaya çevirerek odağına küresel düzenlemeleri almaya başlamıştır. Nitekim hem Yeryüzü Zirvesi’nde hem de Gündem 21’de toplumsal uzlaşma, sürdürülebilir kalkınmanın vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilmiş (Emrealp, 2005: 21) ve bu, Beşinci ÇEP’e ilkesel olarak sorumluluk paylaşımı olarak yansıtılmıştır. Beşinci Program’ın daha uzun vadeli bir planlama sunmayı amaçlaması ve yönünü Avrupa’dan dünyaya çevirerek odağına küresel düzenlemeleri almaya başlaması Rio Konferansı ve Gündem 21’den etkilenildiğinin göstergesidir.

Beşinci Program’da strateji ve hedefler beş ana sektörde ve yedi tema altında toplanmıştır. Bunlar; enerji, endüstri turizm, ulaşım ve tarım sektörleridir. Temalar ise günün şartlarına uygun olacak biçimde iklim değişikliği, asit yağmurları ve hava kalitesi, doğanın ve biyo-çeşitliliğin korunması, su kaynaklarının yönetimi, kentsel çevre, kıyıbölgeleri ve atık yönetimi olarak belirlenmiştir (ÇEP 5, 1993: 13).

3.3.6. Altıncı Çevre Eylem Programı (2001-2012)

Altıncı ÇEP, 2001 yılında “Çevre 2010: Bizim Geleceğimiz, Bizim Tercihimiz” başlığı ile gündeme gelmiştir. Programın başlangıcında uzun vadede refah ve kaliteli

yaşamın sağlıklı çevreye bağlı olduğu ve çevresel iyileşmenin iş fırsatları ve yenilikler için bir kapı açacağı vurgulanmıştır. Bununla beraber ekonomik kalkınmanın, doğal kaynaklar ve doğanın, kirliliği bertaraf etme yetisi üzerinde küresel ölçekte bir baskı oluşturacağı ifade edilmiştir. Bu sebeple toplumun çevreyi koruması ve ekonomik gelişmeyle bir bütün olarak görmesi elzemdir. Bu ihtiyacın, işletmelerin ekoloji destekli büyümesi, atık yönetimine özen göstermesi ve tüketim alışkanlıklarının sürdürülebilir kalkınma lehine değiştirilmesi ile karşılanabileceği ifade edilmiştir (ÇEP 6, 2001: 3).

Altıncı Program'da da selevi gibi öncelikli eylem alanları belirlenmiştir. Bu alanlar; iklim değişikliği, doğa ve biyo-çeşitliliğin korunması, çevre ve sağlık, doğal kaynakların dikkatli kullanımı ve atık yönetimidir. Birlik, Altıncı ÇEP'te özellikle sera gazı emisyonlarının stabilize edilmesi için önerilerde bulunmuş ve bu amaçla öncelikle Kyoto Protokolü'nün uygulamaya konulmasının önemi üstünde durulmuştur. Zira Kyoto'nun kabulüyle sera gazı emisyonlarının 2012'ye kadar 1990'lardaki seviyeye kıyasla %8 oranında düşürülmesi planlanmış ve insan faaliyetlerinin sebep olduğu risklerin azaltılmasını amaçlanmıştır.

Altıncı Program'ın öne çıkan konularından biri de pazar uygulamalarının çevre lehine düzenlenmesi olmuş ve Konsey, politika yapım süreçlerine çevrenin dâhil edilmesi için çeşitli stratejiler benimsemiştir. Özellikle yüzyılın sonunda başlatılan Cardiff sürecinden etkilenen AB, çevresel amaçlara pratik kazandırılmasını kolaylaştıracak yöntemler belirlemiştir. Örneğin, çevre vergileri ile üretim aktörlerinin piyasaya çevre dostu ürünler sunması teşvik edilmiş, eko-etiket uygulaması ile tüketicinin bu ürünlere yönelmesi sağlanmış, Aarhus Sözleşmesi ile halkın çevresel karar süreçlerine aktif katılımının önü açılmıştır (Sarıkaya, 2004: 5).

Avrupa Konseyi'nin 1998'deki zirve toplantısı neticesinde hükümet başkanları, bakanlardan kendi politika alanlarını kapsayan çevresel entegrasyon stratejileri geliştirmelerini talep etmiş ve Cardiff Süreci, alınan kararlar doğrultusunda başlamıştır (AÇA, 2005: 29). Cardiff Sürecinin AB'nin sürdürülebilir kalkınmaya çevre hassasiyetini eklemlendirerek sektörel politikaların çevreyle entegre biçimde şekillenmesi amacına hizmet etmesi beklenmiştir (Kesen, 2009: 27). Nitekim Konsey, ilgili sektörler (balıkçılık, tarım, enerji, ulaşım, kalkınma, sanayi, iç pazar vs.) çevresel entegrasyon için kendi stratejilerini geliştirme çağrısında bulunmuş ve aynı yılın Kasım ayında belirlenen alanlarda uygulanması hedeflenen politikalara dair raporlar sunulmuştur. Ancak değişen

başkanlıkların yanı sıra Komisyon ve Konsey arasındaki yetersiz tanımlanmış roller, Konsey içindeki koordinasyon ve liderlik konularına ilişkin sorunlar Cardiff Sürecini zayıflatmış ve süreç 2001 yılından itibaren sekteye uğramıştır. Böylece entegrasyon stratejileri o zamandan beri 6. ÇEP ve Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi (*World Summit on Sustainable Development*) tarafından AB'nin kilit sektörel politikalarının reformları ile takip edilmiştir (AÇA, 2005: 30-34).

3.3.7. Yedinci Çevre Eylem Programı (2013-2020)

Yedinci ÇEP'in 2013 yılından 2020'ye kadar olan periyodu kapsadığı bilirse de bunun ötesinde AB'nin 2050'ye kadar gelinmesi amaçlanan konuma dair bir vizyon sunmuştur. "Gezegimizin Sınırları İçinde İyi Biçimde Yaşamak" başlığı ile uygulamaya alınan Program, selefti Altıncı ÇEP'te belirtilmiş olan öncelikli alanlarda sürdürülebilir eğilimlerin gerçekleştirilmemesi sebebiyle üyeleri eleştirmiştir. Bir önceki Program'ın değerlendirilmesi yapılmış ve bazı eksiklikler vurgulanarak devletler sorumluluk almaya davet edilmiştir (ÇEP 7, 2014: 171). Yedinci ÇEP ile öncelik alanlar artırılarak dokuz madde ile ifade edilmiştir:

- Birliğin doğal sermayesinin korunması ve geliştirilmesi
- Kaynakların makul kullanımı sağlamak ve politikaları yeşil ve düşük karbon ekonomisi odaklı hale getirmek
- Avrupa halkını çevrenin sebep olabileceği muhtemel sağlık risklerinden korumak
- Birliğin çevre mevzuatını güçlendirmek
- Çevre politikasına hizmet edecek bir veri tabanı geliştirmek
- Çevresel dışsallıkların önüne geçmek
- Çevresel entegrasyonu geliştirmek
- Kentlerde sürdürülebilirliği artırmak
- Çevre ve iklim konusunda Birliğin uluslararası etkinliğini artırmak (ÇEP 7, 2014: 174-175).

Yedinci ÇEP'in diğer programlara göre daha uzun vadeli ve daha siyasi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öncelik alanları, kendinden önceki programlarda çevre, ekonomi ve çevrenin insanlığa etkisiyken Yedinci Program'da AB'nin amaçları ve

öncelikleri siyasi boyuta da taşınarak küresel anlamda öncü olma gayesi içine girilmiştir. Bunun bir diğer sebebi de AB'nin 1973'ten beri izlenen çevresel amaçların hayata geçirilmesinde göstermiş olduğu kısmi başarısıdır.

3.3.8. Sekizinci Çevre Eylem Programı (2021-2030)

Avrupa Komisyonu, Ekim 2020'de Sekizinci ÇEP için bir teklifte bulunmuş ve teklif 2021'de kabul edilmiştir. Komisyon'un yeni program için harekete geçmesine sebep olan etmenler; sürdürülebilirlik, çevre ve iklim ile alakalı artan kaygılar, biyo-çeşitlilik kaybı, doğal kaynakların ve kirliliğin artan riskleri olmuştur (ÇEP 8, 2020: 1)

Sekizinci ÇEP'in amacı kaynakların verimli kullanılması, politikaların döngüsel ve temiz ekonomiye entegre edilmesi ve BM tarafından Sürdürülebilirlik Programı çerçevesinde belirlenen çevresel hedeflerine ulaşmak olarak belirlenmiştir. Program, Avrupa Yeşil Mutabakatını temel alarak altı öncelikli hedef belirlemiştir:

- 2050'ye kadar iklim nötrlüğünü sağlamak ve 2030'a kadar sera gazı emisyonununun azaltılmasını sağlamak
- Çevre bileşenleri üzerinde sıfır kirliliğe ulaşma amacını sürdürmek ve Avrupa halkının sağlığını korumak
- Biyolojik çeşitliliği ve doğal sermayeyi korumak ve sürdürmek
- Döngüsel ekonomiye geçilmesini sağlamak ve ekonomik büyümeyi çevresel tahribattan ayırmak
- Üretim ve tüketim üstündeki çevresel baskıların azaltılmasını sağlamak
- Çevresel dayanıklılığın güçlendirilmesi

Sekizinci ÇEP'te Avrupa'nın 2050 vizyonunu ve hedeflerini belirten 2019'da imzalanan Avrupa Yeşil Mutabakatına (Green Deal) atıfta bulunulmuştur. Konsey'e sunulan teklifin 3. maddesinde Avrupa Yeşil Mutabakatının önemi vurgulanmış ve ortakbir anlayış için temel sağladığı ifade edilmiştir. Her ne kadar 2030'a kadar olan periyodu kapsıyor olsa da Programda 2050'de hedeflenen noktaya da işaret edilmiştir. ÇEP'te iklim değişikliği ve çevreye yönelik belirlenen hedeflere ulaşma sorumluluğunun üye devletler ve Birlik tarafından paylaşılması öngörülmüştür (ÇEP 8, 2020: 4).

3.4. Çevre Politikasının Avrupa Mevzuatındaki Yeri

AB Çevre Politikası için ilk adımlar 1973'te Birinci ÇEP ile atılmış gibi görünse de hukuki anlamda ilk adımın 1986'da ATS ile atıldığını söylemek mümkündür. 1987 yılında yürürlüğe giren ATS ile çevre politikasına hukuki bir zemin kazandırılmış ve diğer politika alanlarının gölgesinde kalmaktan, en azından hukuki boyutta, kurtulmuştur. Böylece çevre güvenliği, Avrupa Topluluğu yetkisi kapsamına giren bir mesele olmuştur. Tek Senedin ardından 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması, Topluluğu bir adım ileri taşımış; Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği adını alırken ortak çevre politikasında da önemli gelişmeler gözlenmiştir. Çevre politikasının mevzuatta yeri Maastricht'i takiben 1999 Amsterdam Antlaşmasıyla güçlense de bunda 1994'te 197 ülkenin katılımıyla imzalanan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin katkısı da büyük olmuştur. Bu Sözleşmeyi takiben 1997'de imzalanıp 2005'te yürürlüğe giren Kyoto Protokolü de iklim değişikliği için atılan önemli adımlardan biri olmuştur. Daha önce bahsedildiği gibi üye devletler, Protokol ile sera etkisine yol açan karbondioksit (CO₂), kükürt heksaflorür (SF₆), metan (CH₄), azot oksit (N₂O), hidroflorokarbon (HFC) ve perflorokarbon (PFC) gazlarının salımlarını azaltmayı yahut karbon ticareti ile karbon salımını belli seviyede tutmayı taahhüt etmişlerdir (BM Kyoto Protokolü, 1997: 2).

2009 Lizbon Antlaşması'nın yanı sıra 2010 Avrupa 2020 Stratejisi de Birliğin çevre müktesebatını geliştirmiştir. Kyoto'nun ardından gelen küresel ölçekte iklim değişikliğine yönelik olarak atılan önemli adımlardan biri AB üye ülkeleri öncülüğünde oluşturulan ve 2016'da imzalanan Paris Antlaşması olmuştur. Antlaşma ile genel itibariyle ortalama sıcaklık artışlarını sanayi öncesi dönemdeki seviyenin 2 derece altına düşürülmesi için çaba göstermek ve sera gazı emisyonlarını azaltmak temel amaçlar olarak belirlenmiştir (BM Paris Antlaşması, 2015: 3). Paris Antlaşmasını takiben yine AB öncülüğü ile ortaya çıkan Yeşil Mutabakat ise küresel bir çevre sorunu haline gelen iklim değişikliğinin önüne geçmek, yeşil dönüşümü, sürdürülebilirliği sağlamak ve bu anlamda AB'ye öncü bir nitelik kazandırmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Mutabakat, 2050 yılında ulaşılması hedeflenen bir vizyon belirlemiş ve başta Avrupa olmak üzere dünyayı sera gazı emisyonlarının sıfıra indiği rekabetçi ve adil bir ortama dönüştürmek istemiştir (Şahin ve Önder, 2021: 194). Son olarak da Avrupa Birliği, Avrupa İklim Yasası ve 55'e Uygun Paketini kabul etmiştir.

3.4.1. Avrupa Tek Senedi (1987)

Her ne kadar 1973 yılında hazırlanan ÇEP ile çevre politikası geliştirmeye yönelik bir adım atıldıysa da gerek bağlayıcılığı olmaması gerekse de tavsiye niteliğinde olması sebebiyle ÇEP beklenen etkiyi yaratmamıştır. Avrupa'nın herhangi bir hukuki metninde yer almayan çevre meselesi zafiyeti Şubat 1987'de yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile kırılmış ve böylece çevre politikası hukuki bir zemine dayandırılmıştır (Çörtoğlu, 2009: 33). Avrupa Tek Senedi'nde Roma Antlaşması'nın müktesebatına çevre sorunları eklenecek şekilde revize edilmesi öngörülmüş ve ilk defa bir metninde çevre sorunlarına ayrı bir bölümde yer verilmiştir (Yaman ve Gül, 2018: 203).

Avrupa Tek Senedi'nin "çevre" konulu VII. başlığının 130R maddesinin birinci bendinde çevreye yönelik faaliyetlerin; çevrenin niteliğini geliştirmeyi, çevreyi korumak ve muhafaza etmeyi, insan sağlığının korunmasına katkıda bulunmayı, doğal kaynakların temkinli ve rasyonel kullanımını amaçladığı belirtilmiştir. Aynı maddenin ikinci bendi ise çevre politikasının Topluluğun diğer politika alanlarının bir parçası haline getirilmesi gerekliliğine yer vererek politikaların uyumlaştırılmasına dikkat çekmiştir (AT, 1987: 11). Ancak çevre konusunda tam anlamıyla bir ortak politikanın benimsenmesi 1993 yılını bulmuştur. Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle beraber çevreyle mücadelede belirlenen ilke ve amaçlar, "ortak çevre politikası" olarak AB hedefleri kapsamına dâhil edilmiş ve kurucu antlaşmada kayda değer revizyonlar sağlanmıştır. Böylece 1993 yılı itibarıyla Birlik, OÇP'yi resmen benimsemiş ve çevre, ortak yetki alanına girmiştir (Talu, 2011: 185-186).

Avrupa Tek Senedi, Avrupa'nın birliği için atılan somut bir adımı teşkil etmiş ve bütünleşmenin sağlanmasına katkıda bulunması hedeflenmiştir. ATS, AET'de önemli birtakım değişimler yaratmıştır. Örneğin, Kurucu Antlaşmanın 149. maddesi kararların oybirliği yerine oyçokluğu ile alınması yönünde değiştirilmiştir (Avrupa Tek Senedi, 1987: 5). Bunun yanı sıra ATS'nin 6. maddesi ile Kurucu Antlaşmaya üye devletler arasında tek pazarın 1992'ye kadar aşamalı olarak kurulması hedefi eklenmiştir (Yörüng, 1991: 302). ATS ile 1992'ye kadar ticaret engellerinin kaldırılarak sermaye, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanmasının önü açılmış ve tek pazar (single market) için önemli bir sıçrama yaşanmıştır. Nitekim karar alma sürecinde öngörülen nitelikli oyçokluğu değişikliği de serbest dolaşımı kolaylaştırma amacıyla yapılmıştır (Kaya, 2013: 27).

Tek Senette öngörülen bir başka yenilik ise üye ülkelerin çevresel sorunlarla azami düzeyde baş etmek için gerek bireysel gerekse de kolektif biçimde uluslararası örgütler ya da üçüncü devletlerle işbirliği yapma yetkisi verilmiştir (Aydın ve Çamur, 2017: 31). Kısacası, ATS ile çevreyle alakalı olarak Avrupa toplulukları arasındaki yaşam koşullarındaki farklılıkları minimize etmek istenmiş ve bunun tüm tarafların katılımı ile gerçekleşeceğini düşünülmüştür. Bununla beraber –daha önce de değinildiği gibi- çevrenin kalitesini artırmak ve iyileştirmek, insan sağlığının korunmasını sağlamak, gelişmenin insanlığın hizmetine sunulması için çevreye önem verilmesini gerekli kılmıştır (Burchell ve Lightfoot, 2001: 37-44).

3.4.2. Maastricht Antlaşması (1993)

“Avrupa Birliğini kuran Antlaşma” olarak da bilinen Maastricht Antlaşması, özellikle parasal birliği sağlaması açısından oldukça önemlidir. Birlik hedeflerini Madde B’de tek para sistemi ile ekonomik ve parasal birliğin gerçekleştirilmesi, ortak savunmaya geçilmesi için gerekli hazırlıkların yapılması, birlik vatandaşlığını kurulması ve üye halklarının menfaatlerinin korunması ve yargı ve adalet konusunda işbirliğini geliştirmek şeklinde özetlemiştir (AT, 1992: 5). Ayrıca, Madde 2’de öngörülen haliyle, parasal birliğin kurulmasıyla “ekonomik faaliyetlerin uyumlu ve dengeli kalkınmanın, çevreye saygılı, sürekli ve enflasyonist olmayan bir büyümenin... sağlanması görevine sahiptir.” ifadelerine yer verilmiştir. Madde 3’te ise belirlenen ortak politika alanlarına “çevre” konusu da eklenmiştir.

Maastricht Antlaşması’nın 16. başlığında çevre ile ilgili konulara yer verilmiş ve çevre faaliyetlerinin amaçlarının belirtildiği 130r maddesi bu kısma da eklenmiştir. Buna ek olarak çevre politikasının ilkeleri ve çevrenin entegrasyonu Maastricht’te de önemli bir gündem maddesi olmuştur. Birliğin çevre politikasını hazırlarken dikkat etmesi gereken unsurlar; mevcut veriler, farklı bölgelerdeki çevre koşulları, eylemin ya da harekete geçmemenin olası fayda ve maliyetleri, son olarak da Birliğin ekonomik ve sosyal ilerlemesi olarak belirlenmiştir (AT, 1992: 28). Maastricht Antlaşması’nın AB Çevre Politikasına en büyük katkısı somut olarak ortak yetki kapsamına dâhil edilmesi ve bunun yanı sıra Birliğin temel amaçlarından biri haline gelmesi olmuştur.

3.4.3. Amsterdam Antlaşması (1997)

Amsterdam Antlaşması 1997 yılında imzalanarak 1999'da yürürlüğe girmiştir. Antlaşma amaçları; Avrupa kimliğini öne çıkarmak, AB vatandaşlarının menfaatlerini güçlendirmek, AB hukukunu geliştirerek Avrupa'yı güvenli bir özgürlük alanı haline getirmek, ekonomik ilerlemeyi, sürdürülebilir ve dengeli kalkınmayı sağlamak olarak sıralanmıştır. Antlaşmada AB'nin görevleri ise enflasyonist olmayan sürdürülebilir büyüme, yaşam standardının yükseltilmesi, çevrenin korunması, cinsiyet eşitliğinin sağlanması, istihdam ve sosyal koruma olarak tanımlanmıştır. Çevre koruma faaliyetlerinin bu görev ve amaçlara entegrasyonu da Antlaşmada vurgulanan başka bir nokta olmuştur (AB Amsterdam Antlaşması, 1999: 24).

Amsterdam Antlaşması ile Kurucu Antlaşmada "sürdürülebilir kalkınma" ilkesine yer verilmiş ve diğer alanlarda gerçekleşmesi planlanan ilerlemeye paralel olarak çevre korunması ve geliştirilmiş entegrasyon sağlanmasına yönelik ekleme yapılmıştır. Buna ek olarak Madde 130r'de değişiklik öngörülmüş ve "Topluluk çevre politikası, Topluluğun çeşitli bölgelerindeki durumların farklılığı dikkate alınarak yüksek düzeyde korumayı amaçlar. Bu, ihtiyatlılık, kaynağında önleme ve kirleten öder ilkelerine dayandırılacaktır." ibaresi eklenmiştir (AB Amsterdam Antlaşması 1999: 42). Antlaşmada çevreye yönelik genel itibariyle büyük değişiklikler öngörülmüş olmasa da AB'nin çevre üzerindeki etkinliği artırılmak istenmiştir (Duru, 2007: 4).

3.4.4. Lizbon Antlaşması (2007)

Lizbon Antlaşması 2001'de bir anayasa düşüncesi olarak ortaya çıkmış, ancak 2005 ve 2006'da yapılan referandumla askıya alınmıştır. Yine de stratejik bir antlaşma olarak "Avrupa Birliği Antlaşmasının Değiştirilmesi ve Avrupa'yı Kuran Antlaşma" başlığıyla 2007'de imzalanmış ve 2009 yılında yürürlüğe girmiştir. Lizbon Antlaşması ile hukuki metinlerde yer alan "Topluluk" ibaresinin yerine "Birlik" ifadesinin kullanılması kararlaştırılmıştır. Antlaşma, kurumsal yapıda değişiklikler yaratmış ve karar verme süreçleriyle birlikte Birliğin yetkileri kullanma biçimini değiştirmiştir (Pavy, 2022).

Lizbon Antlaşması'nda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasının sosyal ve çevresel kalkınma ile paralel görülmesi, çevre kalitesinin, doğal sermayenin iyileştirilmesi ve istikrarının sağlanması için Birliğin yüksek seviyede işbirliği içinde olması gerekliliği vurgulanmıştır. Buna ek olarak çevrenin Birliğin ortak yetki alanında olduğu ifade

edilmiştir. Bu Antlaşmada çevre başlığı ile iklim değişikliği üstünde de durulmuş ve çevre sorunları ile iklim değişikliği başta olmak üzere dünya çapındaki sorunlarla uluslararası işbirliğinin teşvik edilmesi beklenmiştir (AB Lizbon Antlaşması, 2007: 11-24).

Lizbon Antlaşması AB'nin çevresel politikalarını genişletirken Birliğin bu alanda yapılacak faaliyetlerin finansal sorumluluğunu da üstlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu ifade ile Birlik üyelerinin somut adımlar atması sağlanmıştır (Aydın ve Çamur, 2017: 34).

3.4.5. Avrupa 2020 Stratejisi (2010)

Avrupa 2020, Lizbon Antlaşması sonuçlarının beklenilenin gerisinde kalması ve özellikle AB çapındaki istihdam, ekonomik kalkınma ve gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) %4 oranında düşmesi sonucunda gündeme gelmiştir (Altay ve Ahmeti, 2017:80). Avrupa 2020, mali kriz sonrası Avrupa'yı güçlendirme arzusunun bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Belgede belirtildiği üzere yaşanan kriz; AB'nin son on yıldaki ekonomik büyümesini tersine çevirmiş, 23 milyon çalışan işsiz kalmış ve sanayi sektöründeki üretimi 1990'lardaki seviyelere kadar inmiştir. Stratejinin çıkış noktası; AB nüfusunun yaşlanması, iklim değişikliği ve Avrupa ekonomisinde yaşanan yapısal problemler olmuştur. (Akbaş ve Apar, 2010: 2). Böylece Avrupa 2020 Stratejisi tüm bu sorunlara bir çözüm sunma gayesiyle "Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme İçin Avrupa Stratejisi" başlığı ile 3 Mart 2010'da açıklanmıştır.

Avrupa 2020 Stratejisinde belirlenen üç öncelik belgenin başlığında ifade edilen "akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümeyi" açıklamıştır. Buna göre; bilgi ve yenilik zemininde gerçekleşmesi istenen büyüme, akıllı; kaynakların verimli şekilde kullanıldığı yeşile dayalı büyüme, sürdürülebilir; bölgesel ve sosyal entegrasyonun sağlandığı bir büyüme ise kapsayıcı büyümeyi ifade etmektedir. AB'nin 2020 için öngördüğü vizyonun öncelikleri bu şekilde sıralanırken ortaya koyulan vizyon şu amaçlar doğrultusunda şekillenmiştir (AK Avrupa 2020 Stratejisi 2010: 5):

- 20 ila 64 yaş arası nüfusun dörtte üçünün istihdamı sağlanmalıdır.
- GSYİH'nin %3'lük bir kısmı AR-GE çalışmaları için kullanılmalıdır.
- Genç neslin minimum %40'ı yükseköğrenim mezunu olmalıdır.
- "20/20/20" iklim-enerji hedeflerine ulaşılmalıdır.
- 20 milyondan fazla sayıda insan yoksulluktan kurtarılmalıdır.

- Sera gazı emisyonlarının 1990'daki seviyelerine göre %20-30 oranında azaltılmalı ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payı enerji tüketiminde %20'ye çıkarılmalıdır.

Avrupa 2020 Stratejisi, ekonomik büyümenin sürdürülebilirlik ve çevre korumasından vazgeçilmeden ve iklim değişikliği risklerinin göz önünde bulundurularak yapılması gerekliliğine değinmiştir (Altay ve Ahmeti, 2017: 80). İklim değişikliği ve kaynaklar üstünde oluşan baskının sert eylemler gerektirdiğini, dünya nüfusunun 9 milyara dayanmasıyla artan nüfus ve doğal kaynaklar üzerindeki rekabet yoğunlaşması ile çevre tehditlerinin artacağı belirtilmiştir. Stratejiye göre iklim değişikliği ile mücadele, devam eden on yılda (2020'ye kadar) emisyonların önceki on yıla oranla azaltılması, karbon ayırma gibi imkânlar sunan teknolojilerden yararlanılması, kaynak verimliliğinin artırılması ve tasarruf edilmesini içermektedir. Bu nedenle ekonomiyi 2050 yılına kadar düşük karbonlu, verimli kaynak kullanımının öne çıktığı ve iklime dirençli bir hale dönüştürmek AB'nin amaçları arasına girmiştir. Avrupa 2020'de ifade edilene göre fosil yakıtlara olan bağımlılık ve ham maddelerin orantısız kullanımı işletmeleri zarara sokarak ekonomik güvenliği tehdit etmektedir, dolayısıyla Birliğin, küresel eksenli bir çözüm arayışında kalarak yer kürenin diğer bölgelerine ulaşması elzemdir (Avrupa Komisyonu, 2010: 8).

3.5. Avrupa Yeşil Mutabakatı (2019)

Avrupa Birliği, 1970'lerden itibaren günümüze kadar izlemiş olduğu politikalar, yapmış olduğu konferans ve antlaşmalar yoluyla çevrenin korunması ve iklim değişikliği gibi tüm dünyayı ilgilendiren küresel sorunlarla baş etmede öne çıkan bir örgüt olmuştur.

Dünya Meteoroloji Örgütü'nün 2020 raporuna göre 2019 yılı bölgesel farklılıklar tecrit edilirse en sıcak ikinci yıl, 2020 ise en sıcak üçüncü yıl olarak kayda geçmiştir (WMO, 2020: 6-7). Buna ek olarak, 2019 yılında ölçülen sera gazlarında karbondioksit miktarı sanayi öncesi dönemdeki seviyenin %148'ine, metan gazı %260'ına ve azot %123'üne ulaşırken (WMO, 2020: 8) 2020 yılında oranlar artış göstererek karbondioksit miktarı sanayi öncesi dönemdeki seviyenin %149'una, metan gazı %262'sine ve azot %123'üne ulaşmıştır. (WMO, 2021: 5). Eldeki veriler dikkate alındığında 2015-2019 yılları arasında kalan periyodun en sıcak beş yıl olarak kaydedilmiş ve 1980'lerden buyana devam eden her on yılın bir önceki on yıla göre daha sıcak olduğu gözlenmiştir

(WMO, 2019: 7). Buna sebep olan ülkeler ABD, Çin ve %22'lik bir karbondioksit salınımıyla AB olarak sıralanmıştır (Ritchie, Roser ve Rosado, 2020). Tüm bu veriler ışığında küresel sıcaklıklarda art arda kırılan rekor artışlar, buzulların erimesi, 2018-2019 yıllarında Avustralya, İsveç ve Sibiry'a da görülen orman yangınları ile iklim krizi daha da belirgin hale gelmiştir (Siddi, 2020: 6).

İklim krizinin medyatik bir boyut kazanması ve iklim aktivistleri ile STK'ların bu konuda geliştirdiği söylemler de kamuoyunda bir farkındalık yaratmış ve endişelerini perçinlemiştir. Bazı Batılı devletlerde Yeşil Partilere verilen seçmen desteğinin 2019 seçimlerinde artması, bu durumun bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Böyle bir ortamda ulaşılması arzulanan küresel iklim işbirliği, Paris Antlaşması'nın gündeme gelmesinin ardından ABD Başkanı Donald Trump ve Brezilya Başkanı Jair Bolsonaro tarafından iklim değişikliğinin reddedilmesi sonucu riske girmiştir. Buna karşılık, ABD'de Alexandria Ocasio-Cortez'in öncülüğünü yaptığı Demokrat Partili bir grup üye 2020 seçimlerine yönelik olarak dekarbonizasyon hedefini içeren bir ekonomik dönüşümü "Yeşil Yeni Düzen" (*New Green Deal*) başlığı ile tartışmaya açmış, ancak bir kısım Demokrat ve Cumhuriyetçilerin reddiyle bu plan pratik bir zemin kazanamamıştır. Ancak iklim müzakerelerinde küresel bir öncü olarak görülen AB, Cortez'in temelini attığı "Yeşil Düzeni" Avrupa'da kurma hedefiyle 2019'da yola çıkmıştır.

Aralık 2019'da Avrupa Komisyonu (AK) Başkanlığına gelen Ursula von der Leyen iklim krizine yönelik olarak inisiyatif almış ve iklim konusunu AB'nin birincil önceliği olarak deklere etmiştir. Leyen, iklim ve enerji için halihazırdaki mevzuatın genişletilerek hem söylem hem de hukuki metinlerde iklim politikasına verilen önceliğin artırılmasını hedeflemiştir. Bu bağlamda Komisyon, Aralık 2019'da iklim değişikliğine yönelik temel önlem ve politikaların belirlenmesi adına Yeşil Mutabakat için bir tebliğ sunmuş ve tebliğde çevresel sorunlarla mücadele "neslin belirleyici görevi" olarak addedilmiştir. Bu bağlamda 2019'da bu amaçla Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal – EGD) oluşturulmuştur. Adından da anlaşılacağı üzere Yeşil Mutabakat, yeşil politikanın önemini ortaya koymuş ve iklim değişikliğinin tırmanmasını önleyecek bir yol haritası sunmayı amaçlamıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Yeşil Antlaşma; orta vadede 2030, uzun vadede 2050 için bir vizyon sunmuştur. (Siddi, 2020: 6-7).

AB, 2019'da sunulan Yeşil Mutabakat ile 2050'ye kadar Avrupa'nın karbondan arındırılmasına dayanan köklü bir ekonomik dönüşüm öngörmüştür (Catuti et al., 2020: 1).

Bu dönüşüm; modern, kaynakların verimli kullanıldığı, büyümenin doğal kaynaklardan ayrıştırıldığı, adil ve rekabetçi bir ekonomik modele ulaşmak için gerekli görülmüştür. Yeni ekonomik modelin aynı zamanda doğal sermayenin muhafaza edildiği, halkın esenliğinin sağlandığı ve vatandaşların çevresel risk ve etkilerden korunduğu bir yaşam standardı sunması amaçlanmıştır. Bu amaçlara hizmet edecek birincil öncelik de baştaifade edildiği gibi Avrupa kıtasının karbondan arındırılması ve iklimin nötrlenmesi olarak belirlenmiştir (Avrupa Komisyonu, 2019: 2).

Avrupa Yeşil Mutabakatı inşaat, ulaştırma, enerji ve diğer sektörlerde kararlı bir ekonomik dönüşümü kapsayan bir plan olarak ortaya çıkmıştır. Mutabakat, kıta ölçeğinde 2050 yılına kadar sıfır sera gazı emisyonu ile iklim nötrlüğüne ulaşmayı teşvik ederken 2030'a kadar da AB'nin sera gazı emisyonlarını 1990'lardaki seviyeye kıyasla %55 oranında azaltılması gerekliliğine işaret edilmiştir. Bu bağlamda Leyen, 2050 için belirlenen hedefi üye ülkeler için bağlayıcı kılmak adına bir "İklim Yasası" oluşturma önerisinde bulunmuştur (Storm, 2020: 3). Leyen'in önerisi Haziran 2021'de AB Parlamentosu tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiş ve böylece 2050'ye kadar iklimin nötrleştirilmesi üyeler tarafından taahhüt edilmiştir. İklim Yasası ile ilki 2023'te olacak şekilde 2050'ye kadar her beş yılda AB üyelerinin iklim tarafsızlığı hedefine uygun olarak aldığı ulusal önlem ve politikaların toplu bir değerlendirmeye tabi tutulması planlanmıştır (Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2021).

AB'nin son elli yıldır izlediği politikalar değerlendirildiğinde dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olan Avrupa'nın otuz yıl gibi nispeten kısa bir zaman dilimi içinde sıfır emisyon hedefinin şimdiye kadar belirlenen en iddialı hedef olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu noktada AB'nin 1990-2018 yılları arasında emisyon miktarını %23 azaltırken GSYİH'sini %61 artırmasının ona bu iddialı 2050 hedefini belirlemede güç verdiği değerlendirilmektedir (Valatsaz, 2019).

3.5.1. Avrupa Yeşil Mutabakatının Temel Hedefleri

Üye ülke halklarının sağlıklı, güvenli bir çevrede yaşamını sürdürmesi ve çevrenin ekonomik büyümenin sebep olacağı etkilerden korunması için teknik, iktisadi ve sosyal bir yol haritası çizen Mutabakatta, AB hedefleri sekiz başlıkla sıralanmıştır.

- 1) 2030-2050 iklim hedeflerini yükseltme:** AB, 2050'ye kadar iklim nötrlüğünü taahhüt eden Yeşil Antlaşmayı sunmuş ve bu hedefi 2020'de kabul edilen İklim

Yasası ile mevzuata ekleyerek bağlayıcı kılmıştır. İklim Yasası'nın kapsamında 2030 yılı için belirlenen orta vadeli hedef, AB'nin sera gazı emisyonunu 1990'lardaki seviyelere kıyasla %50-55 oranında azaltmak olmuştur. AB, bu hedeflere ulaşmak için emisyon ticareti sistemi, arazi kullanımı ve orman yönetmeliği, orman stratejisi, karbon sınır ayarlama mekanizması, sorumluluk paylaşımı, enerji vergilendirme direktifi, yenilenebilir enerji direktifi gibi girişimlerde bulunmayı planlamıştır. AB enerji sisteminin karbondan arındırılması, 2030 ve 2050'deki iklim hedeflerine ulaşmak için kritik öneme sahiptir (Avrupa Komisyonu, 2021a: 4-7).

2) **Akıllı ve sürdürülebilir ulaşım:** Yeşil Mutabakatta öngörülen iklim hedeflerine ulaşmak için ulaşım kaynaklarından ortaya çıkan emisyonların %90'ının yok edilmesi gerekmektedir. Otomobil kaynaklı emisyon miktarları 2030'a kadar %55, minibüs kaynaklı olanlar %50 oranında azaltılmalı ve en geç 2035'e kadar emisyon miktarları sıfıra çekilmelidir. Komisyon sıfır veya düşük emisyonlu araçlar için pazarı teşvik etmeli ve vatandaşlara bu araçları şarj etmek için gerekli altyapıyı sağlamalıdır. AB, karayolu taşımacılığını, daha temiz yakıt kullanımını ve temiz teknolojileri 2026'ya kadar yatırım kapsamına almayı planlamıştır. Ayrıca Komisyon, havacılık ve denizcilik sektörünü için de bir karbon fiyatlandırmasını önermiş, tüm uçak ve gemi kalkışları için sürdürülebilir yakıt kullanılmasını teşvik etmiştir. Belirlenen kriterleri karşılamayan gemilere caydırıcı mali cezalar yüklenecektir (Avrupa Komisyonu, 2021a: 8-12).

3) **Temiz, güvenli ve sürdürülebilir enerji:** AB'nin temiz ve sürdürülebilir enerji hedefi üç ana ilke çevresinde şekillenmiştir. Bunlardan ilki, uygun fiyatlı ve güvenli bir enerji arzının sağlanması; ikincisi, entegre edilmiş ve dijitalleştirilmiş bir enerji piyasasını teşvik etmek; üçüncüsü de büyük oranda yenilenebilir kaynaklara dayanan ve enerji verimliliğine öncelik veren bir enerji sektörü geliştirmek olmuştur. Bu bağlamda Komisyon; entegre şebekeler kurmayı, yenilenebilir kaynakları teşvik etmeyi, ürünlerin eko-tasarımını artırmayı, tüketicileri enerji yoksulluğundan korumayı, açık deniz rüzgar enerjisini geliştirmeyi planlamış ve çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Enerji sistemleri için Entegrasyon Stratejisi, inşaat sektörü için Yenileme Dalgası, Hidrojen Stratejisi, enerji için Trans-Avrupa Ağları; bu stratejilerden bazılarıdır (Avrupa Komisyonu, t.y.).

4) Tarladan Çatala: Çevreye duyarlı bir gıda sistemi ve tarım politikası geliştirme:

Tarladan Çatala Stratejisi, AB'nin hali hazırdaki gıda sisteminin sürdürülebilir bir modele evrilmesine yardımcı olacaktır. Bu strateji çerçevesinde Avrupa tarımına küresel düzeyde rekabet gücü kazandırmayı ve 2050'ye kadar yeterli ve makul fiyatlı gıdaya erişimi sağlamayı planlamıştır (Avrupa Konseyi, 2022b). Bu strateji bağlamında ana hedefler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Hayvan sağlığını iyileştirmek,
- Sağlıklı beslenmeyi ve sürdürülebilir gıda tüketimini teşvik etmek,
- Küresel bir geçiş için öncü olmak,
- Gıda israfını azaltmak,
- Gıda sistemindeki çevresel ayak izini minimize etmek,
- Organik tarımı güçlendirmek,
- Gıda sahtekârlığı ile mücadele etmek ve
- Biyo-çeşitlilik kaybına karşı gıda güvenliğini sağlamak.

5) Temiz ve döngüsel ekonomiye geçiş: Doğrusal ekonomiden döngüsel ekonomiye

geçiş AB'nin iklim hedefleri için önemli bir kilometre taşı ifade etmektedir. AB ekonomisinin %20'sinden fazlasını elinde tutan sanayi sektörü, mal ihracatının da %80'ini oluşturması açısından ekonomide kilit bir role sahiptir. Sera gazlarının yaklaşık yarısı ile biyo-çeşitlilik kaybının %90'ından fazlası malzemelerin çıkarılması ve işlenmesinden kapsayan endüstriyel eylemlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle döngüsel ekonomiye geçişte, planlamaya en çok ihtiyaç duyulan sektörlerden biridir. AB, bu amaçla, konvansiyonel modellerine daha yeşil ve dijitalleşmiş bir endüstri modelini benimsemeye ihtiyaç duymuştur. Özellikle AB endüstrisi için hayati öneme sahip çelik, çimento ve bazı kimyasalların dekarbonizasyonu ve modernleştirilmesi elzemdir. Bu bağlamda döngüsel ekonomi planının işletmelerin geri dönüşümü mümkün olan, dayanıklı ve tamir edilebilir ürünlere yönelmesinin önünü açması istenmiştir. Endüstrinin dijitalleşmesi ise hem karbon ayak izini azaltacağı hem de daha temiz olması sebebiyle döngüsel eylem için gerekli görülen bir başka mesele olmuştur. AB, tüm bu amaçları kapsayan bir Döngüsel Eylem Planı'nı devreye sokmuş, pillerin geri dönüşümü için yeni bir çerçeve düzenlemiş, bilinçlendirme yoluyla tüketicinin

döngüsel ekonomide aktif rol almasını teşvik etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020: 9).

- 6) **Ekosistem ile biyo-çeşitliliği koruma ve iyileştirme:** Ekosistemi ve dolayısıyla biyo-çeşitliliği korumak ekonominin devamı için vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik sektörlerin büyük bir bölümü, doğadan ve doğal kaynaklardan beslenmektedir. Ancak insan faaliyetleri iklim değişikliğini tırmandırarak habitatı yok etmektedir. AB, bu tehlikeye karşı 2030'a kadar ulaşılması istenen hedefler için bir eylem planı geliştirmiştir. Bu eylem planı; kara ve deniz alanlarının –en az- %30'unu içerecek korunaklı alanların oluşturulması, biyoçeşitliliğin korunması için yıllık 20 milyar Euro'nun tahsis edilmesi, 2030'a kadar AB genelinde bozulmuş ekosistemlerin restorasyonu, pestisit kullanımının %50 oranında azaltılması ve 3 milyar ağacın dikilmesi gibi bir dizi stratejiyi içermiştir (Avrupa Konseyi, 2021).
- 7) **Sıfır kirlilik:** AB, çevresel risklerden arındırılmış bir ortam yaratmak, Avrupa halkını ve ekosistemini korumak için hava, su, toprağı kapsayan tüm çevre bileşenlerindeki kirliliğı önleme yoluna gitmiştir. Bu amaçla, kimyasal maddelerin neden olduğu su ve toprak kirliliğini önlemek için “Sürdürülebilirlik İçin Kimyasallar Stratejisi” ni benimsemiş ve 2021'de “Su, Hava ve Toprak İçin Sıfır Kirlilik Eylem Planı” nı kabul etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2019: 14).
- 8) **Kimsenin arkada bırakılmaması için adil geçişi sağlamak ve finanse etmek:** İklim tarafsızlığının hâkim olduğu yeni modele geçişte fosil yakıtlara bağımlı bazı bölge ve üyeler daha fazla etkilenme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle AB, geçişi Avrupa çapında hızlandırmak ve kolaylaştırmak için bu bölgelere teknik ve mali destekte bulunmayı taahhüt etmiştir (Avrupa Konseyi, 2022a).

3.5.2. Sürdürülebilir Yatırım Planı ve Adil Geçiş Mekanizması

Avrupa'da iklim nötrlüğünün sağlanması, ilk etapta üye ülkeler arasında risk ve fırsatlar açısından makul bir dengenin oluşturulmasını ve bu dönüşümün kapsayıcı ve adil bir geçiş sunmasını gerekli kılmıştır. Ancak adil bir geçişin sağlanması, kimi devletlerin Birlik tarafından desteklenmesi hususunu gündeme getirmiştir. Bu nedenle AB, “Adil Geçiş Mekanizması” ve bu mekanizmanın finanse edilmesini sağlayacak bir “Adil Geçiş Fonu” oluşturarak “Sürdürülebilir Avrupa Yatırım Planı” önermiştir (Catuti vd., 2020: 1). AB, sürdürülemez uygulamalardan kaçınan ve sermayenin çevresel faaliyetlere

yönlendirildiği bir kalkınmanın yüksek kamu yatırım miktarlarını ve tutarlı bir finansal sistemi gerekli kılacağını öngörmüştür. Bu sebeple AB, küresel bir sorun olan iklim değişikliği ile mücadele etmeye tüm dünya devletlerini davet etmiş ve uluslararası çabalara nüfuzu, mali kaynakları ve uzmanlığı ile öncülük edeceğini ifade etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2019: 2).

Yeşil Mutabakat kapsamında Avrupa için öngörülen Sürdürülebilir Yatırım Planı ve bu planın kimseyi arkada bırakmadan hayata geçirilmesi için kurulan Adil Geçiş Mekanizması; planın ancak adil ve kapsayıcı şekilde yürütülmesiyle başarıya ulaşacağı düşüncesine dayanmıştır. Bu geçiş; iş modellerinde önemli yapısal değişiklikleri gerektirecek ve bu değişiklikler farklı sosyal-coğrafi şartlarda farklı sonuçlar doğuracaktır. Üyeler, geçişi aynı noktadan başlatmayacağı gibi eylemlerin yanıt verme kapasitesi de her üye devlette farklılık gösterecektir. Adil Geçiş Mekanizması bu farklılık ve zorluklarla mücadele etmek için üretimde yoğun karbon süreçlere bağlı olan, geçişten etkilenme potansiyeli en yüksek olan bölgelere ağırlık verecektir. Bu sebeple AB, kendi bütçesini ve Avrupa Yatırım Bankası (EIB)'nden gelen finansmanı kullanacaktır (Avrupa Komisyonu, 2019: 15).

Sürdürülebilir Yatırım Planı ya da diğer adıyla Avrupa Yeşil Düzen Yatırım Planı; Mutabakatta hedeflenen yeşil, kapsayıcı ve rekabetçi ekonomiye geçiş için ihtiyaç duyulan maliyetin karşılanması için özel ve kamu yatırımları ile AB fonunu harekete geçirecek bir strateji sunmuştur. Plan üç ana noktada şekillenmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020a)

- AB bütçesi ile IEB aracılığıyla sürdürülebilir yatırımların desteklenmesi için gelecek on yılda en az 1 trilyon Euro harekete geçirilmelidir.
- AB, sürdürülebilir yatırımları teşvik etmek adına hem özel hem kamu yatırımcılarına bir çerçeve sunmalı ve prosedürleri kolaylaştırmalıdır.
- AB, sürdürülebilir projelerin tasarlanması ve uygulanması için gerekli yetkililere ve proje sahiplerine destek sağlamalıdır.

Yatırım Planı'nın başarıya ulaşması için AB, sermaye akışlarını yeşil üretime yönlendirmede kimsenin ayrıştırılmadığı ve arkada bırakılmadığı uzun vadeli destek stratejisi olarak Adil Geçiş Mekanizması oluşturmuştur. Mekanizma ile düşük karbonlu teknolojilerin, iklime dayanıklı yatırımların desteklenmesi, kamu ve özel yatırımcılar için uygun koşulların oluşturulması, toplu-sürdürülebilir ulaşıma yatırım yapılması, üretimde

yenilenebilir kaynaklarına eğilimin artırılması planlanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2019: 16-17). Komisyon, bu amaçla Mekanizma kapsamında 2021-2027 yılları arasında geçişten en çok etkilenecek bölgelere en az 100 milyar Euro destek sağlamayı hedeflemiştir. Bu desteğin, Adil Geçiş Fonu ile diğer mali araçlarından tahsis edilmesi planlanmış ve tahsisin sağlanması üç ana ölçüğe dayandırılmıştır:

- Sera gazları ve karbon salınımının en yoğun yaşandığı bölgelerin geçiş zorluğu,
- Fosil yakıt üretiminde ortaya çıkacak potansiyel iş kayıplarına karşı işçilere yeniden donanım kazandırılmasındaki sosyal zorluklar,
- Üyelerin mevcut ekonomik düzeyleri çerçevesinde yatırım kapasitesinde yaşayacakları iktisadi zorluklardır.

Bu bağlamda uygun görülen bölgelerin IEB ile AB bütçesinden 25-30 milyar Euro, InvestEU Programından 45 milyar Euro, Adil Geçiş Fonu'ndan 30-50 milyar Euro kadar desteklenmesi planlanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2020a). Böylece Adil Geçiş Mekanizması, üye devletlere ve yatırımcılara teknik ve mali destek sağlayarak, bölgesel farklılıkları bir risk ya da fırsat olmaktan çıkarıp adil bir ortam sunacaktır (Avrupa Komisyonu, 2020: 12).

3.6. Avrupa İklim Yasası

Yeşil Mutabakatın bir tamamlayıcısı olarak Avrupa İklim Yasası'nın tasarısı 2020'de sunulmuş ve Temmuz 2021'de ise Yasa yürürlüğe girmiştir. Devam eden 30 yıl boyunca iklim değişikliğiyle alakalı alınacak karar ve uygulanacak düzenlemelerin hukukidayanağını teşkil edecek bir yasa olarak İklim Yasası "*kanunların kanunu*" olarak nitelendirilmiştir. Yasa, Yeşil Mutabakatın esas hedeflerinden biri olan iklimi nötr hale getirme taahhüdü için yasal bir çerçeve çizerek kararı bağlayıcı kılmıştır. Ayrıca AB, 2050 yılına kadar iklimi nötr hale getirecek olmasının yanı sıra 2050 yılından sonra "*negatif emisyon*" sağlamakla da yükümlüdür. Bu bağlamda Yasa'nın amaçları şu şekilde sıralanmaktadır:

- Üyelerdeki ilerlemenin takibi için bir sistem oluşturmak ve gerektirdiği takdirde yeni önlemler almak,
- Seyahat sektörünü düzenleyen kuralları belirlemek,
- İklim nötrlüğünün kalıcı olmasını sağlamak

- 2030 yılı için daha iddialı bir hedef belirlemek,
- Ekonomik aktörlere öngörülebilirlik sağlamak (STM ThinkTech, 2021: 14).

Yasaya göre, bahsi geçen amaçlara ulaşmak ve 2050 yılına gelindiğinde iklim nötrlüğünü sağlamış olmak için AB üyeleri ve kurumları, adil bir şekilde gerekli önlemleri almalı ve ilerlemenin denetlenmesi adına iklim ve enerji planları hazırlanılması gibi birtakım ulusal düzenlemeler yapmalıdır. Üyelerin bildirdiği planları ne ölçüde uyguladığı her beş sene bir denetlenecektir (STM ThinkTech, 2021: 14).

3.7. 55'e Uygun Paketi (Fit for 55)

Avrupa Yeşil Mutabakatı ve İklim Yasası hedeflerine ulaşmayı kolaylaştırmak adına Avrupa Komisyonu Temmuz 2021'de bir dizi yasal düzenlemeyi esas alan "55'e Uygun Paketi" (Fit for 55)'ni sunmuştur. AB başta enerji, arazi kullanımı, iklim, vergi, ulaşım gibi sektörler olmak üzere çeşitli sektör politikalarını %55 oranında emisyon azaltım hedeflerine uyumlu hale getirmek için yayımlandığı Fit for 55 ile yenilenebilir enerji kullanımında artışın sağlanmasını, iklim hedefleri ile vergilendirme politikalarının uyumlulaştırılmasını, düşük emisyonlu araç kullanımını, mevcut Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) etkinliğinin artırılmasını, doğal karbon yutak alanlarının korunması ve büyütülmesini hedeflemiştir (Erkan, 2022).

Fit for 55, belirlenen hedeflere ulaşmak için ETS'nin yeni sektörleri kapsayacak şekilde genişletilmesine odaklanmıştır. ETS ile sera gazı salınımının yüksek olduğu belirli sektörlerde emisyon kotası tanınmakta ve kotayı aşanlar ile aşmayanlar arasında "karbon ticareti" yapılmasına izin verilmektedir. Paket ile emisyon ticaretinden elde edilen gelirlerin enerji ve iklimi kapsayan projelere aktarılması planlanmıştır. Fit for 55, ETS'yi genişletmesine ek olarak 2023'te işleyişe konulacak olan "Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması" (SKDM)'nin de önünü açmıştır. Bu mekanizma ile AYM hedeflerinin Avrupa ekonomisi üstünde yaratacağı mali baskıyla mücadele etmek ve Avrupa'nın rekabetçiliğini korumak adına yatırımların Avrupa-dışı ülkelere kaydırılması riskine bir düzenleme getirilmek istenmiştir. (STM ThinkTech, 2021: 14-16).

3.8. Ortak Çevre Politikalarının Bir Eleştirisi

Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak sanayileşmenin hız kazanması ve seri üretime geçilmesiyle çevre ve bileşenleri (hava, su, toprak vs.) endüstri araçları için sömürülmeye

başlanmıştır. Çevrenin “sanayi toplumuna” kurban edilmesinin çıktısı; hava, su ve toprak kirliliği, iklim değişikliği, ormansızlaşma, doğal felaketlerde artış, kaynaklarda tükenme ve benzeri çevre sorunları olmuştur. Kar marjı endeksli üretim modeli bir yandan teknolojik ve endüstriyel ilerlemeye katkıda bulunurken, diğer yandan doğal ortamı yok etmeye ve canlı hayatını tahribata uğratmaya başlamıştır. Ekonomik kalkınma faaliyetlerinin çevre güvenliği göz ardı edilerek hayata geçirilmesi çevre sorunlarının günbegün artmasına yol açmış ve doğa -kendini yenileyebilme özelliğine rağmen- durmaksızın artan bu kirlilikle baş edemez hale gelmiştir (Gül, 2012: 210). Kısacası, insanlık, geçmişte hayal edemeyeceği teknolojileri bugün kullanmaya başlamış ve hayat kalitesini artırmıştır. Ancak bu refahın bir bedeli olmuş, doğal sermaye tükenmeye başlamıştır.

Sanayileşme ile birlikte fosil yakıt tüketiminde meydana gelen artış yalnızca doğal yaşam alanlarını değil, insan hayatını da tehdit eden boyutlara ulaşmıştır. Biyolojik çeşitlilikte görülen azalma, asit yağmurları, buzulların erimesi, kırsaldan kente doğru akan göç ve bunun sonucu olarak plansız kentleşme gibi pek çok çevre sorunu insanın hem yaşam alanını kısıtlamakta hem de neslinin bekasını tehdit etmeye başlamıştır (Aydın ve Çamur, 2017: 22). Ancak çevreye hasar verip ekolojik dengenin bozulmasına yol açan en güçlü etken de yine insan faaliyetleridir. Çevrenin bu dışsallıktan kurtarılması yalnızca insan değil, tüm canlı varlıklar ve doğa için hayati bir önem arz etmektedir. Zira gerek içinde bulunduğumuz gerekse de geçtiğimiz yüzyılda kat edilen teknolojik ilerlemelerin insanlığa pek çok olanak tanırken tüm canlıların ortak malı olan çevreye geri döndürülmez zararlar vermiştir ve vermeye devam etmektedir (Kaypak, 2012: 211-212).

Kaynakların insan faaliyetleri tarafından tehdit edilmeye başlanması; hükümetleri doğanın zarar görmediği, biyosferin, atmosferin ve diğer tüm çevre bileşenlerinin hasar görmediği bir büyümenin yollarını aramaya itmiştir. Zira insanlığın, doğanın ona sunduklarını pervasızca kullanmasının uzun vadede akıllıca bir yöntem olmadığı anlaşılmıştır. Buna rağmen, çevre tahribatı ve iklim değişikliğini kapsayan tüm ekolojik sorunlar yıllarca gerek hükümetler gerekse de bireyler tarafından askeri, siyasi ve ekonomik amaçların gölgesinde bırakılan, görmezden gelinen bir konu olmuş ve “gerçek sorunlar” çözüldükten sonra odaklanılacak bir mesele olarak görülmüştür. Eylemlerini kendi menfaatleri doğrultusunda hayata geçiren insan, günü kurtarma güdüsüyle hareket ederken çıkarlarını korumanın aslında bu çıkarları bozan bir şeye dönüştüğünü fark etmemiştir. Nitekim Porritt *Seeing Green* adlı kitabında “gezegenle ilgilendiğimiz zaman aslında

kendimizle ilgilendiğimiz, kendi öz çıkarımızı koruduğumuz yeterince açık değil mi?” diyerek insanlığın menfaatlerinin doğanın korunması ile paralel olduğuna dikkat çekmiştir (Porritt, 1986: 115-117).

Şüphesiz çevre sorunlarının en büyük handikaplarından biri döndürülmesi güç sonuçlarının olmasıdır, ancak tek handikapı bu değildir. Bir başka mesele de çevre sorunlarının sınır tanımazlığıdır. İnsanlığın ortak kullanımına açık olan çevre, sınır aşan dinamiği sebebiyle salt ulusal düzenlemeler ile koruma altına alınamamaktadır. Ulus devletler kendi egemenlik sınırları için gerekli tedbirleri mevzuatlarında işleseler de ana karanın dışından gelebilecek herhangi bir çevresel tehdide çözüm üretme konusunda tek başlarına yetersiz kalmaktadırlar. Zira çevre sorunları, kirliliğe sebep olan ülke sınırlarını aşarak bölgesel ve hatta küresel bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır (Budak, t.y.: 148). Örneğin, 1970’lerde Almanya’da baş gösteren asit yağmurları rüzgâr aracılığıyla kilometrelerce öteye ulaşmış ve günümüzde çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bir başka örnek de Manchester fabrikalarının üstünde yükselen dumanların İskoçya ve İskandinavya’ya ulaşarak bu bölgelerdeki ormanlarda tahribata sebep olmasıdır (Budak, t.y.: 126-127). Endüstriyel faaliyetlerin ve insan nüfusunun alanını hızla genişlettiği düşünüldüğünde devletlerin çevre sorunlarıyla mücadelede işbirliği içinde ve ortak hareket ederek çevre politikası üretmeleri elzem hale gelmiştir. Çevre sorunlarının tespiti, çevreyi tehdit eden unsurlarla mücadelede benimsenen ilkelerin, alınacak tedbirlerin ve belirlenen hedeflerin bütünü çevre politikası olarak nitelendirilmektedir. Devletlerin ortak bir çevre politikası izleme gerekliliğinde kastedilen ortak ilke, tedbir ve hedeflerin benimsenmesidir (Çokgezen, 2007: 93).

Çevre sorunlarıyla mücadele, hem kapsamlı bir çalışmayı hem de mali gücü gerektirmektedir. Her ulus devlet çevrenin korunmasını sağlayacak düzenlemeleri sınırlı finansal imkânlarıyla yapamayacakları gibi çevresel hasara sebep olmayacak üretim modelini benimsemeleri de ekonomik kalkınmalarını sekteye uğratacaktır. Bu nedenle ortak çevre politikasının üretilmesinde ulus-üstü bir yapının rol alması işleyişi kolaylaştırmaktadır. Zira yetki ikamesiyle oluşturulan bir üst otorite, eşgüdümlü çalışma ortamına alan açarken gelişmekte olan ülkeler mali destek sağlayarak haksız rekabeti önlemiş olacaktır. Ulus-üstü bir otorite tarafından uygulamaya konulacak çevre politikasının işlevsel olmasını sağlayan bir başka sebep, bu anlamda alınacak tedbirlerin yüksek maliyetli olmasından dolayı sorumluluk almaktan kaçan gelişmiş ülkelerin yaptırıma tabi

tutulacak olmasıdır (Kaypak, 2013: 18). Bu nedenle pek çok uluslararası ve ulus-üstü örgüt çeşitli antlaşmalar ve/veya programlar yoluyla hükümetlerin politika yapım süreçlerine çevre sorunlarını dâhil etmelerini sağlamıştır.

Bu örgütlerden biri olan Avrupa Birliği de üye ülkelerini kapsayan ortak bir çevre politikası geliştirmiştir. AB, hükümetlere konvansiyonel ekonomik politikaların belirlenmesi sürecinde çevresel alan niteliğinin göz önünde tutulması prensibini aşlamayı hedeflemiştir (Avrupa Topluluğu Komisyonu Enformasyon Temsilciliği, 1979: 10).

AB'yi ortak çevre politikası oluşturmaya iten sebepler pek çok ekolojik, ekonomik ve siyasi etkenle açıklanabilir, ancak bunların başında iktisadi etkenler gelmektedir. Örneğin, 1960'ların sonuna gelindiğinde kimi Avrupa hükümetince uygulanan çevresel tedbirler AB Ortak Pazarı'ndaki işleyişi sekteye uğratmıştır (Budak, t.y.: 137). Böylece başlangıçta üyelerin kendi inisiyatifine bırakılan çevre meselesi, Avrupa entegrasyonunun istikrarı ve bütünleşme sürecinin işleyişini bozması hasebiyle ortak yetki alanına dâhil edilmiştir. Zira her üyenin farklı bir çevre politikası izlemesi, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımında bir engel yaratabilir ve kimi üyeler çevresel gerekçelerle belirli malların ülkeye girişine yasak koyabilirdi. Bu da üyeler arasında haksız rekabet ortamını perçinleyerek AB'nin kurulma amacı sayılan 'Ortak Pazar'a ulaşılmasında bir engel oluşturabilirdi (Baykal, 2006: 104; Duru, 2007: 1). AB, bu riske meydan okumak için hemen her alanda entegrasyonu sağlamaya çalışmıştır, ancak AB Mevzuatında öngörülmeven konular üyelerin inisiyatifine bırakılmıştır.

AB, eylemlerini başta ekonomik ve politik olmak üzere neredeyse her alanda bütünleşme ve Avrupa kamuoyuna belli bir yaşam standardı sunma gayesiyle hayata geçirmiştir. Dolayısıyla bu gayede olan bir örgütün ekonomik faaliyetlerle etki-tepki, tepki-etki ilişkisi içinde olan çevre meselesinde ortak bir politika oluşturmaması beklenemezdi. Ekonomik faaliyetlerin tümünü kapsayan enerji, sanayi, turizm, tarım, ulaşım ve hizmet sektörlerinde çevrenin pervasızca kullanılması nasıl ki doğada tahribata yol açıyorsa çevre sorunları da artıp çözülemez hale geldiğinde ekonomik faaliyetler sekteye uğramaktadır/uğrayacaktır. Dolayısıyla AB'nin ortak politikalarında çevreyi yetki alanı dışında bırakması olanaksızdır. Bunun yanında Birlik' in kamuoyuna ortak yaşam standardı ve kalitesini sunma gayesi de yine OÇP üretmesini gerekli kılmıştır. Zira çevresel faktörler, insanın yaşam alanına direkt olarak etki ederken tüketilen besin kaynakları da insan sağlığını dolaylı olarak etkilemektedir. Çevre sorunlarının bu boyutu düşünüldüğünde

AB'nin Avrupa halkı için ortak yaşam kalitesi sağlaması, çevrenin AB'nin ortak yetki alanına alınması ve diğer politika alanlarına entegre edilmesine bağlı olmuştur (Duru, 2007: 2).

3.9. OÇP'nin Ürünü Olarak Yeşil Mutabakatın Son Gelişmeler Işığında Değerlendirilmesi

AB'nin çevresel anlamdaki entegrasyon ve OÇP girişimlerinin en ciddi ve son örneklerinden biri Avrupa Yeşil Mutabakatı olmuştur. Ursula Von der Leyen'in çabalarıyla atılan radikal yeşil dönüşüm adımı, iklim değişikliğini AB'nin iddialı bir uzun vadeli önceliği olarak öne çıkarmıştır. Dekarbonizasyon hedefi, mevcut ekonomi modelinde derin bir dönüşüm sürecine girilmesini zorunlu kılmış ve pek çok endüstriyel faaliyet alanında bir dizi yenilikçi girişimi teşvik etmiştir. Ancak AYM'nin tam manasıyla uygulanması siyasi ve toplumsal anlamda bir işbirliğinin sağlanmasına bağlıdır. Bu da toplumun en küçük birimi olan bireyden başlayarak küresel boyuta ulaşan bir yelpazede çevresel çabayı gerekli kılmaktadır. Ancak ABD ve Çin gibi emisyon üretiminde lider ülkelerin iklim değişikliğiyle mücadelede istenilen uygulamaları yapmaya gönüllü olmaması, bu anlamda “küresel önder”liği üstlenen AB'nin çabalarına gölge düşürmekte ve küresel rekabet edilebilirliğini azaltmaktadır.

Siddi, makalesinde AYM'nin esas zorluğunun, uygulanacağı dönem boyunca önceliği koruması olduğunu belirtmiştir. Bu politik bir zorluk olmasının yanı sıra yakın geçmişte yaşanan bazı siyasi olayların Avrupalı karar alıcılarının dikkatini kaydırabildiği görülmüştür. Nitekim 2014'te başlayan Ukrayna Krizi'nin hemen ardından Polonya Başbakanı Donald Tusk, Avrupa'nın doğusunda kömürün, enerji güvenliğine eş olduğuna dair açıklama yapmıştır. Tusk'ın bu açıklaması düşünüldüğünde mevcut konjonktürdeki ve gelecekte olması muhtemel jeopolitik krizler ya da uluslararası uzlaşmazlıkların, maliyetli bir sürdürülebilir modelle nispeten kolay olan fosil yakıtlara dayalı üretimi karşı karşıya getiren bu tür bir söylemin geri dönüşüne sebep olması beklenmektedir (Siddi, 2020: 8). Nitekim savaşa evrilen ve günden güne tırmanan Rusya-Ukrayna Krizi'nin bir sonucu olarak Rusya'nın Avrupa'ya enerji akışını kesmesi bunu göstermiştir. AB için mevcut durumda doğal gaz ihtiyacını Rusya yerine sıvılaştırılmış gaz (LNG) ile ABD ya da Katar'dan karşılama fikri cazip görünse de Tagliapietra, Avrupa'nın bunu kendi içinde dağıtacak ağa sahip olmadığını ve kısa vadede kömüre yönelmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Cornago da benzer şekilde kömürün kullanımını artırmayı önermiş ve doğal gaz santrallerinde kömürü kullanmanın alternatif bir çözüm olabileceğini belirtmiştir. Böylece doğal gazdaki fiyat artışı ile zaten duraksayan kömürü kademeli bırakma fikrinin kısa vadede askıya alınması olasıdır ve AB'nin Rus gazına erişiminin kapatılması, onu daha kirli olan kömüre yönlendirecek gibi gözükmektedir (Khadka, 2022).

Gelecek politikalar üstündeki siyasi belirsizlik ve büyük şirketlerin bu politikaları etkileme kabiliyeti, kömür santrallerini hizmete kapatmanın tetikleyeceği negatif kar marjları ile kesiştiğinde santrallerin kapatılması bir dirençle karşı karşıya kalabilir. Pek çok AB üyesi kömürü bırakmak için aşamalı bir plan yapmış olsa da ya belirli bir bitiş tarihi verilmemiş ya da çok geç bitiş tarihleri verilmiştir. Örneğin, Polonya kömürden çıkışın tamamlanması için 2049'u işaret ederken Almanya da 2038'i bitiş tarihi olarak belirlemiştir (Zachmann et al., 2022: 9). Verilen tarihler, olası ulusal ya da uluslararası krizlerin göz ardı edildiğini göstermektedir. Rusya-Ukrayna Krizi'nin yansıması olarak kömürü bırakma planının belirsiz bir zamanla askıya alınması fikirlerinin gündemde kendine yer bulmaya başlaması, şu an bile sekteye uğramakta olan plan ve hedeflerin gerçekçiliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır.

Almanya Yeşiller Partisi'nin eş başkanı Robert Habeck, krizin devam ettiği senaryoda kömür santrallerinin kapatılmasının ertelenme olasılığı olduğunu vurgulamıştır. İtalya da benzer bir görünüm sergilemiş ve gaz santraline dönüştürmeyi planladığı iki en büyük kömür santraline dönüştürme planını iptal etmiştir. Hatta Rus gazının kesilmesiyle ortaya çıkacak ekonomik zorlukla mücadele etmek adına bazı kömür santrallerini yeniden işleyişe açabileceğini belirtmiştir. Tüm bunlar gösteriyor ki; AB, Mutabakatın üstünden henüz üç yıl geçmesine karşın bugün kendi yarattığı söylemin kurbanı olmaya başlamıştır. AB'nin tutarlı davranması sürdürülebilirlik ile maliyet ve enerji güvenliğini dengelemesine bağlıdır. Ancak Maria Pastukhova'nın da ifade ettiği gibi AB için güvenlik, kısa vadede de olsa maliyet ve iklimden önce gelmektedir (Raddadi, 2022).

Rusya'nın tutumu, uzun vadede yeşil dönüşümü hızlandırma potansiyelini artırsa da hızlı bir alternatif çözüm olarak kömürün kullanılması ve bunun ne kadar süreceği belirsizliği durumu karmaşıklaştırmaktadır. Ayrıca Avrupa'nın kısa vadeli bu çözümünün, şimdiye kadarki ilerlemesini geriye atma riski bulunmaktadır. Bu noktada AB'nin çevresel hedeflerinin olumsuz koşulların göz ardı edilerek oluşturulan bir heves olduğu fikri doğmaktadır.

Yeşil dönüşüm mevcut üretim kalıplarının terk edilmesini savunurken birinci aşamaya kömürden vazgeçilmesini koymaktadır. Ancak kömürün bırakılması ve temiz üretimin sağlanması pek çok sektörün sekteye uğraması, pek çok işletmenin ve üretim merkezinin kapanması anlamına gelmektedir. Özellikle Polonya gibi fosil yakıta bağımlı ülkelerdeki üretim açığı ve işsizlik oranlarında meydana gelecek artışla nasıl mücadele edileceği konusunda ciddi belirsizlikler söz konusudur. Sektörel bir politika değişikliği, AYM’de öngörülen düzenin hayata geçirilmesinde başat konumdadır. Ancak beklenen değişiklik yalnızca arz odaklı değil, tüketim odaklı da olmalıdır ki bu da toplumun taleplerini anlamaktan geçmektedir. Fosil yakıtların üretim süreçlerinde yoğun kullanımıyla ucuz mala erişebilen halkın, maliyetli yeşil üretim sürecinin çıktısı olarak fiyat artışını çevresel hassasiyeti ön planda tutarak karşılayacağı şüphelidir. Nitekim Fransa’da baş gösteren Sarı Yelekliler Vakası¹ bu şüpheyi desteklemektedir (Karakaya, 2019: 3).

Yeşil Mutabakatın hem eylem hem de söylem açısından önceliğini riske atan meselelerden biri de Çin’de patlak veren Covid-19 pandemisinin 2020’de Avrupa’ya sıçraması olmuştur. Avrupa Komisyonu’nda pandeminin acil bir mesele olarak öne çıkması, AYM’yi zorunlu bir biçimde geriye düşürmüş ve politik önceliğini yitirmesine sebep olmuştur. Örneğin Polonya’nın devlet bakan yardımcısı Kowalski, ETS’nin durdurulmasını savunurken Çek Başbakan Andrej Babis, EGD’nin rafa kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Böylece henüz ivme kazanan iklim politikaları 2021 yılına kadar ertelenmiş ve daha ilk etapta fire verilmiştir (Siddi, 2020: 8-9).

AYM’nin bir başka zorluğu, yeşil dönüşümün gelişmekte olan kimi ülke ekonomilerini dezavantajlı hale getirme olasılığıdır. Bu durumda AYM’nin her fırsatta vurguladığı “*adil ve rekabetçi*” söylemi sorgulanmaktadır. Bunun yanı sıra uzun vadeli çevresel çıkarların kısa vadeli yerel ekonomik çıkarlara yenik düşme potansiyelinin yeterince değerlendirilmediği görülmektedir. (Siddi, 2020: 9-11). Tüm bu gelişmelerden çıkarılan sonuç, AB’nin eylemlerini hayata geçirmede koyduğu önceliklerin söylemiyle tutarlı bir tutum sergilemediğidir.

AB’nin OÇP geliştirmesinin sebepleri temelde, serbest dolaşımın sekteye uğramaması, yaşam kalitesinin artırılması, hükümet-dışı çevreci aktiviteler ve kirliliğin sınır-ötesi bir özelliğe sahip olmasıyla açıklanmaktadır (Gül ve Yaman, 2018: 200-201).

¹ Fransız halkının başta fosil yakıtlardaki fiyat artışları olmak üzere yükselen yaşam maliyetini protesto etme amacıyla 2018’de başlattığı eylemdir.

Ancak bunların yanında başka bir sebep de kirliliğin ve yapısal bozulmanın çevre bileşenlerinin tamamında kendini göstermeye başlamasıdır. Çevresel bozulma, AB'nindiğer politika alanlarının içine sızarak ulaştırma, tarım, enerji ve benzeri sektörlerdeki uygulamalara da negatif etki etmeye başlamıştır (Budak, t.y.: 137). Bu noktadan sonra çevresel kaynakları daha dikkatli kullanmak, bir tercih olmaktan çıkarak mecburiyet haline gelmiştir. AB'nin çevreye insafli davranmadığı senaryoda çevre artık kullanılamaz hale gelecek ve bu bozulma diğer sektörlerle de sıçramaya başlayacaktır. AB, bunu önlemek adına çevrenin sunmuş olduğu avantajlardan faydalanırken yaratılan tahribatı minimize etmeyi amaçlamış ve bu amacını ortak çevre politikasıyla hayata geçirmeye çalışmıştır.

AB'nin bugün yalnızca kültürel, ekonomik ya da siyasi alanlarda değil; çevre güvenliğinin sağlanması konusunda da ortak bir politika izlemelerinin nedeni çevreyi tehdit eden faktörlerin ekonomi eliyle beslenmesi ve bu tehditlerin üretimi etkileyerek iktisadi gelişimin ivmesini azaltma ihtimalidir. Bunun yanı sıra çevresel bozulmanın sınırları aşarak bölgesel bir tehdit haline gelmesi, farklı çevre politikalarının haksız rekabete sebep olacağı düşüncesi de AB'yi ortak çevre politikası oluşturmaya iten etmenlerden bazılarıdır. Ek olarak, kirliliğin yaşam alanlarında yaratacağı tahribatla Avrupa halkının kaliteli hayat standardının altına düşecek olması da AB üstünde ortak çevre politikası izlenilmesi konusunda baskı oluşturmuştur (Gül ve Yaman, 2018: 198- 199). Özetle, AB'nin çevresel sorunları bir güvenlik tehdidi olarak ele almaya başlaması ve bu sorunlarla mücadele etme girişimlerinin altında yatan etmen, çevrenin başta ekonomiolmak üzere farklı sektörleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkileme potansiyelidir. AB, çevre konusunda yaptığı tüm anlaşmalarda ve izlediği tüm politikalarda esas olarak neoliberal çıkarlarını ve Avrupa halkının esenliğini koruma amacı gütmektedir.

Anlatıldığı üzere ekonomi-politik temelli bir Topluluk olarak ortaya çıkan Avrupa Birliği, çevre ve iklim politikaları da dahil olmak üzere tüm entegrasyon süreçlerinde neoliberal eksenli çalışmalar yürütmüş ve kar merkezli bir anlayış benimsemiştir. Uygulamaya koyulan ve koyulması planlanan tüm politikaların temelinde Avrupa'nın ve Avrupa halkının gerek sosyo-ekonomik gerekse de jeopolitik çıkarları yükseltilmiştir. Bundan hareketle sonraki bölümde Avrupa'nın sözde çevresel mücadelesinde öne sürdüğü neoliberal çözümlerin yarattığı kısır döngü, küresel orman yangınları özelinde gösterilecek ve buna bağlı olarak AYM üzerinden neoliberal politikaların çıkmazlarına işaret edilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL ORMAN YANGINLARI: YÖNETİLEMEYEN MÜCADELE

Tarihsel süreçte çeşitli sebeplerle ortaya çıkan orman yangınları ekosistemin dengesini bozarak çevre güvenliğini tehdit eden olaylardan biri haline gelmiştir. Çoğu zaman iklim koşullarıyla daha şiddetli hale gelen kontrolsüz yangınlar, mevcut durumda ulusal ya da bölgesel bir tehdit olmaktan çıkarak küresel bir boyut kazanmış ve devletler bununla mücadele edebilmek adına işbirliği içinde birtakım politikalar uygulamaya koymuştur. Ancak gelinen noktada orman yangınlarıyla mücadelede uygulanmış ve uygulanmakta olan birçok yöntemin ve alınan önlemlerin hâkim neoliberal düzen içerisinde işlevsiz kaldığı rakamlarla görülmektedir. Zira orman yangınları, neoliberal çıkarların gölgesinde kalmakta ve çevre, münferit olarak ele alınmayarak diğer sektörlerin tamamlayıcısı olma rolüne hapsedilmektedir. Bu minvalde, bölümde öncelikle orman yangınlarıyla mücadelenin gerekliliği temellendirilecek, ardından yangınların çok boyutlu etkilerine dikkat çekilerek tüm sözde çabalara rağmen ulaştığı tehdit boyutu ve yangının tehlikeleri gösterilecektir. Son olarak çevre politikalarının yetersizliği üzerinden neoliberal kurumsalcılığın açmazlarına işaret edilerek bir öneri olarak ekolojik güvenlik yaklaşımı ve bu kapsamda atılabilecek somut adımlara yer verilecektir.

4.1. Orman Yangınlarıyla Mücadelenin Önemi

Dünya üstünde yaşayan insan popülasyonunun artmasıyla ormanlık araziler üzerindeki stres artmış ve çevresel pek çok faktörün etkisiyle ormanlık alanlar yok olmaya başlamıştır. MÖ. 2000’li yıllarda 8 milyar hektar büyüklüğünde olan orman varlığı, 2021 verilerine göre 3,2 milyar hektara kadar düşmüştür (Şahan ve Kaya, 2022: 2). Ormanların yok olmasındaki en güçlü etken orman yangınları olmuştur. Orman yangınları; kontrol edilemez ölçekli büyük yangınların artışı, yangın mevsimlerinin uzaması, her geçen sene ormanlık alan kaybında artış yaşanması gibi nedenlerle son yıllarda fenomen bir küresel sorun haline gelmiştir. Yangınların yol açtığı maddi ve manevi kayıplar, çoğu bölgede düzelmesi yıllar alacak hasara sebep olmuş ve pek çok canlı türü yok olup ekolojik denge bozulurken pek çok insan da geçim kaynaklarını ve evlerini kaybetmiştir.

Orman yangınları gerek ekosisteme verdiği zararlar gerekse de yarattığı ekonomik kayıplar nedeniyle tüm dünya ülkelerinde öne çıkan bir sorun ve mücadele edilmesi gereken bir kriz haline gelmiştir. Yangınların yayılma gücü neticesinde her yıl binlerce hektar

ormanlık arazi yok olmaktadır. Bu yangınlar, yalnızca ormanı oluşturan ağaç ya da bitki örtüsünü yok etmekle kalmayıp pek çok farklı canlı türünün yok olmasına, göç etmesine, bölgedeki habitatın değişmesine ve buna bağlı olarak ekolojik dengesizliğe neden olmaktadır. Yangınlar, bunların yanı sıra hava kirliliği, su kaynaklarının kirlenmesi veya yok olması gibi iklim değişikliğini ivmelendiren sorunlara kaynaklık ederken çölleşme ve erozyon gibi başka felaketleri de tetiklemektedir (Bulut, 2021: 22).

Dünya karasal alanının üçte birini kaplayan ormanlar; su, toprak, maden, enerji, biyoçeşitlilik gibi canlı ve cansız pek çok unsuru bünyesinde barındıran kompleks alanlardır ve küresel ölçekte ekosistemin korunmasında büyük bir önem taşımaktadırlar. Zira ormanlar, farklı bitki ve hayvan türlerinin doğal habitatlarında yaşayabilmeleri için ihtiyaç duyulan her türlü bileşeni içerecek şekilde gelişmiştir (Korkmaz, 2002: 99). Bu açıdan biyoçeşitliliğin ve sağlıklı bir ekosistemin ana kaynağı olan ormanlar, bununla beraber tarımdan köy ve kent yaşamına kadar, turizmden tıp ve eczacılığa kadar ekonomik, sosyal ve ekolojik hayata doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır (Ayanoğlu vd., 2017: 33).

Ormanlar yalnızca bitki ve hayvan türlerine ev sahipliği yapmakla kalmayıp insanlığa da farklı alanlarda fayda sağlamaktadır. Ormanlar; odunculuk ve kerestecilik, turizm, rekreasyon, ulusal savunma gibi konularda insan ihtiyaçlarına karşılık verirken su kaynaklarının kalitesi, erozyonun önlenmesi, atmosferdeki emisyon miktarının dengelenmesi ve iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir role sahiptir (Görücü ve Eker, 2009: 3). Zira ormanlar, atmosferin aşırı ısınmasına neden olarak iklim değişikliğini tırmandıran karbon gazlarını fotosentez yoluyla bünyesinde toplayarak dengelemektedir. Bu açıdan ağaçlar ve diğer pek çok bitki türlerini bünyesinde barındıran ormanlar iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir konumdadırlar (Mısır ve Mısır, 2021: 68). Ancak ne yazık ki bu alanlar; avlanma, ticari amaçlı kesim, iktisadi teşvikler, aşırı otlatma, yangınlar ve bu yangınların yetersiz kontrolü gibi sebeplerle tehdit edilmektedir (Korkmaz, 2002: 99).

Günümüzde ormanlara yönelik en güçlü tehdit orman yangınlarıdır. Farklı şiddetlerdeki yangınlar, toprağın üstündeki ölü ve diri örtüyü bütünüyle ortadan kaldırmakta ya da toprağın biyolojik, kimyasal ve fiziksel özelliklerinde değişim yaratarak, toprak ve bitki ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir (Korkmaz, 2002: 105).

Yangınlarda sıcaklık, özellikle çok yüksek düzeylere ulaştığında toprak özelliklerinin bozulmasına sebep olmakla birlikte su kaynaklarında da bozulma ve buharlaşmaya sebep olarak su kayıplarına yol açmaktadır. Toprak ve su gibi yenilenemeyen kaynaklar, tüm canlı yaşamı için hayati önem taşımaktadır ve ormanlar bu kaynakların istikrarında kritik etkiye sahiptir. Dolayısıyla orman yangınları, canlı hayatını yalnızca doğrudan değil, tüm yaşam formları için elzem olan bu kaynaklara zarar vererek dolaylı olarak da tehdit etmektedir (Ayanoğlu vd., 2017: 33). Yenilenemeyen kaynakların zarar görmesi canlı hayatı için taşıdığı risklerin yanı sıra ekolojik döngüde önemli rol üstlenmeleri hasebiyle de önemlidir.

Değerliyurt 2014'te yaptığı bir çalışmada Hatay'da yangınlardan etkilenen alanların, yanmayan alanlara kıyasla yaklaşık 4,5 kat daha fazla erozyona maruz kaldığını tespit etmiştir. Elwell ve Fenton tarafından 1941'de ABD'de yapılan bir çalışmada ise son dokuz yılda yangınların çıktığı bölgelerde, yangın olmayan bölgelere kıyasla 12- 31 kat daha fazla toprak ve su kaybının olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Tüfekçioğlu ve diğerleri tarafından 2017'de yapılan bir çalışmaya göre ise yangın parsellerindeki erozyon miktarının 194 kg/ha olarak tespit edilirken yanmayan parsellerde bu miktar 78 kg/ha olarak hesaplanmıştır (Tüfekçioğlu ve Tüfekçioğlu, 2021: 94-95).

Orman yangınları, erozyonu önlemede etkin rolde olan vejetasyonu tahribe uğratarak yüzeysel akışı artırmakta ve bitki örtüsünde yaşanan tahrip sonucunda vejetasyon-toprak-su dengesinde değişimler meydana getirmektedir. Yangınlar sonucu ortaya çıkan kül birikintileri, toprak yüzeyinde kaygan bir tabakanın oluşmasına sebep olarak yüzeysel akışa geçen su miktarını artırmakta ve bu da sellerin oluşmasına yol açmaktadır (Küçükosmanoğlu, 1995: 108). Seller sonucunda, kirletici özelliğe sahip materyaller barajlara ve diğer su kaynaklarına dolarak su kaynaklarının kalitesini düşürmekle kalmayıp suda yaşayan canlıların hayatlarını da tehlikeye atmaktadır.

Orman yangınları, toprak ve su kaynaklarının yanı sıra havanın kirlenmesinde de etkili olarak iklim değişikliğine iki farklı şekilde etki etmektedir. Yangınlar, hem yanma esnasında yaydıkları zehirli gazlarla atmosferin kirlenmesine yol açmakta hem de ormanların atmosferdeki CO² konsantrasyonunun dengelenmesinde oynayacağı rolü engellemektedir. Bunun yanı sıra yangınlar; kütle kaybı, sel, çölleşme, hava kirliliği gibi sorunlara sebep olarak fauna ve floraların yok olmasına neden olarak ekosisteme, rekreatif amaçlı kullanılan estetik alanlara, ormanlık arazilere yakın yerleşim yerlerine zarar vererek hem sosyal hem ekonomik hem de ekolojik kayıplara yol açmaktadır (Ayanoğlu vd., 2017: 33).

Yangınların ormanlar üstünde yarattığı etkiler doğrudan-dolaylı olarak kategorize edilmektedir. Yangının doğrudan etkileri; ormanları, toprak vejetasyonunu, ölü örtüyü, tohumları zarara uğratması ve yaban hayatında canlı kaybına neden olması olarak sıralanırken dolaylı etkileri ise biyotik, edafik ve iklimik olmak üzere üç başlıkta incelenmektedir (Bilgili, 2014a: 5). Yangınlar doğrudan olarak yaban hayvanlarının ölümüne ya da yaralanmalarına sebep olurken dolaylı olarak onların yaşam alanlarını tahrip ederek göçlere, besin eksikliğine, başka türlerin alanı istila etmesine ve böylece ekolojik dengenin bozulmasına sebep olmaktadır (Özkazanç ve Ertuğrul, 2011: 129-134).

Özetlemek gerekirse ormanlar; doğal dengenin korunması, ekosistemin istikrarı, su rejiminin düzenlenmesi, besin döngüsü, iklimin dengelenmesi, toprak stabilizasyonu, karbon depolanması gibi pek çok konuda doğal düzenleyicidir. Bunun yanı sıra birçok farklı sektöre katkıda bulunarak ülke ekonomilerinin yükselmesinde aktif rol oynamaktadırlar (Bilgili vd., 2021: 5). Ormanlar, ekoloji ve canlılar için ne kadar değerliyse yangınlar da bir o kadar tehlikelidir ve ormanlar için en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Bu tehditler, yangınların sebep olduğu direkt etkilerin yanı sıra beraberinde getirdikleri birçok çevresel değişimle oluşmaktadır. Bu çevresel değişimler; yangının sıklığına, çıktığı coğrafi bölgeye, şiddetine, süresine, büyüklüğüne ve şekline göre farklılık göstermektedir (Yıldız ve Özgüler, 2021: 33).

4.2. Orman Yangınlarının Nedenleri

Herhangi bir yangının oluşumu için gerekli olan üç unsur; sıcaklık, oksijen ve yanıcı (tutuşturucu) maddedir. Bu üç bileşenin bir araya gelmesi sonucu oluşan yangınlar, genellikle sıcaklıkların arttığı ve nemin azaldığı dönemlerde ormanları tehdit eden bir tehlike olmaktadır. Özellikle Akdeniz çevresinde yer alan ormanlık alanlar, yağış miktarındaki azalma ve artan sıcaklığa bağlı kuraklık sebebiyle her geçen yıl daha yoğun biçimde orman yangınları riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Mısır ve Mısır, 2021: 65).

Günümüzde orman yangınları birçok farklı sebep sonucunda ve pek çok farklı parametrenin birleşmesiyle meydana gelmektedir. Çıkış sebebine göre yangınlar, doğal ve antropojenik (insan kaynaklı) olarak sınıflandırılmaktadır. Yıldırım düşmesi, yüksek sıcaklık, yanardağ patlaması gibi etkenler doğal sebepler olarak değerlendirilirken insanların ihmali, dikkatsizliği ya da kastıyla oluşan yangınlar antropojenik, yani insanın sebep olduğu yangınlardır. Doğal yangınların, toplam orman yangınları içindeki oranı

%10-15 arasında değişmektedir ve bugün meydana gelen orman yangınlarının büyük bir çoğunluğu insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmaktadır (Mısır ve Mısır, 2021: 84). Örneğin, Mietkiewicz ve diğerleri tarafından kaleme alınan makaleye (2020: 14) göre 1992-2012 yılları arasında ABD’de meydana gelen orman yangınlarının %84’ü antropojenik etkilerle ortaya çıkmış ve bu yangınlar, doğal yollarla oluşan bir yangına kıyasla üç kat daha uzun sürmüştür. Doğal, yani yalnızca doğal süreçlerin neden olduğu, yangınlar; tüm yangınların yalnızca küçük bir yüzdesini temsil etmekte ve çoğunlukla yıldırım ile açıklanmaktadır. Orman yangınlarının antropojenik nedenleri ise çok sayıda ve karmaşıktır; ülkeler arasında ve aynı ülke içinde bölgesel düzeyde farklılık göstermektedir. Örneğin, İspanya, İtalya ve Polonya’da çıkan yangınların en temsili nedeni kasıtlı yakma eylemleriyken diğer Avrupa ülkelerinde orman yangınlarının zarar verme niyeti olmaksızın ihmal ya da dikkatsizlik sonucu çıktığı düşünülmektedir (Tedim vd., 2015: 80).

Artan insan popülasyonu ve kentleşmeyle birlikte yerleşim yerlerinin sayısında artış yaşanmıştır. Kentlerdeki nüfus yoğunluğunun artması, yerleşim yerlerinin kırsal alanlara kaymasına ve insanların geçmişe kıyasla ormanlara daha yakın mesafelerde yaşamasına yol açmıştır. Bu durum, ormanları insan tehdidinde daha açık hale getirmiştir. Zira insanlar ormana atılan sigara izmaritleri, anız yakılması, çocukların ateşle oynaması, orman içinde ya da çevresinde çöplerin yakılması, orman içinden geçen elektrik tellerinde kopma yaşanması, askeri tatbikatlar, piknik ya da kamp gibi eğlence amaçlı yakılan ateşin kontrol edilememesi gibi ihmal ve dikkatsizlik nedeniyle hektarlarca ormanın yanıp kül olmasına sebep olmaktadır. Bunun yanı sıra insanlar terör, nefret, düşmanlık, ticari çıkarlar, rekabet, örtbas etme girişimleri gibi pek çok farklı amaçla kasıtlı olarak da ormanları yakmaktadırlar (Bilgili, 2014b: 5-8). Ne şekilde ve hangi sebeple meydana geldiği fark etmeksizin orman yangınlarının, iklim değişikliği tarafından tetiklenen meteorolojik parametrelerin değişim göstermesi sonucu büyüklüğü ve şiddeti farklılık göstermektedir (Mısır ve Mısır, 2021: 65).

Orman yangınlarının şiddeti ve süresi esas olarak sıcaklık, nem oranı (kuruluk-yağış) ve rüzgâr olmak üzere üç temel bileşenden etkilenmektedir (Ruffault et. al., 2016). Sıcaklıkların yüksek, nemin (yağışların) az ve rüzgârın fazla olduğu havalarda ormanlık alanlarda yangın çıkma potansiyeli yüksektir ve yukarıda bahsi geçen insani ya da doğal sebepler bu potansiyelin gerçekleşmesine yol açmaktadırlar. Sıcaklık, nem oranlarının düşmesine neden olarak maddelerin yanıcılığını artırmakta ve tutuşma için gerekli olan sıcaklık seviyesini azaltmaktadır. Böylece yangın daha kolay çıkmakta ve daha hızlı yayılmaktadır.

Yağış, ise yangınlar üzerinde iki yönlü bir etkiye sahiptir (Dabanlı, 2021: 37-39). Yağışların azalması, bağıl nemi doğrudan etkileyerek bölgede kuraklığın hâkim olmasına yol açmaktadır ve bağıl nemin belli bir seviyenin (%30) altına düştüğü durumlarda yangın çıkma potansiyeli artmaktadır. Benzer şekilde bağıl nem oranının artması da yangının başlamasını ve ilerlemesini yavaşlatmakla kalmayıp ölü örtü üzerindeki nemliliği artırarak maddelerin tutuşma özelliğini azaltmaktadır. Yağışların bir başka etkisi, şiddetli ve sık meydana geldiği durumlarda ormana yıldırım düşmesi sonucunda çıkan orman yangınlarıdır. Rüzgâr ise yangının daha geniş alanlara uzanıp genişlemesi açısından güçlü bir faktördür. Rüzgârın hızı ve yönü, yangının bulunduğu bölgeyi aşarak yayılmasını doğrudan etkilemektedir.

4.3. İklim Değişikliği ile Orman Yangınları Arasındaki İlişki

İklim değişikliği aşırı sıcaklıkların hakim olduğu, sıcak ve kurak sezonların uzadığı, buzulların eridiği ve ekstrem hava olaylarının görüldüğü karakteristik özellikler gösteren bir süreçtir ve bahsi geçen özellikler, orman yangınlarını tetiklemektedirler. Orman yangınları kuraklık dönemlerinin süresi ile birlikte -daha önce de bahsedildiği gibi- yağış, düşük bağıl nem, sıcaklık ve rüzgârın hızı ve yönünün kombinasyonuna bağlı olarak gelişmektedir (Ruffault et. al., 2017: 524). Dolayısıyla iklim değişikliği ile birlikte yaz dönemlerinin uzaması sonucu sıcak ve kurak ayların artarak yeryüzündeki bağıl nemin çok düşük seviyelere inmesi ve bu durumun rüzgârla desteklenmesi, orman yangınları için güçlü bir tetikleyicidir. Ancak iklim değişikliği tek başına bir neden olarak gösterilemeyeceği gibi insan ihmal ve dikkatsizliğinden kaynaklanan antropojenik sebeplerde tek başına bir yangını başlatmaz. Bir orman yangınının meydana gelmesinde riskli meteorolojik parametreler (sıcaklık, nem, rüzgâr) ile insan faaliyetlerinden ya da doğal sebeplerden kaynaklanan başka değişkenlerin bir araya gelmesi etkili olmaktadır. İklim değişikliğinin esas etkisi, meteorolojik koşullarda yarattığı değişimlerdir. Bu değişimlerin, “yangın üçgeni” olarak da adlandırılan yanıcı madde (yakıt), oksijen ve sıcaklık üzerindeki etkileri yangının başlaması ve davranışında etkili olmaktadır (Yıldız ve Özgüler, 2021: 32; Mısır ve Mısır, 2021: 84- 85). Sıcaklıkların artmasıyla ormanlık alanlardaki kuru ve ölü örtü de artacak ve yanıcı maddelerdeki nem oranları azalarak daha kolay tutuşmalarına yol açacaktır (Dabanlı, 2021: 41). Örneğin, 2021 yılında Manavgat’ta şiddetli bir poyrazın ve 41°C hava sıcaklığının hâkim olduğu, bağıl nemin ise saatlik ortalama olarak %6 seviyelerine kadar düştüğü koşullarda çıkan yangının on gün sonunda 55 bin hektarlık alanı tahrip ettiği ve bu haliyle Türkiye’de 1937’den bu yana kayda geçen en büyük yangın olduğu tespit edilmiştir (Bilgili vd., 2021: 9).

İklim değişikliğinin orman yangınlarını yalnızca yüksek sıcaklıklar değil, Şiddetli yağışlar ile de etkilediği bilinmektedir. Yeryüzündeki hava koşullarının dengesizleşmesi neticesinde görülen Şiddetli yağışlar, ormanlara yıldırım düşmesine yol açarak dolaylı yoldan yangına sebebiyet vermektedir (Berardelli, 2019). Özetle, iklim değişikliği ve küresel sıcaklıkların artması nedeniyle doğrudan yangın çıkmamakta, ancak bu durum ilişkili olarak yangının oluşma riskini artırmaktadır. Görüldüğü gibi, yalnızca orman yangınları, iklim değişikliğini değil; iklim de orman yangınlarını tetiklemektedir. Nasıl ki orman yangınları sonucunda CO² depolama alanlarının yok olması ve atmosfere salınan CO² gazları iklim değişikliğini tetikliyorsa iklim değişikliği de orman yangınları riski artmaktadır.

İklim değişikliği, sera gazı olarak nitelendirilen azot oksit, metan, ozon, karbondioksit gibi gazların atmosfere salınımı sonucunda yeryüzünden yansıyan ışınların bir kısmının tekrar yeryüzüne gönderilmesi ile oluşan ısınma, sıcaklık artışı ve ekstrem hava olaylarının görüldüğü bir süreci ifade etmektedir. Sera gazları normal şartlarda yeryüzündeki ortalama sıcaklığı dengeleyerek iklim koşullarının canlıların yaşayabileceği düzeyde kalmasını sağlar. Ancak özellikle Sanayi Devrimi'yle artan fosil yakıt kullanımı, başarısız atık yönetimi, artan nüfus ve şehirleşmeye bağlı gelişen insan faaliyetleri ve doğanın ekonomik kaygılar ile durmaksızın sömürülmesi iklim koşullarında gözle görülür bir değişim yaratmaya başlamıştır. Sanayi ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak atmosfere salınan sera gazlarında hızlı bir artış yaşanması, atmosferin alt kısımları ve yeryüzünde ısınmaya yol açmıştır. İklim değişikliği, bu ısınmaya bağlı olarak gelişmeye başlamış ve günümüzde küresel bir tehdit halini almıştır (Mısır ve Mısır, 2021: 68). Ancak iklim değişikliği yalnızca yer kürenin her bölgesinde yüksek sıcaklıkların olması ile kendini göstermez. İklim değişikliği, dünyanın belirli bir bölgesinde kurak dönemlerin ve kavurucu sıcaklıkların artmasıyla büyük orman yangınlarına, çölleşmeye ve hatta ölümlere neden olurken diğer yandan başka bir bölgede, eş zamanlı olarak, aşırı yağışlara ve buna bağlı olarak sel ve erozyon gibi felaketlerin görölmesine yol açmaktadır (Akın, 2006: 31).

Günümüzde ortaya çıkan orman yangınları sıklıkla aşırı sıcak hava ve kuraklıkla ilişkilendirilmektedir. Hava hallerinde görülen bu ekstrem durumlar ise iklim değişikliğinin bir sonucudur. Ancak iklim değişikliğini doğal bir neden olarak sunmak, insanın kendini kurtarma çabası olacaktır. Zira Raghuraman ve arkadaşları (2021: 8) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, insan etkisi tecrit edildiğinde iklim değişikliğinin olma ihtimali %1'in altındadır.

Araştırmalar, iklim değişikliğinin başrolünde insan faaliyetlerinden kaynaklanan CO² gazlarının atmosfere salınması olduğunu göstermektedir. Örneğin, Sanayi Devrimi'nden önce atmosferde 280 ppm seviyesinde olan CO² konsantrasyonu, üst güvenlik sınırı olarak belirlenen 350 ppm seviyesini 1988 yılında aşmış ve COVID-19 pandemisi kaynaklı azalan endüstriyel faaliyetlere rağmen Haziran 2021 itibariyle 416 ppm seviyesine ulaşarak rekor kırmıştır. CO² konsantrasyonları, çoğunlukla insanların enerji için yaktığı fosil yakıtlar nedeniyle yükselmektedir. Kömür ve petrol gibi fosil yakıtlar, ormanların ve bitkilerin milyonlarca yıl boyunca fotosentez yoluyla atmosferden çıkardığı karbonu içermekte; o karbon sadece birkaç yüz yıl içinde insan faaliyetleri sebebiyle atmosfere geri salınmaktadır.

20. yüzyılın ortalarından bu yana fosil yakıtlardan kaynaklanan yıllık emisyonlar, 1960'larda yılda ortalama 3 milyar ton karbondan (11 milyar ton CO²) ortalama 9,5 milyar tona (35 milyar ton CO²) çıkarak her on yılda bir artmıştır (Lindsey, 2022). Dolayısıyla insan, baştasanayi olmak üzere pek çok farklı sektörde elde etmeyi hedeflediği ekonomik çıkarlar ve gelişme kaygısıyla yüzyıllarca doğayı tahrip etmiş, ekolojinin dengesini bozmuş ve sera gazları ile iklim değişikliğine katkıda bulunarak kendi sonunu hazırlamıştır. Nitekim BM Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'nin "*Climate Change 2001: The Scientific Basis*" adlı raporu, önceki yüzyılda yaşanan ısınmanın ve iklim değişikliğinin çok büyük oranda insan faaliyetleri sonucunda yaşandığını ortaya koymuştur (IPCC, 2001: 700-701).

4.4. Küresel Bir Sorun Olarak Orman Yangınları

Orman varlığı, iklimi stabilize etme kapasitesi, biyoçeşitliliğe ev sahipliği yapma ve onu koruma, CO² depolama ve erozyon, sel ve benzeri doğal felaketlerin önünü kesmesi gibi işlevleri nedeniyle tüm canlıların hayatı için büyük önem taşımaktadır. İklim değişikliği krizi ile mücadelede ve süreci yavaşlatmada kilit rol oynayan ormanlar, günümüze dek insana ve insanın ekonomik çıkarlarına hizmet eden alanlar olarak değer görmüştür (Akkaş, 2021). Ancak gelinen nokta, insanlığın ormanlara bunun karşılığını veremediğini göstermektedir. Zira dünya, günümüzde neredeyse her bölgede görülmeye başlayarak küreselleşen ve her geçen yıl artmakta olan orman yangınlarıyla mücadele etmektedir. Her yıl milyonlarca hektar ormanlık arazi, yangınlara maruz kalarak zarar görmekte veya yok olmaktadır. Yanan alanların büyük bir çoğunluğu Akdeniz ve çevresindeki ülkelerde bulunmaktadır. Bu ülkelerin başını çektiği İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz, Yunanistan gibi Güney Avrupa ülkeleri her yıl orman yangınları nedeniyle can ve mal kaybı vermektedir (Ayanoğlu vd., 2017: 33).

Meydana gelme sıklığı, şiddeti; sağlık, ekonomi, güvenlik ve ekoloji üzerindeki etkileri düşünüldüğünde orman yangınları özellikle 20. yüzyılın başından beri karar vericiler, siyasi aktörler, uluslararası kuruluşlar ve vatandaşlar için giderek artan bir endişe konusu haline gelmiştir. Orman yangınlarının doğal ve siyasi sınır tanımaksızın yayılarak fiziksel sınırların çok ötesinde bile varlığını sürdürmesi ve kontrol edilemez boyutlara ulaşma potansiyeli bu yangınlarla uluslararası çapta mücadele etmeyi zorunlu kılmaktadır (Miranda et. al., 2009: 209-217).

Akdeniz çevresi her ne kadar orman yangınlarında büyük bir paya sahipse de yangınlar, Afrika'dan Asya'ya ABD'den Avrupa'ya birçok kıtada etkili olmakta ve her geçen yıl önceki yılların ortalamasını aşmaktadır. Greenpeace 2019'da Sibirya'da çıkan yangınları yüzyılın en büyük felaketleri arasına yerleştirirken yangın sonucu oluşan duman bulutunun AB'nin coğrafi sınırlarına tekabül edecek genişlikte olduğunu bildirmiştir (BBC News, 2019). Endonezya'da ise aynı yılın ilk yedi ayında 20.000'i aşkın yangın meydana gelmiş ve bu yangınların sebep olduğu zehirli gazlar ve hava kirliliği nedeniyle 1300'den fazla okul eğitime ara vermiştir (Euronews, 2019a). Ulusal Afet Yönetim Ajansı (BNPB)'nin açıklamasına göre, 2019 yılında Endonezya'da yılın ilk sekiz ayında 330.000 hektar ormanlık arazi yanarak kül olmuştur. Aynı yıl Endonezya ve Malezya'da çıkan yangınlardan 40 milyon kişi farklı şekillerde etkilenmiş; örneğin, Endonezya'da yaklaşık 885.000 kişide üst solunum enfeksiyonu görülmüştür (Yıldız ve Atanur, 2019). Yunanistan'ın 2018 yılında Attika bölgesinde çıkan yangınlardan 4.118 kişi etkilenirken 126 kişi hayatını kaybetmiştir (Yıldırım ve Yılmaz, 2019: 207).

Avustralya gazetesi *The Sydney Morning Herald* 31 Aralık 2019 tarihli "Olağanüstü 2019, en kötü yangın sezonunun en ölümcül günüyle sona eriyor" başlıklı haberinde yangının su kaynaklarını kirletmesi nedeniyle bazı kasabaların içme suyuna erişimi yitirdiğini, yoğun dumanın yanık kurbanların tahliyesini engellediğini ve yangına karşı evlerini savunmaya çalışan insanların öldüğünü belirtmiştir. 2020 tahminlerine göre aynı yangınlarda en az 25 kişi hayatını yitirirken 67.000 kişi tahliye edilmek zorunda kalmıştır (Hürriyet, 2020). Avustralya'da sadece 2019-2020'de çıkan yangınlarda 10 milyon hektar alandan fazla arazi yanarken 3 milyar hayvan yerinden olmuş ya da hayatını kaybetmiştir (BBC News, 2020). Aynı dönemde Güneydoğu Asya, Kongo ve Amazon ormanları gibi küresel ölçekte iklimi düzenleme yeteneğine sahip ve büyük karbon yutakları olarak görülen bölgelerde ise 4,2 milyon hektarlık bir alan yok olmuş ve Dünya Kaynakları

Enstitüsü verilerine göre, bu alanın 575 milyonu aşkın aracın yıllık CO² emisyonunu temizleme gücüne sahip ormanlar olduğu tespit edilmiştir (NTV, 2021). Kopernik Acil Durum Yönetim Hizmeti (CEMS) verilerine göre, orman yangınları yalnızca 2019'un Aralık ayına kadar küresel ölçekte yaklaşık olarak 6.735 milyon ton CO² salınımına yol açmıştır. Bu salınımın en yüksek seviyelere çıktığı dönem Kuzey Kutbunda Haziran-Temmuz aylarında görülmüş ve 36 milyon araca eşit olan 140 milyon ton CO² yalnızca bu iki ayda atmosfere salınmıştır. Emisyon miktarının zirveye ulaştığı bir başka dönem, Endonezya'da Ağustos-Kasım aylarına denk gelmiş ve 708 milyon ton CO² salınımı gerçekleşmiştir (Euronews, 2022).

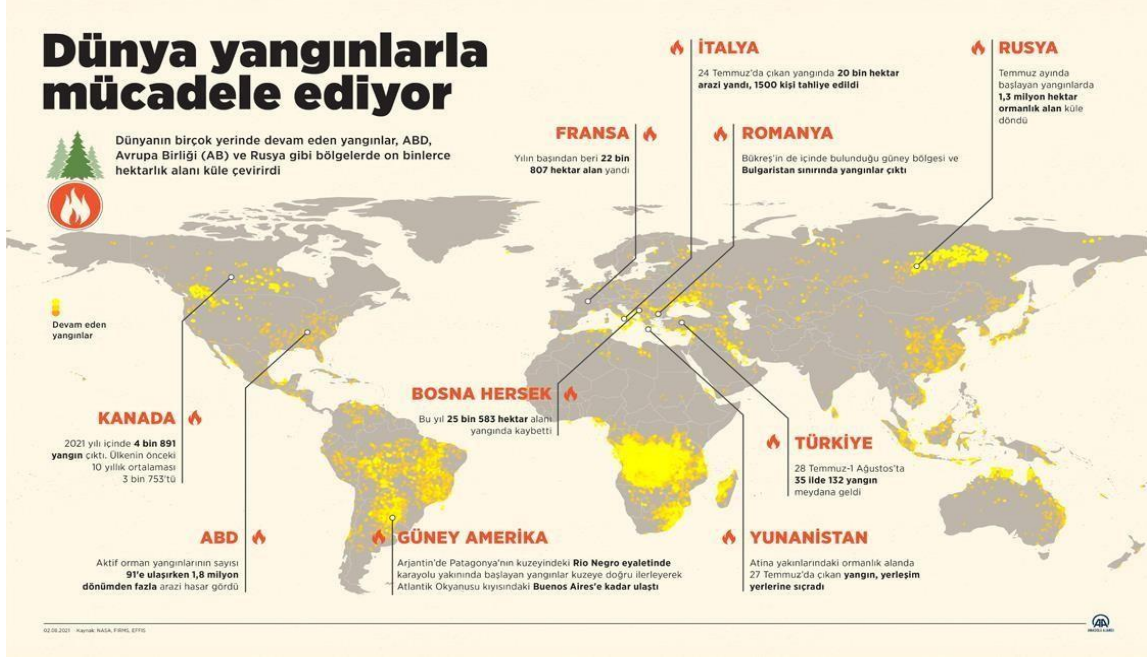
Yangına hassas pek çok bölgede son yıllarda ortaya çıkan orman yangınları, tahribat gücü fazla ve şiddetli yangınların daha sık şekilde meydana geleceğinin habercisidir. Günümüzde yer kürede meydana gelmekte olan orman yangınlarının geniş alanlara yayılması, ilerleyen süreçlerde büyük orman yangınlarının doğal alanları yok etmede daha büyük bir tehdit haline geleceğinin önemli bir göstergesidir. ABD, Kanada ve Akdeniz Havzası ülkeleri (2021), Avustralya (2020), Endonezya ve Sibirya (2019), ABD ve Yunanistan (2018), Şili ve Portekiz (2017)'de meydana gelen mega orman yangınları, ormanların hangi iklim kuşağında ve hangi bölgede yer alırsa alsın tehdit altında bulunduğunu ve bu tehdidin günbegün büyüdüğünü gözler önüne sermiştir. Araştırmalar, daha şimdiden hava koşullarına bağlı ekstrem yangın riskinin, antropojenik sera gazları nedeniyle Amazon'da iki katına çıktığını ve Akdeniz Havzası'nda %50 artış yaşandığını göstermiştir. Buna ek olarak yüzyılın sonunda sıcaklık, bağıl nem ve rüzgar hızındaki antropojenik sera gazı kaynaklı değişikliklere bağlı olarak Amazon, Kuzeydoğu Amerika, Akdeniz, Afrika ve Güneydoğu Asya'da ekstrem yangınlarda iki kattan fazla artış yaşanacağı tahmin edilmektedir (Touma et al., 2021: 2). Jolly ve diğerlerinin (2015: 1) 1979-2013 yıllarını hedef alarak yaptıkları araştırmaya göre, 29,6 milyon kilometre karelik bitki örtüsünde (%25,3) yangın mevsimleri uzamış ve küresel ortalama yangın mevsimi süresinde yaklaşık %19 artış gözlenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bir başka veriye göre ise küresel yanabilir alan iki katına çıkarak %108'lik bir artış göstermiştir.

Orman yangınları hali hazırda pek çok sosyo-kültürel, ekonomik ve ekolojik anlamda yıkıcı çıktıları olan unsurlardır ve mega orman yangınları ile mücadele etmek hem tehlikeli ve zor hem de maliyetlidir (Bilgili vd., 2021: 6). Orman yangınlarının yangın sırasında yaşanan kayıplar, mahsullerin zarar görmesi, söndürme ve önleme maliyetleri, alt yapıların zarar görmesi, hayvanların ölümü gibi doğrudan maliyetlerin yanı sıra tanımlamadaki zorluklar ya da veri eksikliği nedeniyle tam olarak hesaplanamayan kültürel mirasa ve doğal alanlara verdiği zararlar gibi dolaylı maliyetleri de bulunmaktadır (Yanıkkaya ve Kaymak, 2021: 327-328). Örneğin, yalnızca 2020'deki Kaliforniya orman yangınlarının toplam ekonomik maliyetinin, 28 milyar dolar sermaye kaybı, 32 milyar dolar sağlık maliyeti ve 89 milyar dolar diğer maliyetler dahil olmak üzere; 149 milyar dolar olduğu belirtilmiştir (Wang et. al., 2021: 252). Ekonomistler, 2019-2020 Avustralya orman yangınlarının yaklaşık 75 milyar ABD doları maliyetinde kayba veya ülkenin GSYİH'sının %6'sına mal olduğu tahmininde bulunmuşlardır (Read ve Denniss, 2020). Bunun yanı sıra Afetlerin Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi (CRED) 1990'dan beri orman yangınlarının dünya genelinde 10.500 kişiyi yaraladığını ve 175.000 kişiyi evlerinden ettiğini belirtmiştir. Orman yangınları yaban hayatını da olumsuz yönde derin biçimde etkilemektedir. Örneğin, Avustralya'da 2019-2020'de görülen orman yangınları, iklim değişikliği nedeniyle son on yılda dünyanın çoğu bölgesinde nesli tükenmekte olan 21 tür de dâhil olmak üzere 70 omurgalı türün mevcut yaşam alanlarının %30'undan fazlasını hasara uğratmıştır ya da yok etmiştir. Aynı yangınlar toplamda 378 kuş, 254 sürüngen, 102 kurbağa, 83 memeli ve 15 tatlı su balığı için habitat oluşturan 97.000 kilometre karelik bitki örtüsünü yakıp kül etmiştir (Ward et. al., 2020: 1321).

Son beş yıl içinde durum ciddiyetini her bölgede göstermesine rağmen 2021 yılında orman yangınları korkunç boyutlarda yaşanmıştır. Kanada'da 2.800 hektar alanın yanmasına neden olan 4.891 yangın kaydedilmiş ve 2021'de hem yangın sayısı hem de yanan alanda önceki on yılın ortalaması (1.736 ha) aşılmıştır. ABD'de Ağustos 2021'de söndürülemediği 97 orman yangını devam ederken 1,8 milyon dönümü aşan miktarda arazisi hasara uğramıştır (Aytekin, 2021). 2021 yılı içinde ABD ve Kanada'nın batı kesimlerinde aşırı sıcaklığın hâkim olduğu bir günde 4 milyon hektarı aşkın alan yanarak kül olmuş ve yalnızca iki gün içinde 35 adet yangının çıktığı duyurulmuştur (Euronews, 2021).

Aşağıda 2021 yılının Ağustos ayının başında dünyada devam eden orman yangınları gösterilmiştir. Şekil-1'de durumun ciddiyeti açık şekilde görülmektedir ve bu, küresel bir sorun olarak orman yangınlarıyla mücadelede bakış açısının acilen değiştirilmesi gerektiğinin bir kanıtıdır.

Şekil-1: 2021 Ağustos Ayında Dünyada Devam Eden Orman Yangınları. Kaynak: (Anadolu Ajansı, 2021)

2021 yazında sıcaklıkların arttığı bir günde Yunanistan'da 58 yangın meydana gelirken İtalya'da 24 saat içinde 800'den fazla yangın ortaya çıkmıştır. Yine İtalya'da 2021'de bir hafta içinde 20.000 hektarlık alan yanarak kül olmuş, aynı dönemde Portekiz'de meydana gelen yangınlar 2.000 hektar arazinin yok olmasına neden olmuştur. Fransa 2021'in ilk sekiz ayında 22.807 hektarlık alanı kaybederken Bosna-Hersek'te 25.583 hektarlık ormanlık arazi yanarak kül olmuştur. Rusya'da ise Temmuz ayında çıkan yangınlarda 1,3 milyon hektarlık alan yanmıştır (Aytekin, 2021). Avrupa Komisyonu'nun Ortak Araştırma Merkezi (JRC) tarafından yapılan haritalamaya göre 2021'de 39 ülkede 1.113.464 hektar alanı kapsayan orman yangını meydana gelmiş ve Türkiye, 206.013 hektar alanla bu yangınlardan en çok etkilenen ülke olmuştur. Onu, 159.537 ha ve Avrupa Orman Yangını Bilgi Sistemi'nde (*European Forest Fire Information System-EFFIS*) haritalanan 1.422 yangın kaydıyla İtalya ve 134.273 ha ile Cezayir takip etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2022a).

Orman yangınlarında yaşanan doğrudan ve dolaylı kayıplar göz önüne alındığında küresel orman yangınlarıyla mücadelede kullanılan geri püskürtme ya da söndürme girişimleri gibi geleneksel yöntemler yerine yangının kaynağında önlenmesi için neler yapılması gerektiği sorgulanmalıdır. Orman yangınlarıyla mücadele adına yapılan tüm maddi yatırımlar ve teknolojik ilerlemeye rağmen yangınların önlenememesi ve hatta her geçen yıl artış göstermesindeki temel sorun, uygulamadaki yanlış politika ve yöntemlerdir (Özkazanç ve Ertuğrul, 2011: 128). On yıllardır süregelen çabaya rağmen ne bir ülke ne de bir uluslararası örgüt orman yangınları ile mücadelede kayda değer bir başarı göstermiştir.

EFFIS'in günlük yayınlanan verilerine göre bazı ülkelerde 2022'de çıkan yangınlar şimdiden (Temmuz, 2022) önceki 15 yılın ortalamasını geçmiş durumdadır. Almanya'da 2022 Temmuz ayı itibarıyla 3.217 ha yanarken Romanya'da 149.362 ha yanmış ve her iki ülkede de yanan alanlar önce yılların ortalamasını aşmıştır. Fransa'da 45.802 ha yanıp kül olurken Yunanistan'da 17.163 ha, İtalya'da 32.216 ha, Portekiz'de 53.703 ha, İspanya'da ise 226.175 ha yanmıştır. Orman yangınlarının geçmiş yıllarda endişe kaynağı olmadığı Kuzey Avrupa ülkelerinde ise durum pek farklı değildir. 2022 sezonunda çıkan yangınlarda etkilenen alan Danimarka'da önceki 15 yılın ortalamasından 6 kat, Hollanda'da 1,8 kat, Slovakya'da 22 kat, Slovenya'da ise yaklaşık 25 kat daha fazladır. Benzer şekilde 2022'nin ilk yedi ayında çıkan yangın sayısı, 2006-2021 yılları arasındaki ortalamanın Fransa'da 4 kat, Almanya'da 5 kat, Macaristan'da 26 kat, Polonya'da 7 kat, Romanya'da ise yaklaşık 15 kat üstündedir. AB'de 2022 yılı içinde yanan tahmini alan 834.566 ha olarak kayıtlara geçerken EFFIS'in kapsamında bulunan bölgelerde total yanan alan ise tahmini 1.636.160 olarak kaydedilmiştir (EFFIS, 2022). Her ne kadar bu veriler tahminlere bağlı ve işlenmekte olsa da orman yangınlarının her geçen yıl arttığı gerçeği önceki verilerle sabittir ve geçmiş yıllara bakıldığında da bu gerçeği net bir biçimde görmek mümkündür.

4.5. Avrupa'da Orman Yangınları ve AB Politikaları

Orman yangınları, Avrupa için ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. Sıklıkla, sadece Fransa, Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya gibi Akdeniz Havzası'nda bulunan Güney Avrupa ülkeleri için bir sorun olarak düşünülen yangınlar, artık Avrupa ülkelerinin çoğunu etkileyen bir tehlike olmaya başlamıştır. Yangın rejimi (yangın sıklığı, yanmış alan, yangın davranışı ve yangına sebep olan faktörler) açısından güney ülkeleri daha büyük bir tehdit altında olsa da sorun Avrupa'nın tamamında yaygındır ve günümüz koşullarında

hiçbir ülke bu tehlikeden muaf değildir (Tedim et. al., 2015: 77). Yangın rejimleri; iklim değişikliği, arazi örtüsü ve arazi kullanım değişikliğinin bir sonucu olarak değişkenlik göstermektedir. Yıllık yanan alanların çoğu güney ülkelerinde yoğunlaşsa da, İskandinavya gibi kuzey bölgeler de son on yılda orman yangınlarından benzeri görülmemiş zararlar görmüştür ve görmeye devam etmektedir (Cardoso Castro Rego, 2018: 18).

İklim değişikliği ve sosyo-ekonomik değişimlerin bir sonucu olarak orman yangını riskinin sadece Akdeniz Avrupası'nda değil, aynı zamanda Orta ve Kuzey Avrupa'da da ciddi bir endişe kaynağı oluşturduğu görülmektedir. Norveç, Froland bölgesinde son yüz yılın en büyük orman yangını (2008) yaşayarak 2.600 hektarlık ormanlık alanını kaybettikten sonra endişeleri giderek artmış; İsveç ise Västmanland bölgesinde yaşanan (2014) ve yalnızca 12 gün içinde 15.000 hektarlık ormanlık arazisini yakan büyük orman yangınıyla şaşkınlığa uğramıştır (Tedim, et. al.; 2015: 85). Avrupa'da sık sık tekrarlanan yangın mevsimlerindeki trajik artış eğilimi, geleneksel orman yangını ve orman yönetimi stratejilerinin fenomeni etkin bir şekilde ele almada sınırlarını yansıtmaktadır (Cardoso Castro Rego, 2018: 12).

Dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Avrupa'da da yüzyıllar boyunca ormanların yok olması olağan bir durum olarak değerlendirilmiştir. İnsanlar sıklıkla ormanlık alanların alternatif değerlerine odaklanarak tarım ve çiftçilik gibi ekonomik faaliyetler gerekçesiyle ormanları yakmışlardır (Leone ve Lovreglio, 2003: 92). Günümüze yaklaşıldıkça bu durum değişmeye başladıysa da hala orman yangınlarının çıkış nedenleri arasında açmacılık gibi iktisadi amaçlar hala kayda değer bir yer kaplamaktadır.

Avrupa'da ulusal ölçekte yangın nedenlerini incelemek ve analiz etmek adına 2012'de ortak bir yangın nedeni veri tabanı oluşturulmuştur. Bu sınıflandırmada bilinmeyen, kaza, ihmal, kasıt, artçı yangınlar ve doğal olmak üzere altı genel yangın kategorisi belirlenmiştir. Bilinmeyen yangınlar; Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, Portekiz başta olmak üzere birçok ülkede en çok görülen yangın kategorisidir (Tedim et. al., 2015: 80). Avrupa'daki orman yangınlarının nedenlerine ilişkin istatistikler kesin olmaktan uzak olsa da yangınların çoğunun insan kaynaklı olduğu bilinmektedir. Akdeniz Havzası ise dünyadaki insan kaynaklı yangınların daha büyük bir oranını (%95) oluşturmaktadır (Leone et. al., 2009: 149). Avrupa'da yaşanan total orman yangınlarının yalnızca yaklaşık %5'i doğal nedenlere dayanırken meydana gelen diğer yangınlarda insan

kastı, ihmali veya dikkatsizliği söz konusudur (Ganteaume et. al., 2012: 652). Nitekim Avrupa’da orman yangınlarını tetikleyen esas unsurlardan biri de ormanlık alana ya da bu alanlara sınır komşusu bölgelerde kentsel yerleşimlerin çoğalmaya başlaması olmuştur. Özellikle Güney Avrupa’da görülen sosyo-ekonomik değişimlerin bir sonucu olarak ormanlık kesimlerde kentsel yerleşimler artmış ve şehir sakinlerinin kirliliğin ve gürültünün daha az olduğu bir ortamda daha iyi bir yaşam sürme istekleri ormanları daha çok tehdit eder hale gelmiştir. Zira ormanlık bölgelere yerleşen şehirli insanların büyük bir çoğunluğu, ormanların ve orman yangınlarının doğadaki rolünü az anlamaları ya da anlamamaları nedeniyle ihmalkâr eylemlerde (bitki örtüsünün olduğu yerlere araç park etme, açık barbeküler, çöp yakma vb.) bulunmuşlardır/bulunmaktadırlar (Tedim et. al., 2015: 81).

Kentsel yerleşimlerin artmasına paralel olarak dağlık alanlarda geleneksel köylerin nüfusu azalmış ve bu durum yangın yönetiminde bir eksiklik yaratmıştır. Köy nüfusunun azalmasına bağlı olarak ormancılık ve odunculuk faaliyetlerinde düşüş yaşanmış ve bu, ormanlarda yakıt birikimine neden olarak tutuşturucu maddeleri artırmıştır. Ek olarak, bu bölgelerdeki kentsel yayılma genellikle plansız ve arazi tipolojisine uygun olmayan biçimde olduğundan yaşanan kayıplar önceki seviyelerin üstüne çıkmıştır (Tedim et. al., 2015: 82). Bu ve benzeri nedenlerle orman yangınlarında istenilen azalma sağlanamamış ve hatta gün geçtikçe ciddi bir artış görülmüştür. Her yıl rekor düzeye ulaşan kayıplar, orman yangınlarının AB’nin ajandasında risk konusu olarak yer bulmaya başlamasının önünü açtıysa da gelişmiş teknoloji ve ulusal ya da uluslararası ölçekte alınan önlemlere rağmen orman yangınları 1980’lerden beri bir tehdit olma özelliğini korumaktadır.

Avrupa’da çıkan orman yangınlarının ciddiyetini anlamak için sadece Avrupa Orman Yangını Bilgi Sistemi (EFFIS) verilerine bakmak bile yeterlidir. EFFIS, Avrupa Komisyonu’nun bünyesinde bulunan Ortak Araştırma Merkezi (JRC) tarafından 1998’de kurulan bir uzman grubunun çalışmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Avrupa’da yangına hassas bölgelerin haritalanması, orman yangını tehlikelerinin değerlendirilmesi için yeni yöntemler geliştirme ve uygulama amacıyla kurulan EFFIS, 2000 yılında faaliyete geçmiştir (Şahan ve Kaya, 2022: 4). İlk EFFIS Raporu yangınların yoğunlaştığı Güney Avrupa ülkelerini esas alırken 2004 yılından itibaren bu raporlar “Avrupa’da Orman Yangınları” başlığı çerçevesinde bütün Avrupa ülkelerini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. EFFIS yıllar içinde kapsam alanını genişleterek 2011 yılından itibaren raporlarını “Avrupa, Ortadoğu ve

Kuzey Afrika’da Orman Yangınları” başlığı ile yayınlamış ve bahsi geçen bölgelerde bulunan toplam 43 ülkenin yıllık yangın sayılarına, yanan alanlarına, neden olan faktörlere ve yangın haritalarına yer vermeye başlamıştır. Ayrıca EFFIS; yangını, yangın öncesi koşulları ve yangın sonrası zararları değerlendiren tamber yangın döngüsünü sağlamaktadır (EFFIS, 2022). EFFIS, ülkeler için yangın önleme, yangınla mücadele, restorasyon uygulamaları ve yangın yönetimiyle ilgili diğer faaliyetler konusunda da uygulamaların paylaşılması için bir platform sağlamaktadır (EFFIS, 2016: 7). EFFIS, dünya genelinde yangınlara ilişkin verilerin toplandığı platform olan CEMS’e bağlıdır ve *Yangın Hava Durumu Endeksi* (FWI)’ni kullanarak kısa vadeli yangın tahminlerinde de bulunmaktadır (Euronews, 2022).

EFFIS verilerine göre, 2015 yılında EFFIS kapsamındaki ülkelerin 32’sinde 30 hektar alandan büyük yangınlar gözlemlenmiştir. Bu yangınlar sonucu hasara uğrayan alan 398.325 hektarla 2014’te yanan alanın iki katından fazla olmuş ve bu yangınlarda İspanya, en çok etkilenen Avrupa ülkesi olmuştur (EFFIS, 2015). Avrupa ülkelerinde yanan alan 2016’da da %35’lik bir artış göstererek 542.338 hektarı kapsamıştır. AB28 ülkelerinden 13’ü 30 hektardan büyük yangınlara maruz kalmış ve 2015 yılındaki kaydedilen miktarın yaklaşık iki katına ulaşmıştır (EFFIS, 2016) Avrupa ülkelerinde yangın tehdidi her yıl artmış ve 2017’de çıkan yangınlar, 2016’da kaydedilen miktarı neredeyse ikiye katlamıştır. EFFIS’in kurulmasından itibaren o güne dek Avrupa’da en yüksek yangın verilerinin işlendiği 2017’de toplam 993.558 hektar alan yangınlara teslim olmuştur (EFFIS, 2017). EFFIS verilerine göre, 2018 yılı orman yangınları açısından nispeten sakin bir yıl olsa da normalden daha fazla ülkede yangın gözlemlenmiş (AB28’de 22, EFFIS kapsamındaki 42 ülkeden 38 ülke) ve Kuzey Avrupa’nın bazı bölgeleri ortalamanın üzerinde bir yangın mevsimi geçirmiştir (EFFIS, 2018). Bir sonraki yıl EFFIS kapsamında bulunan ülkelerin 40’ında 30 hektardan büyük yangınlar gözlenmiş ve bu yangınlar 2018’e göre yaklaşık dört kat daha fazla alana zarar vererek 789.730 hektar alanı yakmıştır. EFFIS yazarları, 2019 sezonunun özetini verirken “Sezon olağandışıydı, yanan alanların çoğu erken dönemde haritalandı.” ifadesini kullanarak yangın mevsiminin uzamasına dikkat çekmiştir. 2019’da sadece Güney Avrupa ülkelerinde (Fransa, İspanya, İtalya, Portekiz, Yunanistan) yanan alan 194.710 hektar alanla önceki yılın toplamının neredeyse iki katına ulaşmıştır. AB28 ülkelerinin 24’ünde 30 hektar alanı aşan yangınlar görülürken toplam yanan alan 2018’in yaklaşık 2,5 katına çıkarak 333.542 hektar alan olarak kayıtlara geçmiştir (EFFIS, 2019).

2020'de EFFIS kapsamındaki ülkelerin 39'unda 30 hektardan büyük yangınlar çıkarak 1.075.145 hektarlık alanı yakmış ve 2019'daki miktarı yaklaşık %35 aşmıştır. AB27 ülkelerine baktığımızda bu artışın bir benzerini görmek mümkündür; AB ülkelerinin 20'sinde 30 hektar alandan büyük yangınlar görülürken total yanan alan 339.489 hektar alanı bulmuştur. Bu miktar, İngiltere'nin 2020 AB verilerine dâhil edilmediği³ düşünüldüğünde 2019'daki verilerin üstünde kalmaktadır (EFFIS, 2020). 2021 yılına gelindiğinde EFFIS kapsamındaki ülkelerde 1.113.464 hektar alan yanarken AB, tek başına bu alanın neredeyse yarısına tekabül eden 500.566 hektar alanı yakan yangınlarla mücadele vermiştir (EFFIS, 2021). Günümüze gelindiğinde 2022 Ağustos ayı itibariyle, daha yılın bitmesine 4 ay olmasına karşın yanan alanların 2021 verilerini aştığı gözlemlenmiştir. EFFIS tahminlerine göre AB ülkelerinde bu yıl içinde yanan alan 707.446 hektarken bunun 672.074'ü eşlenmiş yangınlardır. 2022'de çıkan yangınlardan etkilenen alan, EFFIS kapsamındaki diğer ülkelerde de benzer şekilde önceki yılları şimdiden aşarak tahmini olarak 1.404.407 hektar alana ulaşmıştır (EFFIS, 2022).

Avrupa ülkelerinde artan hazırlık düzeyine rağmen, 2020'de AB'de yaklaşık 340.000 hektar alan yanmıştır ve bu, Lüksemburg'dan %30 kat daha büyük bir alanı temsil etmektedir. 2021 yangın sezonu, 2020'den daha da kötü olmuş ve sadece AB coğrafyasında tüm yanan alanların yarısı kadar alan yanmıştır. Yanan alanların %61'inin iyileşmesi yıllar alacak ormanlar olduğu tespit edilmiştir. İtalya, Fransa ve Romanya'da 2021'in Ağustos ayına kadar yanan alan sayısı 2008-2020 yılları arasındaki ortalamayı aşmıştır. Türkiye'de yangın sayısı olarak son on yılın en yükseği olmasa da 2021'de zarar gören alan, önceki dokuz yılın toplamını geçmiş ve son on yılda yangın kaynaklı orman kaybının %61,5'i bu yangınlardan kaynaklanmıştır. 2021, EFFIS kayıtlarının başladığı 2000 yılından bu yana AB'de ikinci en kötü yangını sezonu olarak kayıtlara geçmiştir. Geçtiğimiz yıl (2021) yaşanan kayıplar, yalnızca AB'de 1 milyon hektarın üzerinde alanın yandığı 2017'deki hasarları geride bırakmıştır (Avrupa Komisyonu, 2021b).

Avrupa'da yaşanan yangınların boyutunu daha iyi anlamak adına verilere ülkeler bazında bakmak faydalı olacaktır. Aşağıdaki tablolarda bazı Avrupa ülkelerinde 2015-2022 yılları arasında kayda geçen yangın sayıları (Tablo-2) ve hektar alan olarak yanan alan miktarları (Tablo-1) verilerek orman yangınlarının yıllara göre değişimi gösterilmiştir.

³ İngiltere, Brexit Kararı sonucunda 2020 yılında Avrupa Birliğinden ayrılmış olup EFFIS kapsamında bulunmasına karşın AB verilerine dâhil edilmemektedir.

Tablolarda kullanılan veriler ülkeler tarafından EFFIS'e bildirilen veriler olup uydu görüntülerinden elde edilen tahmini sayılarla örtüşmemektedir.

Tablo 1. Bazı Avrupa Ülkelerinde 2015-2022 Yılları Arasındaki Yangın Sayıları (EFFIS)

	FRANSA	YUNANİSTAN	İTALYA	PORTEKİZ	ROMANYA	İSPANYA	İSVEÇ
2015	4.440	510	5.442	15.851	250	11.928	2.700
2016	4.285	777	5.818	13.261	174	8.817	5.454
2017	4.403	1.083	7.855	21.002	447	13.793	5.276
2018	3.005	793	3.220	12.273	158	7.143	8.181
2019	5.435	657	4.351	10.832	425	10.883	5.483
2020	7.372	1.060	4.865	9.619	627	7.745	5.305
2021	587	222	1.422	749	121	901	48
2022 (ilk 7 ay)	246	42	326	182	740	367	5

Tablo 2. Bazı Avrupa Ülkelerinde 2015-2022 Yılları Arasında Çıkan Yangınlardan Etkilenen Alanlar (EFFIS)

	FRANSA	YUNANİSTAN	İTALYA	PORTEKİZ	ROMANYA	İSPANYA	İSVEÇ
2015	11.160	7.096	41.511	64.443	1.671	103.200	594
2016	16.093	26.540	47.926	161.522	675	65.817	1.288
2017	26.378	13.393	161.987	540.630	2.459	178.234	1.433
2018	5.124	15.464	19.481	44.578	1.341	25.162	24.310
2019	23.447	9.153	36.034	42.084	2.496	83.963	1.233
2020	17.077	9.300	55.656	67.170	5.152	65.923	821
2021	34.986	131.254	159.537	31.582	20.957	91.295	1.287
2022 (7 Ay)	48.089	21.440	38.605	58.721	149.997	235.673	266
2006-2021	9.825	44.640	53.961	96.625	14.313	66.965	2.544

EFFIS verilerine göre Fransa'da 2015'te orman yangınları anormal derecede yüksek alanı etkileyerek 11.160 hektarlık bir alanı yakarken 2016 yılı, 2015'i de aşarak 16.093 ha ile kayıtlara geçmiştir. 2017 yılında ise Avrupa'nın tamamında olduğu gibi Fransa'da da yoğun ve uzun bir yangın sezonu geçmiş ve yangınlar önceki yıllara kıyasla daha geniş bir alanı etkilemiştir. 2019'da yanan alanlar önceki yılın 4,5 katına ve önceki on yılın ortalamasının iki katına ulaşmıştır. 2020'de 17.077 ha ile yanan alanlarda bir azalma görüldüyse de bu oran önceki on yılın ortalamasının çok üstündedir. 2021'e gelindiğinde ise Fransa'da önceki yılın iki katından fazla ve önceki on yılın ortalamasının 3,5 katı kadar alan yangınlardan etkilenmiştir. 2022'de yeni bir rekor kırılarak 48.089 ha'nın etkilendiği yangınlara şahit olan Fransa, daha yangın sezonu bitmemişken önceki on yılın yaklaşık beş katı kadar alanın etkilendiği yangınlarla mücadele vermektedir.

Yunanistan, 2015 yılında nispeten normal bir yangın sezonu geçirmesine karşın 2016'da ciddi bir artış yaşayarak önceki yılın üç katından fazla alanda orman yangını görülmüştür. 2017 yılı Yunanistan için Avrupa'nın aksine sakin bir yıl olsa da yangın sayılarında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. 2018 ise 2017'nin tam tersi şekilde yangın sayısında azalma yaşanırken yanan alanlarda önceki yıldan 2.000 hektardan fazla artış yaşanmıştır. Yangınlara karşı en çok mücadele veren ülkelerden biri olarak Yunanistan, 2019 ve 2020'de hem yangın sayısında hem de yanan alanda bir azalma gördüyse de 2021'de devasa bir artış yaşayarak 131.254 hektar alanı etkileyen yangınlarla mücadele etmiştir. Bu, 2007 yılından bu yana haritalanan en yüksek miktar olup önceki on yılın ortalamasının yaklaşık üç katıdır. Evia Adası'nın büyük bir bölümünü içeren 51.000 hektarlık alan yanıp kül olurken EFFIS'in kapsadığı alanın tamamındaki en büyük ikinci yangın olarak kayıtlara geçmiştir.

İtalya, orman yangınlarından en çok etkilenen ülkelerden biri olarak 2015'te 41.511 hektar alanı yakan yangınlarla mücadele vermiş ve 2016'da bu miktar önceki üç yılı aşarak 47.926 hektar alana ulaşmıştır. 2017 yılı ise İtalya için şiddetli yangınların görüldüğü bir yıl olmuş 161.987 hektar alanı etkileyen yangınlar, son on yılın en kötü yangın mevsimine sebep olmuştur. 2018, Avrupa'nın tamamında olduğu gibi İtalya'da da sakin geçerken 2019 hem yanan alan hem de yangın sayısı açısından önceki yılı aşmıştır. İtalya bir sonraki yıl da yanan alanlar açısından ciddi bir artış yaşamış 2019'da 36.034 hektar alanı yakan yangınlar, 2020'de güçlü bir dönüş yaparak 55.656 hektar alanı tahrip etmiştir. Geçtiğimiz yıl içinde çıkan yangınlarda İtalya, 2017'dekine yakın bir kayıp yaşayarak Türkiye'den sonra yangınlardan en çok etkilenen ikinci ülke olmuştur. İtalya'da 2021 yılı içinde 159.537 hektar alan zarara uğramış ve önceki on yılın ortalamasının üç katı kadar alan yanmıştır.

Portekiz'de 2015 yılında çıkan yangınlar son on yıllık ortalamasının altında olsa da 2014'e göre %55'lik bir artış yaşanmış ve 64.443 ha zarara uğramıştır. 2016'da ise bu miktar ciddi bir artış göstermiş ve önceki on yılın %210'unu temsil eden 161.522 hektar alanı kapsayan yangınlar meydana gelmiştir. Portekiz, 2016 yılında orman yangınlarından açık ara en çok etkilenen ülke olmuş ve 2016'da kaydedilen toplam yanan alanın yaklaşık üçte birini kapsayan yangınlara şahit olmuştur. 2017 yılında ise önceki on yılın ortalamasının %498'ini temsil eden 540.630 ha'nın yandığı yangınlar yaşanmıştır.

Bir önceki yıl olduğu gibi Portekiz, 2017’de açık ara farkla yangınlardan en çok etkilenen ülke olmuş ve tek başına tüm yanan alanın %41’ini kaplamıştır. Orman yangınları açısından sakin bir yıl olan 2018’de ciddi bir düşüş yaşayan Portekiz, bu duruma rağmen en çok alanı yanan ülke olmuştur. 2019’da Portekiz’de küçük bir düşüş yaşanmasına rağmen İspanya’dan sonra orman yangınlarından en çok etkilenen ikinci ülke olarak kayda geçmiştir. Bir sonraki yıl, son iki yıl gösterdiği düşüşten çok daha fazla oranda bir artış yaşayan Portekiz, 2020’de çıkan yangınlarda 67.170 hektarlık alanını kaybetmiştir. Portekiz, 2021’de bir düşüş yaşasa da istikrar sağlayamamış ve 2022’nin yangın sezonu henüz bitmemişken bir önceki yılı aşan miktarda alanı yanmıştır.

Romanya, 2015 ve 2016 yıllarında nispeten sakin bir yıl geçirmesine karşın 2017’de önceki altı yıldan daha fazla bir alan yanmış ve son birkaç yıl içinde görülen en kötü yangın sezonunu geçirmiştir. 2018’de düşüş yaşamasına karşın 2019 ve 2020’de yine ciddi bir artış göstermiştir. 2021’de ise önceki on yılın ortalamasını aşarken bir önceki yılın 4 katını aşan miktarda arazisi yangınlara teslim olmuştur. Günümüze gelindiğinde ise daha yangın sezonudevam ederken Romanya’nın yanan alanları şimdiden önceki yılın 7 katı kadar artış göstererek 149.997 hektar alana ulaşmıştır.

İspanya, 2015’de yanmış alan açısından uzun vadeli ortalamanın altında olmasına karşın yangınlardan en çok etkilenen Avrupa ülkesi olmuştur. 2016’da bir önceki yıla göre düşüş yaşamasına rağmen 2017’de bir önceki yıla kıyasla iki kattan fazla alanı harap olmuştur. 2018’de pek çok Avrupa ülkesine benzer şekilde bir düşüş yaşamış, ancak sonraki yıl bu düşüşün yerini doldurarak 84.000 hektara yakın bir alanını yangınlara teslim etmiştir. 2021 yılı ise İspanya’nın 2017’den beri gördüğü en kötü yangın sezonu olmuş ve 91.295 hektarla, önceki on yılın ortalamasından 24.330 hektar daha fazla alanı yanmıştır. 2022, İspanya için daha da kötü bir yangın sezonu olmaktadır. Bu yılın ilk yedi ayında önceki on yılın ortalamasını aşkın alanı yanmakla kalmamış, önceki üç yılın toplamına yakın bir alanı bir yıldan daha kısa sürede heba olmuştur.

İsveç, Kuzey Avrupa ülkesi olarak orman yangınlarından nispeten az etkilenen bir ülke olmasına karşın diğer ülkelere benzer şekilde İsveç için büyük sayılabilecek yangınlarla mücadele etmiştir. İsveç 2016 yılında, önceki on yılın ortalamasını aşarken 2017 yılında 30 hektarın üzerinde 8 yangın yaşayarak son iki yılda kaydedilen verileri aşmıştır 2018 yılında ise Portekiz ve İspanya’dan sonra yangınlardan en çok etkilenen

üçüncü ülke olmuş ve İsveç'in bu durumu EFFIS yazarlarınca “Bir kuzey ülkesi için alışılmadık bir sıralama” olarak ifade edilmiştir (EFFIS, 2018).

EFFIS verilerine göre yangınlardan en çok etkilenen ülkelerden biri olan Türkiye, AB üyesi olmasa da Avrupa coğrafyasının içinde ele alınmaktadır. Türkiye’de 2015’te yaşanan yangınlar son on yılın en kötü mevsimi olarak yorumlanmış ve önceki 6 yılda kaydedilenden daha fazla alan yanarak 55.070 hektarlık arazi bu yangınlarda zarar görmüştür. Türkiye’de 2019’da yanan alan ise önceki yılın iki katına çıkmış ve 11.332 hektar alan harap olmuştur. 2020’de de gözle görülür bir artış yaşayan Türkiye, 2021’de yangınlardan en çok etkilenen ülke olmuş ve önceki on yılın ortalamasından yaklaşık 4,5 kat daha fazla alanı yanmıştır.

4.5.1. AB’de Orman Yangınlarıyla Mücadele

Orman yangınları her yıl artan sayıda alanı yok etmekte ve/veya zarara uğramaktadır. Sadece geçtiğimiz yıl 1 milyon hektarın üzerinde alanın yanmasına sebep olan orman yangınlarıyla ulusal düzeyde mücadele edilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu büyüklükte zararlar ülkeler tarafından tek tek yönetilemez. Bununla birlikte ulusal orman yangını mevzuatı ve politikaları AB üye devletleri arasında değişen risk mağduriyetine, yönetim stratejilerine, paydaşların katılımına, siyasi liderliğe ve yangın idaresinden sorumlu farklı devlet kurumları nedeniyle değişkenlik göstermektedir. AB’de yetki ikamesi ilkesine göre orman politikaları, ulusal yasa ve yönetmeliklerin tanımlanmış bir çerçevesi içinde üye devletlerin sorumluluğundadır. AB ise sürdürülebilir ve iklime dayanıklı bir orman yönetimi benimseyerek orman yangınlarıyla politika önceliklerini belirlemekte, mücadele faaliyetlerine mali yardım sağlamakta ve ortak bir bilgi sistemi oluşturarak (EFFIS) üye devletlerin çabalarını tamamlamaktadır (Cardoso Castro Rego, 2018: 18).

Geçtiğimiz yüzyıl boyunca Avrupa’daki orman yangını politikalarının temel hedefi, yangınları mümkün olduğu kadar küçük tutmak olmuş; kamuoyu endişesi, ormancılıktaki yatırımları koruma ihtiyacı ve kısa vadeli sonuç alma isteği “söndürme merkezli” politikaların benimsenmesine yol açmıştır. Bu tarz politikaların temel eksikliği; kısa vadeli bir vizyon geliştirmeleri ve sektörel yaklaşımları olmuştur. Kısa vadeli hedefler, öncelikleri sınırlamış ve yangınların dinamik özelliklerini açıklamak için yetersiz kalmıştır. Uzun vadede ne olacağına dair bir hükmün bulunmaması, AB’nin yangınları önlemede başarısız

olmasına yol açmıştır. Ayrıca çevresel dinamiklerin ve kısıtlamaların bilinmemesi, izlenen politikaları işlevsiz hale getirmiştir. Sektörel yaklaşım ise kırsal dünyadaki sosyo-ekonomik değişimlerin gözden kaçırılmasına yol açmıştır. Yeni yaşam standartlarına sahip kentsel bir toplumun inşası, ormanlar ile insanlar arasında yeni bir ilişki oluşturmuş ve yakıt birikimine yol açarak daha yoğun ve şiddetli yangınların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yangınların etkileri arttıkça söndürme merkezli politikalar, yerini bulmamaya başlamıştır (Tedim et. al., 2015: 85-86).

Söndürme merkezli politikalar sınırlı bir süre için işe yarasa da temelde yalnızca yakıt birikimi sorununu gizlemiş ve uzun vadede daha büyük hasara yol açmıştır. Bu politikalarla bir başarı sağlandığında birkaç yılın ardından daha fazla çaba gerektiren ve kötüleşen bir sorunla karşı karşıya kalınması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu durum, sorunla mücadele edebilmek için daha yüksek bütçelere ihtiyaç duyulmasına sebep olmuş ve bu bütçe sağlandığında bastırma birkaç yıl boyunca daha başarılı olabilmiş, ancak yangın rejimi kötüleşmeye devam etmiştir. Öte yandan belirli ekosistemler, yenilenmek için yanmaya ihtiyaç duymaktadır ve ihtiyaç derecesine bağlı olarak etkili bir söndürme işlemi bitki örtüsü kompozisyonunda değişim yaratarak habitata bir yangın kadar da zarar verebilmektedir (Xanthopoulos, 2007: 4).

Avrupa'nın orman yangınlarıyla mücadelede uyguladığı esas yöntem, ekipman yoluyla yangını bastırma kapasitesini güçlendirmek üzerine olmuştur. Ancak eğitimli çalışanlar, gelişmiş ve genişletilmiş ekipmanlar başta Yunanistan ve Portekiz olmak üzere Güney Avrupa'da yaşanan büyük yangınları engelleyememiştir. FAO (Gıda ve Tarım Örgütü) Ormancılık Komitesi 1999 yılında yangınların çözümünde, mevcut durumda ilerlemekte/ilerlemiş olan bir soruna tepki geliştirmek yerine proaktif uygulamalar önermiş ve sorunun, acil durum ortaya çıkmadan önce çözülmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Öte yandan mevcut uygulamalar ile sınırlı ölçüde bir başarı elde edilmesine karşın önleme odaklı proaktif uygulamalar yerine bastırma için çok fazla kaynak ayrılan Avrupa orman yangını politikası dengesiz kalmıştır (Tedim et. al., 2015: 86).

Avrupa Komisyonu, orman politikası temel amacının kereste üretimi ve ağaçlandırma olarak görüldüğü dönemde ilk ormancılık konferansını (1959) düzenlemiş ve bu konferansta başta Topluluk üyeleri olmak üzere ilişkili ülkelerdeki ormanlık alanların korunması, iyileştirilmesi ve değerinin artırılmasına yönelik bir politika izlenilmesi

tartılmıştır. Ayrıca Komisyon'un kendi bünyesinde bir “*Orman Daimi Komitesi ve Tarım Genel Müdürlüğü*” içinde bir Orman Dairesi oluşturulması istenmiş, böylece yeni bir politika için kurumsal düzenleme sağlanmıştır. Şubat 1974'te ise Komisyon ormancılık tedbirlerine ilişkin bir direktif önerisinde bulunmuş ve 1975'te konuya ilişkin bir teklif sunmuştur. Her iki belge de ormancılık, arazi ağaçlandırma ve ormanlık alanların iyileştirilmesinin yanı sıra fauna ve floranın ve ormanların rekreasyon alanı olarak korunması ile ilgili olmuştur. Avrupa Topluluğu (AT)'nda ormancılık yatırımlarını sübvans eden önlemler, 1960 ve 70'lerde öncelikle Ortak Tarım Politikası (OTP)'nin hedefleri çerçevesinde yönetilmiştir. Ancak 1970'lerin sonunda Akdeniz'de çıkan yangınlar ve dünya çapında tropik ormanların kaybedildiğine dair artan farkındalık, kamuoyu baskısına ve dolayısıyla Avrupa Parlamentosu (AP) baskısına yol açmıştır. Buna paralel olarak Komisyon, ormanlarla ilgili bir topluluk politikasına ilişkin öneride bulunsa da öneri, Bakanlar Kurulu tarafından reddedilmiştir. Ancak sonraki süreçte Akdeniz'de oluşan yangınların artan yoğunlukta devam etmesi ormanları atmosfer kirliliğine ve yangınlara karşı korumaya yönelik tedbirler alınmasının önünü açmıştır (Pülzl vd., 2018: 7-12). Bunun yanı sıra kırsal yaşama ve ormanlara hâkim nüfusun kırsalları kısmen terk etmesi, orman alanlarının uzun süreli korunması ve dolayısıyla yangının ekosistemden dışlanması gibi sebeplerle 20. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Güney Avrupa'da yangın tehlikesi ağırlaşmıştır (Montiel ve Herrero, 2010, 35-36). Akdeniz ülkelerinde kırsal alanların terk edilmesi; yönetilmeyen orman örtüsünün yoğunlaşmasına, homojenleşmesine ve geleneksel bilginin kaybolmasına neden olmuştur. Bu süreçte yangının kullanışlı bir araç ve peyzajların şekillenmesinde önemli bir süreç olduğu algısı kaybolmuş ve yakma faaliyetleri tehlide dönüşmüştür (Montel-Molina, 2011: 1). Böylece 1980'lerin başından itibaren koruma söylemi daha da güçlenmiş ve Akdeniz Havzası için ağaçlandırma yönetmelikleri ile birlikte hava kirliliği ve orman yangınlarıyla ilgili yönetmelik önerileri de yayınlanmıştır (Pülzl et. al., 2018: 12).

Avrupa Komisyonu, 1986 yılında Avrupa ormanlarının temel işlevlerinin hammadde üretimi, ekolojik dengenin ve rekreasyon alanlarının korunması olarak üç yönlü olduğunu belirtmiştir (Pülzl et. al., 2018). Aynı yıl, Komisyon ilk kez Topluluk dışındaki ormancılık sorunlarına da atıfta bulunarak kapsamını genişletmiştir. Hatta AP 1990'ların başında “*Ortak Ormancılık Politikası*” hakkında bir el kitabı yayınlayarak ilgili bir çalışma başlatmıştır. Ek olarak, 1992'de Topluluğun orman yangınlarına karşı korunmasına ilişkin

(2158/92 (AET)), 1994'te orman yangını bilgi sistemlerine ilişkin (2158/92(AET), 804/94(AT)), 2003'te ise ormanların ve çevresel etkileşimlerin izlenmesine ilişkin (2152/2003 (AT)) yönetmelikler yayınlamıştır. AP, 2006 yılında AB anlaşmalarında ormanlar için ayrı bir yasal temel oluşturulması için çağrıda bulunmuş ve aynı yıl Komisyon, AB genelinde ormancılık stratejisini temel alan yürütülecek faaliyet ve politikalar için bir koordinasyon aracı olarak hizmet etmesi beklenen bir AB Orman Eylem Planı (*EU Forest Action Plan 2006*) yayınlamıştır. Buna ek olarak 1990'larda kurulan ve Avrupa'da Ormanların Korunması Bakanlar Konferansı (*The Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe*) aracılığıyla faaliyet gösteren Forest Europe, AB'deki ormancılık politikalarına katkı sunmuştur. Sonuncusu 14-15 Nisan 2021'de Slovakya'da olmak üzere sekiz toplantının gerçekleştirildiği Bakanlar Konferansı, Avrupa'da bulunan 46 üyeyi (45 Avrupa ülkesi ve AB) kapsayan ve temelinde sürdürülebilir orman yönetiminin yer aldığı bir süreç olmuştur. “*İstediğimiz Gelecek: İhtiyacımız Olan Ormanlar*” başlığıyla yapılan son toplantıda ormanları iklim değişikliğine uyarlayan kararlar alınmış ve sürdürülebilir ormancılığa yönelik stratejiler belirlenmiştir (Forest Europe, 2022).

Avrupa'da orman yangını araştırmalarının başladığı yıllardan bu yana araştırmalar, iklim değişikliğinin yanı sıra sosyal ve ekonomik değişikliklerle de ilişkili olan orman yangınlarının sayısı ve ölçeğindeki keskin bir artışla tetiklenmiştir. Araştırmalar; yangın riski unsurlarından yangınların etkilerine, yangın davranışından yangın söndürme yöntemlerine kadar kapsamlı çalışmalar ekseninde şekillenmiştir. Bu bağlamda AB'nin ortak bilim ve teknoloji politikalarını uygulamak için kullandığı ana araçlar olarak AB Araştırma Çerçeve Programları (FP) oluşturulmuş ve Ortak Araştırma Merkezi (JRC) ile Avrupa Orman Yangını Bilgi Sisteminin (EFFIS) kurulmuştur. Bunlara ek olarak HORIZON 2020, STEP (*Statistics Through Eastern Partnership*), LIFE ve Sivil Koruma Programları aracılığıyla AB, çeşitli alanlarda orman yangınlarıyla ilgili 50'yi aşkın sayıda araştırma projesine yatırım yapmıştır (Avrupa Komisyonu, 2018: 1)

Horizon 2020 (2018-2020) kapsamında gelecekteki araştırmaların iklim, demografik ve arazi kullanım değişikliğindeki yeni eğilimler kapsamında orman yangını riskini azaltmak için yenilikçi çözümlere odaklanması planlanmıştır. Eylemlerin, orman yangınlarının tekrarına, yoğunluğuna, mekânsal boyutuna ve Avrupa'daki yangına eğilimli alanların genişlemesine odaklanarak yangın rejimlerindeki değişikliklerin daha iyi

bir değerlendirme yapılması beklenmiştir. Buna ek olarak, orman yangınlarının yangın tarafından tetiklenebilecek diğer tehlikelerle karşılıklı ilişkisinin ele alınmasına, orman yangınları riskinin azaltılmasına ve sürdürülebilir orman yönetimine yönelik yeni kılavuz referanslar sağlanmasına yardımcı olması amaçlanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2018: 2). STEP'te ise altı ortak ülkede (Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna) istatistiklerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu, verilerin Avrupa standartları benimsenerek işlenmesi ve yayınlanması planlanmıştır. Böylece Avrupa standartlarına uygun olarak yüksek kaliteli istatistiklerin üretimini ve dağıtımının sağlanması amaçlanmıştır (STEP, 2008).

AB'de ormanlara ilişkin önemli kuruluşlardan bir diğeri Acil Durum Müdahale Koordinasyon Merkezi (ERCC)'dir. AB'nin orman yangınlarının etkileriyle mücadele etmek için attığı önemli adımlardan biri olan ERCC, her yıl orman yangını sezonunun başlangıcında AB üyeleri ve katılımcı devletlerin ulusal makamlarıyla ilişki kurarak önleme, hazırlık ve müdahale faaliyetlerinin durumu hakkında bilgi alışverişinde bulunmak gibi amaçlara hizmet etmektedir. ERCC, deyimli yerindeyse AB Sivil Koruma Mekanizması'nın kalbidir. Afetten zarar gören ülkelere yardım malzemeleri, uzmanlık, sivil koruma ekipleri ve özel ekipman gibi yardımların ulaştırılmasının koordinesini sağlamaktadır. ERCC, tüm AB üyeleri ve yedi ek katılımcı devlet için sivil koruma ve insani yardım uzmanları arasında bir koordinasyon merkezi görevi görürken bir BM'nin olası talebi üzerine AB dışında felaketten etkilenen herhangi bir ülkeye de destek sunmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2022b). Ek olarak AB'nin erken uyarı bilgi sistemleri; ERCC'nin dünya çapındaki deprem, kuraklık, orman yangınları vb. tehlikeleri izlemesine yardımcı olmaktadır. Örneğin, Avrupa ve Küresel Orman Yangını Bilgi Sistemleri, riskli hava koşullarını tahmin ederek aktif yangınlar ve yanmış alanlar hakkında gerçek zamanlıya yakın bilgiler sağlamaktadır. Sistemler, her bir orman yangınının oluşturduğu şiddeti ve riski analiz ederek rescEU'nun yangınla mücadele kapasitesinin konuşlandırılmasında bilinçli kararlar alınmasına olanak tanımaktadır (Avrupa Komisyonu, 2022c).

AB Sivil Koruma Mekanizması (rescEU), 2019'dan beri orman yangınlarının önlenmesi ve etkilerinin azaltılması için yangın söndürme uçakları, helikopterler ve benzeri araçları kapsayan bir kapasite rezervi sunmaktadır. Örneğin, AB'nin 2022'de orman yangınlarına müdahalesini güçlendirmek için Komisyon, bir rescEU yangın söndürme filosunun hazır bulundurulmasını finanse etmiş ve başta Fransa, Yunanistan, İtalya olmak

üzere bazı üyeler rescEU kapsamında acil bir durumda diğer üyeler için 12 itfaiye uçağı ve 1 helikopteri bir araya getirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2022d). Sivil Koruma Mekanizması, bu yolla iklim değışikliğı ve buna bağılı orman yangınlarından etkilenen ülkelere desteksağılama amacı gütmektedir.

İklim değışikliğı, Avrupa genelinde orman yangını riskini artırmış ve son yıllarda rekor düzeye ulaşan sıcak hava dalgaları ve kuraklıkla eş zamanlı olarak görülen orman yangınları, orta ve kuzey Avrupa'da tipik olarak yangına meyilli olmayan bölgeleri de etkilemeye başlamıştır. Avrupa'nın çoğı bölgesinde yangına eğilimli alanların genişlemesi ve daha uzun yangın mevsimlerinin görülmesi ek uyum önlemlerine ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Bu nedenle AB, orman yangınlarıyla mücadelesinde izlemiş olduğı uygulamaları mevcut koşullara göre güncellemeye çalışmaktadır (Avrupa Çevre Ajansı, 2021a). Bu bağlamda son yıllarda atılan önemli adımlardan bazıları:

- AB Uyum Stratejisi (*The New EU Strategy On Adaptation to Climate Change*),
- 2030 için AB Biyoçeşitlilik Stratejisi (*The Biodiversity Strategy for 2030*),
- Doğa Restorasyon Yasası (*The Nature Restoration Law*)
- 2030 için Yeni AB Orman Stratejisi (*The New EU Forest Strategy for 2030*),
- Arazi Temelli Orman Yangınları Önleme Rehberi (*Land-Based Wildfire Prevention*).

Orman yangınlarının çoğı insan faaliyetlerinden kaynaklanmakta, ancak bunların yoğunluğunu ve etkisini iklim koşulları belirlemektedir. Yüksek sıcaklıklar, kuru ormanlar ve şiddetli rüzgârlar, yangınları tetikleyen koşulları yaratmaktadır. Bu koşullar yangınlara sebep olmakla birlikte dolaylı olarak su kalitesini, canlı popülasyonunu ve peyzajı bozmakta, sera gazı salınımını hızlandırmaktadır (AÇA, 2021b). Bu nedenle AB için iklime değışikliğıne dirençli ve iklime uyumlu bir Avrupa oluşturmak kritik öneme sahiptir. AB bu bağlamda, Şubat 2021'de "*İklime Dirençli Bir Avrupa Oluşturmak - İklim Değışikliğıne Uyum Konulu Yeni AB Stratejisi*" başlığıyla Uyum Stratejisi'ni kabul etmiş ve Climate-ADAPT platformunu oluşturmuştur.

AB tüm sera gazı emisyonlarının durdurulduğı senaryoda bile hâli hazırda meydana gelmekte olan iklim etkilerini önleyemeyeceğinin ve emisyonlardaki ciddi geçici düşüşlerin bile iklim değışikliğinin genel gidişatı üzerinde önleyici bir fark yaratamayacağıının bilincindedir.

Üstelik benzeri görülmemiş orman yangınları ve sıcak hava dalgalarından Akdeniz bölgesindeki yıkıcı kuraklıklara kadar çölleşme, biyoçeşitlilik kaybı, ekosistem bozulması, okyanus asitlenmesi, deniz seviyesinin yükselmesi gibi olaylar tehlikenin uzun vadedeki boyutunu gözler önüne sermektedir. AB yalnızca kendi maruz kaldığı koşullardan değil, aynı zamanda yayılma yoluyla Avrupa dışındaki iklim koşullarından giderek daha fazla etkilenmektedir ve etkilenecektir. Bu nedenle AB için iklime dirençli bir toplum oluşturmak yalnızca bir dayanışma meselesi değil, aynı zamanda stratejik özerklik ve kişisel çıkar meselesidir (Avrupa Komisyonu, 2021b: 1-2). Bu bağlamda Strateji, iklime uyum konusundaki hedeflerine ulaşmak için şu önlemleri içermektedir:

- Daha akıllı adaptasyonla bilgiyi geliştirmek ve belirsizliği yönetmek,
- Uyum bilgisinin sınırlarını zorlamak,
- İklimle ilgili daha fazla ve daha iyi risk ve kayıp verileri sağlamak,
- Uyum için Climate-ADAPT'ı yetkili Avrupa platformu haline getirmek,
- Daha sistemik bir uyum için her düzeyde ve sektörde politika geliştirmek,
- Uyum strateji ve planlarını iyileştirilmek,
- Yerel, bireysel ve adil esnekliği teşvik etmek,
- İklim direncini ulusal mali çerçevelere entegre etmek,
- Doğa temelli çözümleri teşvik etmek,
- Adaptasyon çözümlerinin piyasaya sunulmasını hızlandırmak,
- İklimle ilgili riskleri azaltmak,
- İklim direnci için uluslararası eylemi hızlandırmak (Avrupa Komisyonu, 2021b: 2-19).

AB Uyum Stratejisi, iklim direnci konusunda daha yüksek hedeflerin önünü açmaktadır. İklim değişikliğine uyum, Avrupa Yeşil Mutabakatının ayrılmaz bir parçasıdır ve Strateji, AYM'nin diğer unsurlarıyla uyum içinde uygulanmalıdır. Böylece 2050'de AB'nin iklim değişikliğinin kaçınılmaz etkilerine uyum sağlamış, bir toplum olması beklenmektedir(Avrupa Komisyonu, 2021b: 22).

Uyum Stratejisi ile bağlantılı olarak şekillenen AB Biyoçeşitlilik Stratejisi, 2021'de ekosistemlerin bozulmasını tersine çevirmek ve doğayı korumak için sunulan taahhütlerin ve planlanan eylemlerin 2030 yılına kadar hayata geçirilmesini kapsayan bir stratejidir. Biyoçeşitlilik stratejisi, Avrupa'nın biyoçeşitliliğini insanların, iklimin ve gezegenin yararına

olacak şekilde 2030'a kadar iyileştirmeyi hedeflemektedir. AB Yeşil Mutabakatının bir parçası olan Strateji, COVID-19 pandemisinin tetiklediği bir süreçte şekillenmiş ve bu bağlamda salgınlar, iklim değişikliği etkileri, gıda güvensizliği, yaban hayatı tehditleri ve orman yangınları gibi tehditlere karşı uluslararası toplumun direncini artırma gayesiyle hazırlanmıştır. Bu amaçla Strateji biyoçeşitlilik için finansman engelini kırmayı, yeni ve güçlendirilmiş bir yönetim çerçevesini harekete geçirmeyi, geniş biyoçeşitlilik ve iklim değerine sahip alanlar için sıkı korumayı, mevcut Natura 2000 alanlarını genişletmeyi önermektedir. Ayrıca Strateji kapsamında Komisyon, AB çapında kara ve denizde korunan alanlar ağını artırmak, belirli habitat ve türler için etkili bir doğa restorasyonu sağlanmasına ön ayak olmak amacıyla Doğa Restorasyon Yasası'nı önermiştir (Avrupa Komisyonu, 2022e).

AB Biyoçeşitlilik Stratejisi'nin temel bir unsuru olarak Doğa Restorasyon Yasası, 22 Haziran 2022'de sunulmuştur ve kendi alanı içinde kıta çapındaki ilk kapsamlı yasadır. Yaşam alanlarının %80'inden fazlasında bozulma görülmesi ve Avrupa doğasındaki tahribatın endişe verici boyutlara ulaşması nedeniyle su kaynakları, deniz ekosistemleri, ormanlar ve barındırdıkları canlı türleri için süreci tersine çevirmek hayati önem taşımaktadır. Ekosistemlerin restorasyonu, yaban hayatı ticaretini ve tüketimini azaltma çabalarıyla birleştiğinde, gelecekte zoonoz potansiyele sahip olası bulaşıcı hastalıkların önlenmesine ve bunlara karşı direnç oluşturulmasına yardımcı olması, böylece salgın ve pandemi risklerini azaltması ve AB'nin ve küresel çabaların desteklenmesine katkıda bulunması beklenmiştir (Avrupa Komisyonu, 2022: 1). Bu bağlamda şekillenen Doğa Restorasyon Yasası;

- biyoçeşitliliği artırmak ve uzun vadeli iyileşmesini sağlamak,
- ısınmayı 1,5 derece ile sınırlamak,
- Avrupa'nın dayanıklılığını ve stratejik özerkliğini sağlamak,
- AB'nin iklim uyum hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunmak,
- 2050 yılına kadar yeşil kentsel alanın kapsadığı toplam alanın artırılması, deniz yaşam alanlarının eski haline getirilmesi,
- orman ekosistemlerini iyileştirerek organik karbon depoları elde etmek gibi hedefleri kapsamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2022e).

Bu amaçlara ulaşmak için teklif, geniş bir ekosistem yelpazesinde çok sayıda bağlayıcı restorasyon yükümlülüğü belirlemektedir. Bu önlemler, 2030 yılına kadar AB'nin kara ve deniz alanlarının en az %20'sini ve 2050 yılına kadar restorasyon ihtiyacı olan tüm ekosistemleri kapsamayı planlanmıştır. Böylece teklif, 2030 ve 2040'a kadar ölçülebilir sonuçlarla birlikte AB'deki geniş bir ekosistem yelpazesinin 2050'ye kadar restore edilip sürdürülmesinin yolunu açmıştır (Avrupa Komisyonu, 2022: 3-4).

AB'nin 2050 yılındaki hedeflere ulaşması, biyoçeşitliliğin yanı sıra ormanların da korunmasını gerekli kılmaktadır. AB'de ormanların korunması öncelikle hükümetlerin ulusal yetki alanına bırakılsa da AB hem finansman hem de çeşitli mekanizmalar aracılığıyla, orman yangınlarının önlenmesine katkıda bulunmak için pek çok yol denemektedir. Ormanların iklim eylemindeki kilit rolünü kabul eden Avrupa Parlamentosu, ormanların korunmasına ilişkin çeşitli kararlar kabul etmiştir. Örneğin, Eylül 2018 tarihli "Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğal Kaynakların Şeffaf ve Hesap Verilebilir Yönetimi: Ormanlar Örneği" başlıklı kararda, sürdürülebilir ve kapsayıcı orman yönetiminin ve orman ürünlerinin sorumlu kullanımının, karbon yakalama ve depolama için en etkili ve en ucuz doğal sistemi oluşturduğunun altını çizmiştir. Benzer şekilde Komisyon, 2019 yılında "Dünya Ormanlarını Korumak ve Eski haline Getirmek için AB Eylemini Hızlandırmak" başlığıyla bir tebliğ yayınlamış ve AB dışındaki ormanların da korunması ve eski haline getirilmesine yönelik eylemleri ortaya koymuştur. Birincil ormanlar; yüksek karbon stoklarına sahip olmaları, benzersiz ekolojik özelliklere sahip olmaları ve biyoçeşitliliği korumaları nedeniyle yeri doldurulamaz konumdadırlar ve özel ilgi gerektirmektedir. AB, bu düşünceden hareketle ormanlar üzerindeki baskıları azaltmak ve ormansızlaşmayı durdurmak amacıyla sunduğu Tebliğ ile uluslararası işbirliğini güçlendirmek için üretici ülkelerle ortaklık içinde çalışmayı önermiştir. Eylül 2020 tarihli "AB'nin Dünya Ormanlarının Korunması ve Eski Haline Getirilmesindeki Rolü" başlıklı kararla ise uluslararası forumlarda küresel ormansızlaşmayı önlemek için dünya ormanlarını korumaya, ormanların sürdürülebilir yönetimine yönelik politikalar ve önlemler konusunda ülkeler uluslararası iş birliğine çağırılmıştır. Son olarak Temmuz 2021'de AYM'nin önemli bir bileşeni olarak 2030 için Yeni AB Orman Stratejisi yayınlanmıştır (AP, 2022).

Yeni AB Orman Stratejisi; Avrupa'daki ormanların boyutunu, kalitesini ve iklim değişikliğine karşı direncini artırmayı amaçlayan bir dizi önlemi kapsamaktadır. Avrupa'nın ormanlarını eski haline getirmek ve ormana dayalı endüstrileri korumak için Komisyon tarafından önerilen önlemler şunları içermektedir:

- Ormanlara dayalı kaynakların sürdürülebilir kullanımını ve sürdürülebilir orman yönetimini teşvik etmek,
- Orman sahipleri ve yöneticilerine, karbon depolama ve ayırma gibi çevre dostu uygulamaları benimsemeleri için mali destek sağlamak,
- 2030 yılına kadar 3 milyar yeni ağaç dikmek gibi girişimler ile ormanların kalitesini ve biyoçeşitliliğini iyileştirmek,
- İklim değişikliğinin ormanlar ve ormana dayalı endüstriler üzerindeki etkilerini hafifletmek ve bunun için Ortak Tarım Politikası (OTP) kapsamında mali teşviklerde bulunmak,
- Ormana dayalı endüstrilerde çalışan insanlara eğitim ve öğretim sağlamak,
- Doğa restorasyonu için yasal olarak bağlayıcı bir araç oluşturmak,
- AB'nin birincil ve yaşlı ormanlarını korumak (Avrupa Konseyi, 2021b).

AB Orman Stratejisi kapsamında “Tek Sağlık” yaklaşımı ile canlıların sağlığı ve sağlıklı bir çevrenin ormanlar ile mümkün olacağı vurgulanırken ormancılığın AB'nin yeşil, iklim nötr ve döngüsel bir biyo-ekonomiye geçişinde kilit bir rolde olduğu konusunda mutabık kalınmıştır. Bununla beraber sürdürülebilir orman yönetiminin sosyo- ekonomik ve çevresel yönleri arasında bir denge kurma gereği vurgulanmış ve AB Orman Stratejisi'nin küresel ormansızlaşmayı engelleyen uluslararası bir boyut içermesini amaçlanmıştır (AvrupaKonseyi, 2021b).

Arazi Temelli Orman Yangınları Önleme Rehberi, Avrupa Komisyonu öncülüğünde Avrupa'daki orman yangınlarının mevcut ve gelecekteki eğilimlerini Avrupa ve üye ülkeler düzeyinde izlemek için araçlar sunma amacıyla hazırlanmıştır. Rapor, mevcut arazi temelli (karatabanlı) orman yangınlarını önlemek için kurtarıcı uygulamaları göstermektedir. Bu yönergeler, AYM ve Biyoçeşitlilik Stratejisi hedefleriyle uyumlu olacak şekilde hazırlanmıştır (Lelouvier et. al., 2021: 5).

Entegre yangın yönetiminin bir parçası olarak Arazi Temelli Yangın Önleme Rehberi uygulamaları, beklenen risklerle yüzleşmek için mevcut arazilerin daha donanımlı, yangına daha dayanıklı ve dirençli arazilere dönüşmesini sağlayacaktır. Önleme uygulamaları, doğru şekilde tasarlandıkları ve zamanında uygulandıkları takdirde geçim kaynaklarını ve doğayı kurtarabilir. Bu bağlamda Orman Yangınları Komisyonu Uzman Grubu (EGFF), etkili politika müdahalelerini kolaylaştırmak amacıyla bilgi alışverişinde bulunmak ve güncellenmiş uygulamalar önermekle yükümlüdür. Rehber, uzman grubu tarafından yönlendirilen temel önerileri tüm paydaşlarla paylaşmayı ve orman yangınlarını önlemede giderek daha koordineli bir çalışma ihtiyacını karşılamayı amaçlamaktadır. Rehberin, orman yangını tehditlerinde özellikle deneyimsiz olan ülkelerin uygun politika tepkileri geliştirmelerine ve uyarlamalarına yardımcı olması planlanmıştır (Lelouvier et.al., 2021: 9).

AB'de orman politikasının 1958'den günümüze kadar üç temel aşamadan geçtiğini söylemek mümkündür. Bunlar; üretim söyleminin öne çıktığı 1958'de başlayan süreç; üretimin yanı sıra koruma söyleminin de öne çıktığı 1970'lerin ortalarında başlayan süreç ve farklı politika hedeflerinin aynı anda karşılanacağı çok amaçlı (*multi-purpose*) söylemin geliştiği 1990'lardan günümüze kadar olan süreç olarak sıralanmaktadır (Pülzl et al., 2018: 14). Son geliştirme aşamasında, orman politikasını etkileyen birçok yasal metin ve politika belgesi yayınlanmıştır. OTP kapsamında ormancılık önlemlerini finanse etmek için araçlar ve ayrıca yasadışı olarak hasat edilmiş odun ve orman ürünlerinin ticaretiyle mücadele etmek yer almıştır. Temel iklim-orman araçları ve girişimleri arasında bunlarla sınırlı olmamak üzere, AB Emisyon Ticareti Sistemi (2005), Ormanların Korunması ve Bilgilendirilmesine İlişkin Yeşil Kitap (2010), LULUCF (Arazi Kullanımı, Arazi Kullanım Değişikliği ve Ormancılık) (2018) araçları yer almaktadır (Pülzl et. al., 2018: 8). Ancak AB'nin ortak bir ormancılık politikası bulunmamakta; bunun yerine, çeşitli genel müdürlüklere dağılmış bağlayıcı olmayan çerçevelere sahip uygulamalar yer almaktadır. Mevzuat, yetki ikamesi ilkesi nedeniyle üye devletlerin tercihlerine bırakılmıştır. Dolayısıyla AB, ormancılıkla ilgili konularda münhasır yetkiye sahip değildir. Her ne kadar AP genel müdürlükler kapsamında ormancılık sektörü ve orman yangınları ile ilgili önlemleri kabul etmiş olsa da bu kararların yalnızca bazıları bağlayıcıdır ve geriye kalan önemli bir kısmı bilgilendirme ve rehberlik sunma amacı taşımaktadır (Veerman, 2018: 8).

Avrupa Birliğinin orman politikasında görölen temel sorun, orman yönetimini etkileyen daha fazla belge yayınlanmasına karşın çevre alanında görölen entegrasyonun aksine ormancılıkta entegre ve bütünleşik bir politikanın AB bünyesinde oturtulamamış olmasıdır. AB, ormancılığı doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen iklim, enerji, biyo-ekonomi, ticaret, tarım gibi birçok politika alanı içinde ormanlara yer verirken ormanlar için ayrı bir politika alanı geliştirememiştir. Dahası ormanlara her bir alan içinde farklı tanımlamalar ve değerler yüklenilmesi durumu daha da içinden çıkılmaz ve karışık bir hale getirmiştir/getirmektedir (Elomina ve Pölzl, 2021: 2).

AB’de bütünleşik bir orman politikasının oluşturulamaması potansiyel olarak Birliğin güçlü ve farklı orman çıkarlarına sahip yeni üyeleri kapsayacak şekilde genişlemesiyle açıklanabilmektedir. Menfaat zemininde oluşın baskılar ormanlar için kapsamlı çözümler bulunmasını engellerken ulusal seçkin paydaşlar, kendi çıkarlarını sınırlayacağı kaygısıyla çözümlerin AB düzeyine kaydırılması konusunda isteksiz davranmışlardır. Zamanla AB düzeyinde çıkar grupları ve federasyonları artarak karar vermede etki kazanmışlardır. Bunlardan bazıları olan; Avrupa Orman Sahipleri Konfederasyonu (CEPF), Avrupa Ağaç İşleme Endüstrileri Konfederasyonu (CEI-Bois), Avrupa Kâğıt Endüstrileri Konfederasyonu (CEPI), Avrupa Toprak Sahipleri Örgütü (ELO) gibi federatif gruplar güçlü üye devletlerin politika tercihlerini yönlendirmişlerdir. Özellikle Kuzey ülkeleri Komisyon’un daha fazla karar verme yetkisine sahip olmasına karşı çıkarken orman yangınlarına eğilimli ve biyoçeşitlilik açısından zengin Güney ülkeleri, AB’nin orman politikasında karar yetkisinin artırılmasını ve entegre bir orman politikasının sağlanmasını istemişlerdir (Pölzl et al., 2018: 9). Komisyon buna göre portföyünü çeşitlendirerek iklim, çevre ve enerji politikalarını daha üst sıralarda tutmuş ve bu politikalar bir şekilde temel ormancılık hedefleriyle rekabet edecek şekilde gelişmiştir. Ancak 2009’da ortak bir yaklaşımın ulusal yaklaşımlardan daha etkili olduğu konulara odaklanan doğal ve insan kaynaklı afetlerin önlenmesine ilişkin bir Tebliğ’i (COM (2009)82) kabul etmiştir (Montiel ve Herrero, 2010: 38).

ABD başta olmak üzere Avrupa dışındaki birçok bölgede yangın kontrolüne tam vurgudan daha entegre yangın yönetimi politikalarına geçiş görülürken bu, Avrupa’da nispeten az ölçüde gözlenmiştir. Portekiz ve İspanya’nın Topluluğa katılmasının ardından Akdeniz’de ormancılık için ortak önlemler belirleyen bir Konsey Yönetmeliği oluşturulmuştur. Bunun dışında Akdeniz bölgesindeki çeşitli araştırma projeleri sayesinde

orman yangınlarını önlemenin önemi ortaya konmuştur. Ancak yangın önleme, son dönemde tüm Güney Avrupa ülkelerinde yangın yönetimi politikasının bir parçasını oluştururken yangın söndürmeye kıyasla gerekli vurgu ve finansmanı alamamaktadır (Cardoso Castro Rego,2018: 15).

AB tarafından ulusal idarelerle mutabakata varılarak üstlenilen ana girişimler, ortak bir yangın veri tabanı (EFFIS) oluşturmak, yangınların önlenmesi için gerekli altyapı yatırımlarının sağlanmasına destek olmak, bilimsel araştırmalara katkı sunmak olarak sıralanabilir. AB'ye üye devletler ise orman politikalarında nedenlerin araştırılmasına, yangın riski olan bölgelerin tespit edilmesine, algılama sistemlerine, mevsim risklerinin belirlenmesine, tehlike arz edebilecek düzeydeki yakma ve eğlence faaliyetlerinin yasaklanmasına ve benzeri konulara odaklanmaktadır (Montiel ve Herrero, 2010: 38). Daha yakından bakıldığında farklı derecelerde de olsa orman politikasının üye devletlerin kendi sorumluluklarında olduğu açıktır. AB ise konuyla ilgili koordinasyon faaliyetlerinin yürütülmesini sağlamakta ve aynı zamanda üye devletlere konuya ilişkin tavsiyelerde bulunmaktadır (Pülzl et. al., 2018: 8-9). Yangın algılama ve söndürme sistemlerine ilişkin düzenlemelerde, farklı Avrupa ülkelerindeki yasal gelişim ve içerik arasında belirli bir denge ve benzerlik vardır. Bazı ülkelerde siyasi çabaların, acil durum bastırma önlemlerine odaklanan bir politika yaklaşımından uzun vadeli önleyici eylemlerin teşvikine doğru evrildiği görülmektedir. Ancak bu değişim, her zaman yeterli mali desteğe sahip yangın önleme planlarının geliştirilmesi ile birlikte gelmemektedir (Montiel-Molina, 2013: 4).

AB'de yangın yönetimi son dönemde çevresel kaynakların ve risk altındaki insan varlıklarının korunması için önleme ve savunma altyapılarının oluşturulması ve sürdürülmesi olarak belirlenmiştir. Öte yandan, yangınla mücadele hizmetlerinin bastırma kapasitesini aşan mega orman yangınları, yüksek finansal harcamaları da beraberinde getirmektedir. Ancak yangından korunmada harcanan meblağların %60'a yakını söndürme ekipmanı ve personeli için ayrılmıştır.

Orman yangınlarının tutuşması ve yayılmasına ilişkin hukuki sorumlulukla ilgili olarak idari ve cezai sorumluluk, özellikle İtalya, Portekiz ve İspanya'da ulusal ormancılık ve orman yangını mevzuatında ilgili konulardır. Ayrıca ormanyangınlarının neden olduğu kayıpların tazmini için de belirli ekonomik araçlar kullanılmaktadır. Son olarak, yangın kullanımının düzenlenmesi (öngörülen yangın ve yangın söndürme uygulamaları),

Avrupa'daki ulusal yasal çerçeveler ve planlama belgelerindeki en büyük eksikliklerden biridir. Öngörülen yanmanın 9 Temmuz 2011 tarihli Orman Yasası ile getirildiği Fransa ve 2004'ten bu yana geliştirilmiş yangın ve söndürme uygulamaları konusunda ulusal bir yasal çerçeveye sahip olan Portekiz dışında, Avrupa'da yangın kullanımının düzenlenmesi ulusal seviyelerde oldukça belirsiz kalmaktadır.

Bahsedildiği gibi Avrupa giderek daha büyük kapsam ve sonuçlara sahip olan orman yangınları sorunuyla başa çıkmak için entegre, kalıcı ve bağlayıcı bir yapıya sahip değildir. Geçtiğimiz otuz yıl boyunca, Avrupalı politika yapıcılarının orman yangınlarına yönelik farkındalığı, felaket olaylarından kaynaklanmıştır. Bu anlamda, orman yangını mevzuatı ve politikaları, proaktif etki azaltma önlemleri yerine genellikle afet durumlarına yönelik geliştirilen hızlı ve geçici tepkiler olmuştur. Bu nedenle, ekosistemlerden yangın dışlama yaklaşımının hâkim olduğu kısa vadeli bastırma odaklı politikalar öne çıkmıştır. Yangın riskinin ve oluşumunun artmasına ve büyük orman yangınlarının çoğalmasına neden olan etkisiz politikaların bu durumda, yangın yönetimi konusunda yeni politika yaklaşımlarının gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Montiel Molina, 2013: 4-6).

Orman yangınlarına dair farkındalığın belirgin ölçüde öne çıkmaya başladığı zamanlardan beri AB bir paradoksun içine girmiştir. Bu zaman diliminde daha iyi yangın söndürme ekipmanı, yangın modelleme teknikleri, iletişim ve benzeri konularda sahip olunan ileri teknolojinin, şimdiye kadar belirleyici bir olumlu etki göstermesi beklenirken sonuç tam tersi olmuştur. Teknolojinin gelişmesi, artan deneyim, bilgi düzeyi ve devletlerarası iş birliği orman yangınlarının önlenmesini sağlayamamıştır (Şahan ve Kaya, 2022: 4). Yangınla mücadele bütçelerindeki gözle görülür artışa rağmen orman yangınlarında da belirgin bir artış yaşanmıştır. Bu durum, sorunun tek başına yangınla mücadele uygulamalarını geliştirmekten öte çok daha karmaşık olduğunu açıkça göstermektedir. Yalnızca yangın söndürmeye odaklanan tek taraflı yaklaşımların, uzun vadede sorunu çözmekten uzak kaldığı görülmektedir. İhtiyaç duyulan şey, birbirini etkileyen tüm faktörlerin iyi anlaşılmasına dayanan ve her ülkenin çevre koşullarına uyarlanmış, iyi tasarlanmış, kapsamlı orman yangını politikalarıdır. Bunun da ötesinde daha önemli olan şey ise neyin korunması gerektiği ile ilgilidir. AB belgelerinde baskın çıkarılara ek olarak “ormanları ve orman ekosistemini korumak” gibi ibareler yer alsa da

pratiğe bakıldığında sözde öncelikler ekosistem önceliklerinin önüne geçmekte ve insani ya da ekonomik kaygıları öne çıkaran hakim paradigma ekosistemi koruma söylemlerini geride bırakmaktadır. Bu noktada yangınla mücadelede esas olarak neyin korunması gerektiği ve korumanın önceliklerinin belirlenmesi orman yangını politikasının kilit unsurlarıdır. Vatandaşların yaşamları, özel mülkiyetler ve kamu mülkiyetleri, turizm ve üretimi kapsayan ekonomik değerler elbette önemlidir (Xanthopoulos, 2007: 3-5). Ancak tamamen bu unsurları öne alarak izlenen süreçlerin ve politikaların işleyişte amacına ne kadar hizmet ettiği şüphelidir.

4.5.2. Mega Orman Yangınlarının Bir Nedeni Olarak İklim Değişikliğiyle Mücadele

Daha önce bahsedildiği gibi iklim değişikliği, orman yangınlarını hem yangının tutuşmasını ve yayılmasını etkileyen hava koşulları aracılığıyla doğrudan hem de bitki örtüsü ve yakıtlar üzerindeki etkileri aracılığıyla dolaylı olarak etkilemektedir. Avrupa'da iklim değişikliği nedeniyle yangın havası tehlikesinin artması ve uzun vadeli etkilerle geniş alanları yok eden aşırı yangınların daha görünür olması beklenmektedir. Avrupa'da son 30 yılda meydana gelen orman yangınlarına ilişkin analizler, orman yangını mevsiminin uzunluğunda bir artış olduğunu göstermekte ve yangın rejiminin Avrupa'nın hemen hemen her yerinde değişeceği tahmin edilmektedir. Güney Avrupa'daki ülkelerde, yıllık yanan alanlarda yoğunlaşma yaşanırken İskandinavya gibi kuzey bölgeleri son zamanlarda benzeri görülmemiş orman yangınlarından zarar görmüştür (EFFIS, 2017: 9). Buna rağmen Avrupa Birliğinde orman ve orman yangınları konusu ortak bir politika alanı olarak öne çıkamamıştır. Ancak orman yangınlarıyla yakından ilişkili küresel bir kriz olarak iklim değişikliği konusunda aynı durumdan söz edilemez. Hâli hazırda Avrupa'nın her bölgesinde etkilerini göstermekte olan iklim değişikliği, her ülkeyi buldukları coğrafi konuma göre farklı derecelerde etkilemektedir. Örneğin, Batı ve Orta Avrupa bölgede bulunan büyük nehirler nedeniyle sel baskınlarına karşı daha savunmasızken Avrupa'nın güneyinde bulunan ülkeler orman yangınları ve kuraklık tehditleri ile daha yoğun biçimde karşı karşıya kalmaktadır. İklim değişikliği dünyanın pek çok bölgesinde olduğu gibi AB sınırları içinde de kendisini sıklıkla aşırı sıcaklıkla göstermektedir ki bu durum özellikle güney kesimlerde su ve diğer doğal kaynakların tedarikini zorlaştırmaktadır. Akdeniz'de bulunan Avrupa ülkelerinde görülen sıcaklık artışları ve güçlü kuraklık etkisi büyük yangınların ortaya

çıkışını kolaylaştırdığı gibi yangın sezonlarını da uzatmaktadır. Zira önceleri yılın belirli dönemlerinde görülen yangınlar, artık tüm yıl boyunca tehdit unsuru olarak öne çıkmaktadır. Yangın rejiminin, başka faktörlerle birlikte, iklim değişikliği ile gösterdiği değişim çölleşmeye sebep olmaktadır/olacaktır. Gelinen noktada etkileri Güney Avrupa’da şimdiden görülen bu durumun, devam eden on yılda bugün az riskli olarak değerlendirilen Kuzey ve Orta Avrupa ormanlarında da kendisini yoğun biçimde göstereceği düşünülmektedir (Talu, 2019: 6-7).

AB, iklim değişikliği ve etkilerinin küresel ölçekte endişe yaratmaya başladığı 1970’li yıllardan beri konuya ilişkin “Ortak Çevre Politikası” başlığı altında çeşitli düzenlemeler yapmış ve kararlar belirlemiştir. Brundtland Raporu olarak da bilinen “Ortak Geleceğimiz” eserinin yayınlanması (1987) ve Rio Konferansı etkisiyle Birlik konuyu yeniden gündemine alarak 1995 yılını “Avrupa Doğayı Koruma Yılı” ilan etmiştir (Sönmezoğlu ve Erler Bayır, 2012: 254). 1993 yılında *Avrupa Çevre Ajansı* kurulmuş ve Ajansın bünyesinde yayınlanan rapor ve veriler aracılığıyla iklim değişikliğinin biyo-çeşitlilikten insan sağlığına, doğal kaynaklardan tarım ve üretime uzanan yelpazede Avrupa düzeyindeki olumsuz etkileri anlaşılmıştır (Talu, 2019: 7). Buna ek olarak, 1997 yılında “*Gelecek için Enerji: Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Topluluk Strateji ve Eylem Planı*” başlığıyla bir Beyaz Belge ve 2001’de “*Güvenli Enerji Arzı İçin Avrupa Stratejisine Doğru*” başlığı ile bir Yeşil Belge yayınlamış ve iklim değişikliğine en büyük katkılardan birini sunan fosil yakıtlara karşılık güvenli enerji arzını önermiştir (Türkeş ve Kılıç, 2004: 3-9).

Uluslararası çevre hukuku açısından bir milat oluşturan Kyoto Protokolü’nün 2002 yılında AB tarafından imzalanmasından sonra AB, sera gazı emisyonlarını, o dönemdeki 15 üye devletin ortak beyanı üzerine 2008-2012 yılları arasında 1990’daki düzeyin %8 altına indirmeyi hedeflemiştir. 2012’de düzenlenen Taraflar Konferansı’nda ise bu hedefi daha da ileriye taşımış ve 2013-2020’yi kapsayan dönemde emisyonların 1990’lardaki seviyelere kıyasla %18 azaltılması taahhüt edilmiştir (Talu, 2019: 14-15). Dahası, Paris İklim Anlaşması’nın 2016’da yürürlüğe sokmasıyla birlikte Emisyon Ticaret Sistemi (ETS)’ni revize etmiştir. Anlaşma sonrasında tüm üye devletlerin kabul ettikleri sorumlulukları somut olarak politika eylemlerine dökmesi beklenmiştir. Buna yönelik olarak sonraki aşamada “Çaba Paylaşım Kararı” ve “Arazi Kullanımı, Arazi Kullanım Değişikliği ve Ormancılık” konusunda öneriler hazırlanmıştır (Talu, 2019: 17).

Bir önceki bölümde ayrıntılı gösterildiği gibi, AB'nin iklim değişikliği ve çevreye dair izlediği pek çok politika ve imzalanan birçok belgesi bulunmakla birlikte bunların en önde gelenlerinden biri 2019'da tüm üye devletler tarafından kabul edilen Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM) olmuştur. Mutabakat kapsamında öngörülen hedefler temelinde iklim değişikliği kriziyle ilgili olurken Mutabakat doğal kaynakların, ekosistemin, ormanların korunmasıyla da yakından ilişkili olmuş ve AB, bu konularda küresel bir öncü rol üstlenmiştir. Ancak büyük hedeflerle attığı adımın gerisinde kalan AB, Yeşil Mutabakat'ta belirttiği hedefler için ya beklenen çabayı göstermemiş ya da bu hedeflerle tutarlı olmayan uygulamalar veya söylemler görülmüştür.

4.6. Yeşil Mutabakat Mega Orman Yangınlarıyla Mücadelede Başarılı Olabilir mi?

İklim krizinin Yeşil Mutabakat ile birlikte AB ajandasında daha yoğun bir biçimde yer bulmaya başlamasının ardından Avrupa'nın iyileştirici küresel role bürünmesi kimi kesimlerce sorgulanmıştır. Yeşil Mutabakat gerek politik gerekse de ekonomik parametreler göz önüne alındığında gerçekçilikten uzak bulunmuş ve bu tür bir girişimin özünde AB'nin yaşadığı kaynak sıkıntısından doğan ekonomik engelleri bertaraf etmek için pazarladığı bir strateji olduğu düşünülmüştür. AB'nin enerji konusundaki dışa bağımlı yapısı, sürdürülebilir modeli benimsemesindeki en önemli etkenlerden biri olmuştur ve bu noktada çevresel dönüşümün, antroposentrik bir perspektifle yapıldığı ve esasen doğanın, insanı ve devleti koruyacak bir araç olarak değerlendirildiği görülmektedir. Doğayı araçsallaştıran bu yaklaşım da AB'nin ne kadar samimi olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Mutabakatın sunduğu paradigma değişikliğinin doğuracağı fırsat ve zorluklar bir swot analizine tabi tutulduğunda bu tartışmaların haklı olduğu fark edilmektedir.

Sanayi Devrimi'nden bu yana benimsenen kar endeksli üretim modeli yerine, kar oranlarını riske edecek ve çevresel duyarlılığın güçlendirildiği bir modelin yerleştirilmesi, kapitaller tarafından benimsenmesi zor bir yaklaşım olarak görünmektedir. Nitekim AB içindeki sermaye sahiplerinin yatırımlarını sürdürülebilir uygulamalarla entegre şekilde gerçekleştirme istekleri azalmaktadır. AB, kendi üyelerine gereken mali ve teknik desteği sağlamayı taahhüt etse de belirlenen miktarlar, hedeflerin aksine kısa vadeli kalmaktadır. Kimi Avrupa şirketi, üçüncü dünya ülkelerine kurdukları fabrikalar ile bu çıkmazla

mücadele etmeye çalışmaktadır. Böylece ucuz iş gücüne erişmelerinin yanı sıra AB'nin ulaştığı coğrafi sınırlar dışında kalan bölgeleri kirletmeyi kendilerine reva görmektedirler. Tüm bunlar göz önüne alındığında AYM'nin konvansiyonel uygulamaları köktendeğiştiren hedefleri gerçekçi bulunmamakta ve AB'nin bu çevresel atağının küresel anlamda istenen etkiyi yarattığı ya da yaratacağı şüpheyle karşılanmaktadır. Bu noktada AYM'nin caydırıcılığı ve teşvikinin yeterli olup olmadığı sorgulanmalıdır.

AB, sera gazı salınımını caydırma amacıyla AYM ile karbon vergilendirmesini öngörmüştür. Ancak kullanım için bir üst sınır getirmez ve dolayısıyla kirletme karşılığı ödenen vergiler etik standartların gerisinde kalabilir. Dahası kirletme hakkını satın alma fikri bile ahlaki olarak çevresel hassasiyet ile örtüşmemektedir. AYM'nin misyonu karbon fiyatlandırmasının tek mesele olmadığı gerçeğiyle karşı karşıya kalmaktadır. Buna ekbaşka riskler de bulunmaktadır; örneğin, sürdürülebilirliğe yönelik inovasyon girişimleri, beklenen avantajı sunmadığı ve yeterli getiriye sağlamadığı takdirde piyasa aktörlerince engellenebilir. Nitekim piyasayı belirleme gücü olan aktörlerin özel ve sosyal getiriler arasında uçurum yaratan dışsallıkları hesaba katmakta başarısız oldukları geçmişte gözlemlenmiştir (Cardoso Castro Rego, 2018: 13).

Yeşil Antlaşma, bazı yeşilci aktivistler tarafından da eleştirilmiş ve kapitalist birikimi canlandırma girişimi olarak değerlendirilmiştir. AYM'nin sağ popülist söylemin elinde bir araç olarak kullanıldığına inanan bu grup, kamuoyunun iklim değişikliğini de içine alan birtehdide karşı konumlandırılarak ulus inşasına hizmet ettiğini savunmaktadırlar (Heenan ve Sturman, 2020). Yeşilcilerin eleştirdiği bir başka konu da Adil Geçiş Mekanizması'nın gerçekten adil olup olmadığına yöneliktir. Metalar ya emek ya da doğa sömürsü ile üretilmekte ve sendikal mücadele ile ekolojik mücadele temelde anti-kapitalist bir potada birleşmektedir. Zira sınıf mücadelesi; yalnızca işsizliği ve yoksulluğu kapsayan toplumsal eşitsizlikler tarafından değil; aynı zamanda çevresel bozulma, iklim değişikliği gibi etkenler tarafından da perçinlenmektedir. Nitekim AYM'nin öngördüğü yeşil dönüşümden en çok etkilenecek olan grup, kapatılması planlanan santraller ve kömür madenlerinde çalışan işçiler ve aileleri olacaktır. Bu durumda, gerek ekolojik gerekse de toplumsal sorunları yaratan sermaye sınıfının faturası emekçi sınıfa kesilmektedir. Bu görüşler sonucunda şu soru sorulmaktadır: “Adil geçiş yaklaşımı, emek ve ekoloji mücadelelerini birleştirmeye mi, yoksa çatışmaya mı götürür?” Bugüne kadar kayda değer bir başarı gösterilememiş olan veneoliberal uygulamaların tırmandırdığı iklim değişikliği,

yoksulluk ve işsizlik gibi meselelerin yine neoliberal bir söylem içinde çözülmeye çalışılması gerçekte amacın ne olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Hali hazırda serbest piyasa eliyle oluşturulan iklim hatasını, dekarbonizasyon ile tamir etmeye çalışan hakim söylem, bu kez de sürecin doğru planlanmaması sonucu bir pazar hatasına yol açmaktadır. Aktivist gruplar bu açmaza işaret ederek AYM ile geliştirilen yeşil söylemin samimi olmadığını savunmaktadırlar (Çoban, 2021). AB Yeşil Mutabakatı da dâhil olmak üzere NATO, ABD ve Çin bünyesinde yapılan yeşil program açıklamalarını politik ve ekonomik bir araç olarak yorumlanmaktadır. İklim değişikliği ve çevre temelinde geliştirilen yeşil söylemin küresel emperyalist sistemin bir re-organizasyonu için geliştirildiğini ve ekolojik yıkımın neoliberal Batı'nın yeni bir hegemonya harcı olarak kullanıldığını savunmaktadır (Aksu, 2021).

Yeşil Düzene getirilen diğer eleştirilerden bazılarını Lili Fuhr, Thomas Fatheuer, ve Barbara Unmüßig tarafından kaleme alınan *Yeşil Ekonominin Eleştirisi* (2015) adlı kitapta bulmak mümkündür. Kitapta yeşil düzenden “bir inanç ve göz boyama programı” olarak bahsedilmektedir. Yeşil söylemin iyi, ancak bir o kadar da iyimser olduğu ve bu sebeple somut temellere değil, bir inanca dayandığı ifade edilmektedir. Kitapta yeşil düzene yönelik geliştirilen bir diğer eleştiri ise ekonomik iflası maskeleyerek için yeni düzeni empoze etme girişimi olduğu yönündedir. Buna göre yeşil düzen, bugüne dek iktisadın bir parçası haline getirilememiş ne varsa piyasa aracı haline getirerek ekonomi ile doğa arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlama amacının bir çıktısıdır. Bir başka mesele ise ekolojik siyasetin karbon oranları üstünden sürdürülmesidir. Yeşil ekonomi, en anlaşılır haliyle, karbonu fiyatlandırmanın önünü açmakta ve ücreti mukabilinde doğayı kirletme hakkının satın alınmasına müsaade etmektedir (Unmüßig et. al., 2015).

Yeşil Düzenin öne sürmüş olduğu hedeflerin hayata geçmesi teknolojik inovasyonlar ile pozitif yönlü bir ilişki göstermektedir. Ancak inovasyonun kendi kendisini işleten bir süreç olmadığını anlamak gerekmektedir. Zira yenilikçi girişimler aktörler arası ilişkiler ve kimi güç merkezlerinin menfaatleri tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle inovasyonların, salt çevresel kaygılar ile uygulamaya konulması realiteyle uyumlu olmadığı gibi kökten bir değişim de yaratmaz. Kitapta bu konuya ilişkin olarak otomotiv sektörü örnek gösterilmiştir. Sektör, tutumlu motorlar üretmesinin yanı sıra bir yandan performansı yüksek araçları pazara sürmeye devam etmektedir. Nitekim Volkswagen'in emisyon miktarlarını manipüle ederek Temiz Hava Yasası'nı çekinmeden ihlal etmesi; kısa

vadeli mikro çıkarların, uzun vadeli makro çıkarlara tercih edildiğini göstermektedir (Unmüßig et. al., 2015). Ayrıca AB'nin tek başına üretim sürecini temizlemesi yeterli olmayacak, bunun yanı sıra tüketimi de temizlemesi gerekecektir. Ancak temiz ürün üretmede gösterdiği kısmi başarıyı tüketim noktasında gösterememektedir. Kendi sınırları içinde bir noktaya kadar üretimi yeşillendiren AB, daha az çevresel ürünleri kendi sınırları dışındaki ülkelere yaptırmaktadır. Bu sebeple önerilen Sınırdaki Karbon Ayarlama Mekanizması da tek başına yeterli olmayacaktır. Zira bunu çok taraflı güvenilir bir sistem içinde yapmak, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeleri orantısız biçimde etkileyecek ki bu da mevcut uluslararası ticareti olumsuz etkileyecektir (Zachmann et. al., 2022).

Yeşil dönüşümün başka bir sorunu da küresel ekonomik işbölümü tarafından tırmandırılan etnisite, sınıf ya da cinsiyet ayrımı gibi sorunları görmezden gelmesidir. Yeşil ürün olarak piyasaya sürülen metallerin üretim sürecinde bile nadiren tarımsal ürün kullanılmaktadır ve bu ürünlerin ham maddesi Güney'deki madenlerden gelmektedir. Güney halklarının çalışma ve yaşam koşulları dikkate alındığında AB'nin neoliberalizm temelinde dünyaya ihraç ettiği insan hakları ve eşitlik gibi kavramların, yine AB tarafından yeşil söylem kullanılarak ihlal edildiğini göstermektedir.

“Uluslararası ilişkilerin en alt biriminden en üst birimine kadar neoliberalizm ile yürütüldüğü bir sistemde ekolojinin ekonomik akılla yeniden dizayn edilmesi tutarlı mıdır?” Eleştirilerini bu sorunun cevabı üzerine yoğunlaşarak yapan Purkis, ekolojinin istikrarı ile sürekli büyüme esasına dayanan ekonomi modelini benimsemiş neoliberalizm arasındaki çelişkiye dikkat çekmektedir. Neoliberalizmin yükselttiği ekonomik model, temelde piyasa mal ve hizmetlerinin sosyal ve coğrafi eşitsizlikleri ivmelendiren biçimde sınırsız ve hızlı dolaşımına dayanmaktadır. Biraz geriden bakıldığında büyük resimde, kapitalist kuralların hakim olduğu neoliberal düzende, kar maksimizasyonunu esas alan üretim, dolaşım ve tüketim sisteminin öne çıktığı görülmektedir (Purkis, 2020: 117). Öyleyse çevresel ürünlerin yoğun biçimde piyasaya sürülmeye başlandığı senaryoda –ki bu iyimser bir yaklaşım olacaktır- tüketicinin aynı hız ve miktarda devam edeceğini düşünebilir miyiz? Başka bir deyişle, sürekli üretim sürekli tüketimle desteklenmediği takdirde hakim ekonomik kurallar işlevini yerine getirebilir mi? Bu durumda, üretimin “yeşile boyanması”, hakim iktisadi anlayışın sürdürüldüğü bir ortamda çelişkili görünmektedir. Hem ekolojik çözümlerin hem de ekonomik çıkar politikalarının uygulandığı bir senaryo, bu açıdan tutarsız

ve gerçekçilikten uzak bir görünüm yaratmaktadır. Tüketim ve israfın, alışkanlık haline getirildiği toplumlardan yeşile yönelmenin nasıl sağlanacağı noktasında büyük bir belirsizlik söz konusudur. Tüketim alışkanlıklarının nasıl değiştirileceği meselesine çok uluslu büyük şirketlerin yeşil üretimi, kar maksimizasyonunun önüne koymaya gönüllü olup olmayacakları şüphesi eşlik etmektedir. Bu noktada Purkis (2020: 118), şu soruyu yöneltmektedir: “*Ekolojik kriz derinleşirken üretim ve tüketim kalıplarında gerçekten sürdürülebilir düzeylerin korunması, kapitalizmin sınırsız üretim ve tüketim anlayışı ile bağdaştırılabilir mi?*”

Avrupa Çevre Bürosu’ndan Barth ve diğerlerinin hazırlamış olduğu rapora göre (2019: 2-5), ekolojik güvenliğin sağlanması ile ekonomik büyümenin birlikte gerçekleşmesi mevcut düzende mümkün görünmemektedir. Bu nedenle çevresel mücadelenin amacına ulaşması için yüksek tüketimli ülkelerde sürekli ekonomik büyüme arayışından ihtiyatlı bir şekilde uzaklaşılması gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle; verimliliği artırmayı amaçlayan mevcut politika stratejileri, yeterlilik arayışıyla, yani gezegenin ekolojik sınırları içinde iyi bir yaşamı mümkün kılacak birçok sektörde ekonomik üretimin doğrudan küçültülmesi ve paralel olarak tüketimin azaltılmasıyla tamamlanmalıdır. Politika yapıcılar, ekolojik bozulmanın ele alınmasının, en zengin ülkelerde ekonomik üretim ve tüketimin doğrudan küçültülmesini gerektirebileceği gerçeğini kabul etmelidir. Başka bir deyişle, verimlilik odaklı politikaların yeterlilik politikalarıyla tamamlanması ve vurgunun birinciden ikinciyeye kaydırılması gerekmektedir. Benzer şekilde Avrupa Çevre Ajansı (AÇA) da neoliberal düzendeki hakim büyüme arayışının ekolojinin korunmasıyla bağdaşmadığı belirtmiş ve Avrupa ekonomisini ve sosyal yaşamı şekillendiren temel sistemlerde köklü değişiklikler yapılması vurgusunda bulunmuştur. AÇA, AB’yi politika yapım süreçlerinde, mevcut finansal sistemin yeterince düşünmediği gerekçesiyle eleştirmiş ve ekolojik mücadelenin üretim ve tüketim ölçeğini düşürme çabalarıyla desteklendiği gerçek bir paradigma değişikliğini elzem görmüştür. Oysa AYM, neoliberal çıkarları ve buna bağlı, ekolojik krizleri tırmandıran iktisadi model sorgulanmadan “yeni bir büyüme stratejisi” olarak sunulmuştur (Greenpeace, 2019).

Buth (2020: 1-2), Yeşil Mutabakatın iklim krizini derinleştiren ve aynı ideolojiye dayanan yeni bir büyüme stratejisi olduğu ifadesinde bulunarak mevcut haliyle Anlaşmanın yetersiz olduğunu vurgulamaktadır. İklim değişikliğini önlemek için uygulanan temel yöntem salınan karbon yoğunluğunu azaltmak olsa da kar ve büyüme odaklı yaşam

odaklı yaşam tarzı devam ettiği müddetçe kesin bir çözüm mümkün görünmemektedir. Mutabakat enerji verimliliği çatısı altında “önce büyüme” stratejisine uyumlu dönüşümler önererek karbondan tasarruf etme amacı taşıyormuş gibi görünmeye çalışmaktadır, ancak bu, Buth’un ifadesiyle, “aldatıcı bir girişim” den ibarettir.

Yeşil söylem, 1970’lere değin dayanırken ve özellikle 1990’lardan itibaren uluslararası kurumlar tarafından sürdürülebilirlik ya da yeşil ekonomi gibi kavramlar gündeme alınırken ekolojik tahribat her yıl durmaksızın ciddiyetini artırmıştır ve artırmaya devam etmektedir.(Purkis, 2020: 115). Kyoto Protokolü ile derinleşen Yeşil Mutabakat ile devam eden süreçte yapılan uluslararası toplantı ve belgeler, ekolojik tahribatın çözümünü dekarbonizasyona indirgemıştır. Ancak dekarbonizasyonu, çevresel mücadelenin tek çözümü olarak sunan anlayış, yine karbon kredilerini uygulamaya koyarak kendi ayağına çelme takmaktadır. Bu yaklaşımla doğaya, kar amacına göre bir değişim fiyatı biçilmekte ve bir bölgede iktisadi çıkarlar için ekolojik tahribatın yapılması, başka bir bölgede doğanın korunması ile dengelenmeye çalışılmaktadır. Bu tahribata konu olan bölgeler ise çoğunlukla Güney’in bağımlı ve yoksul coğrafyaları olmaktadır. Böylece doğa, çıkarların mukayesesi ile finansallaştırılarak yeniden tanımlanmakta ve mevcut sistem içinde eritilmektedir. AYM’nin öngördüğü karbon fiyatlandırması ile büyük şirketler yerkürenin başka bölgelerine termik santraller kurarak, altın madenleri açarak doğayı tahrip etmeye devam ederken dekarbonizasyon sürecine hizmet ediyormuş gibi görünmektedirler (Purkis, 2020). Mann, konuya ilişkin olarak birkaç düzine kirleticinin karlarını artırması için yedi buçuk milyar insanın bozulmuş bir gezegenle bedel ödemek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bu durumu “ahlaki başarısızlık” sözleriyle tanımlayan Mann’ın büyük şirket ve gelişmiş devletlerin çıkar elde etmek uğruna dünyayı ve tüm dünya toplumlarını kurban etmelerini eleştirmektedir (Taylor ve Watts, 2019). İlginç olan ise çevresel mücadele gerektiren sorunların sürecin, yine bu sorunları yaratan aktörler tarafında düzeltilmeye çalışılmasıdır. Ne var ki bu iyileştirme girişimi, kendi coğrafi bölgeleri ve toplumları ile sınırlı kalmaktadır.

Dekarbonizasyon, tek başına ekolojik güvenliği sağlayacak bir çözüm değildir. Ancak öyle olsaydı dahi dekarbonizasyonu yalnızca sürdürülebilir üretimi teşvik ederek sağlamak yeterli olmayacaktı. AB’nin buna ek olarak her yıl karbon üretimine en büyük katkılardan birini sunan mega orman yangınları için ciddi yaptırımlar belirlemesi ve yangınları durdurmak için yapılan uygulamalardan daha çok yangınların ortaya çıkmasını

önleyecek uygulamalara odaklanması gerekmektedir. AYM'nin imzalanmasının üstünden üç yıl geçmesine karşın 2022'de ortaya çıkan yangınlardan kaynaklanan karbonemisyona son on beş yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu yılın sadece ilk dokuz ayında 2006-2021 yılları arasındaki ortalama yaklaşık üç kat aşılmıştır (Wilks, 2022). Elbette AYM'nin sunduğu ölçekteki hedeflere ulaşmanın zaman alacağı aşikârdır, ancak hedefler daha bu kadar taze ve gündemdeyken, kayda değer bir adım atılmamışsa zaman geçtikçe AB üyelerinde aynı motivasyonun hâkim olacağını söylemek güçtür. Üstelik AYM'yi bir kenarı koysak bile, orman yangını tehditlerinin yarım asrı aşkın bir süre önce AB ajandasına alınmaya başladığını hatırlamakta fayda vardır. Zira AB, AYM ile bir fark yaratmadıysa da tarihsel süreç içinde uyguladığı politikalarla orman yangınlarının en azından mega boyutlara ulaşmasını engelleyebilirdi. AB, bu uzun orman yangını geçmişinerağmen şimdiye kadar bir iyileşme sağlayamadıysa bundan sonra sağlayabileceğine dair de bir kanıt yoktur; görüldüğü gibi AB'nin orman yangını sicili kirlidir. Orman yangınlarının gündemi bu kadar meşgul etmesine karşın yangınlar ve etkilerinde bir azalma görülmesi bile bu denli bir artış yaşanmasaydı en azından bazı uygulamaların gerçekten kriz yönetimine katkı sağladığı düşünülebilirdi. Ancak orman yangınlarının mega boyutlara ulaşması ve daha önce görülmeyen enlemlerde görülmeye başlanması aksini düşündürmekte ve “Bir fark yaratamıyorsa AYM, işlevini yerine getirebiliyor mu?” sorusunu doğurmaktadır.

Dünyanın en büyük uluslararası örgütlerinden biri olarak AB ve onun en büyük çevresel girişimlerinden biri olarak AYM'nin daha özenli ve çok kapsamlı düşünülerek hazırlanması beklenirdi. Ancak AYM'nin çözüm olarak sunduğu birçok uygulama, bir yeri onarıırken başka bir yerden fire verilmesine neden olmaktadır. Örneğin AYM kapsamında ormansızlaşma ve orman yangınlarıyla mücadele etmek için 2030 için Yeni Orman Stratejisi'ni sunulmuştur. Ancak Strateji'nin “etkili ağaçlandırma” hedefi orman endüstrisinin ihtiyaçlarına hizmet eden ve doğayı yok eden monokültür ağaçplantasyonlarını teşvik etme riski vardır (Greenpeace, 2019). Ağaçlandırma artıyormuş gibi görünse de bu türden bir ağaçlandırma tekniği biyo-çeşitliliğin azalmasına, toprak verimliliğinin yok olmasına, hidrolojik döngülerin dengesizleşmesine yol açarak doğal ağaç plantasyonların sağlayacağı yarardan olunmasına ek olarak ekosistemi de bozmaktadır. Zira monokültür plantasyonlar besin maddelerinin tutulmasında etkili değildir ve toprağı tüketerek kaymalara neden olmaktadır. Ayrıca bu plantasyonlar zararlı maddelere karşı daha kırılgandır ve patojenler için uygun bir yaşam alanı ve besin kaynağı

sağlamaktadır (Küyük, 2021). Başka bir örnek ise AYM'nin çevre dostu, elektrikli ulaşımı teşvik etmesidir. Zira bir çevre sorununa teknolojik çözümler yenilerini yaratabilir ve/veya diğerlerini şiddetlendirebilir. Nitekim elektrikli araç üretimi ile emisyon salınımını azaltılmaya çalışılırken lityum, bakır ve kobalt kaynakları üzerinde baskı yaratılmaktadır. Benzer şekilde nükleer enerji üretimi, çevre dostu olarak değerlendirilirken kimse nükleer atık bertarafına ilişkin nükleer riskler ve lojistik kaygılarla ilgili verimli bir öneri sunmamaktadır (Barth et. al., 2019: 5).

Son durumda Yeşil Mutabakat tarafından ulaşılmaması planlanan hedeflerin retorikte oldukça iddialı, ancak pratikte belirsiz ve yetersiz kaldığı görülmektedir (Cengiz ve Kutlu, 2021: 191). Gerçekte ekosistemi koruma amacı bile gütmeyen ve neoliberalizm içinde üretilen siyasi bir söylem olmaktan öteye geçemeyen yeşil söylem ve onun bir ürünü olan Yeşil Mutabakat, tutarsızdır. Bu tutarsızlığı dünyanın gelişmemiş bölgelerini karbon çöplüğüne çevirmenin önünü açmasında ve eşitsizliği tırmandırmasında görmek mümkündür (Purkis, 2020). Bunun yanı sıra artan üretim ve tüketime bağlı olarak yükselen atık sorunu da yine AB'nin kendi eliyle yarattığı eşitsizlik içerisinde çözülmeye çalışılmaktadır. Ulusal sistemlerin kapasitesinin belli bir noktaya ulaşmasının ardından atık yönetimi sorunu kendisini göstermektedir. Batının güçlü devletleri söz konusu sorunla atık ve çöpleri üçüncü dünya ülkelerine aktararak baş etmektedirler. Sözde iklim mücadelesi, iklim adaletinden yoksun şekilde sadece gelişmiş addedilen toplumların önceliği olarak sürdürülmektedir.

Böylesine kökten bir dönüşüm planı yapılırken sosyal ve siyasi parametrelerin bariz biçimde göz ardı edilmesi ve herhangi bir jeopolitik, siyasi, ekonomik bir krizde çevresel mücadelenin rahatlıkla arka plana atılması AB'nin ve Yeşil Mutabakatın haklı olarak sorgulanmasına yol açmıştır. Tüm bu çelişkiler göstermektedir ki, antroposentrik bir perspektifle sunulan çevresel mücadele, ancak geri kalan her şey yolundaysa ilgilenilebilecek bir mesele olarak görülmektedir. Öyleyse “AB, kendi çıkarlarına hizmet eden yeşil bir söylemi dünyaya empoze mi etmeye çalışmaktadır, yoksa iklim krizinin tüm canlıların hayatını tehlikeye atan öncelikli bir mesele olarak mı görmektedir?” sorusunun cevabı düşünülmelidir.

Yeşil Mutabakat, hâkim ekonomik modelin temel ilke ve yapılarının sorgulanmadan mevcut anlayışla ulaşılmaması pek çok açıdan imkansız olan amaçlar sunmuştur. Dahası mevcut ekonomik modelde %50-55'lik bir emisyon azaltımı ile ısınmayı 1,5°C ile

sınırlaması bilimsel olarak (en az %65 oranında azaltım sağlanmalı) mümkün değildir (Greenpeace, 2019). Üstelik tek tutarsızlığı bu değildir; çevresel hassasiyeti sürekli büyüme anlayışını değiştirmeden sürdürmeyi hedeflemektedir, ancak ekolojik tehdit boyutu artık istikrarlı büyümenin ve ekonomik çıkarların ön planda tutulamayacağı bir noktaya ulaşmıştır. AB, kendi yarattığı neoliberal kısır döngüden kurtulmalı, iyimser bir inatla doğayla pazarlık yaparak ekolojik krizin üstesinden gelinemeyeceğini acilen anlamalı ve gerçekçi, uygulanabilir hedeflere yönelmelidir.

4.7. Neoliberal Çevre Politikalarının Kısır Döngüsü

Günümüzde başta Batı devletleri olmak üzere hemen her devlette etkilerini göstermekte olan neoliberal uygulamalar, 1970'lerin sonuna doğru toplumsal ve iktisadi politikaların ana kaynağı olmuştur. Neoliberalizmin bir doktrin olarak ortaya çıkışı 1947 yılına denk gelmesine karşın politika yapım süreçlerinde küresel ölçekte başvurulan bir teori olarak öne çıkışı özellikle 1970'lerin sonuna tekabül etmiştir (Ekici ve Güzel, t.y.).

Neoliberal güvenlik anlayışı, hayatta kalmak için tüm devletlerin birincil hedefinin güç olduğunu kabul etmekle beraber, askeri gücü güç unsurunun tek kaynağı olarak görmez. Askeri güç, ulusal gücün bir bileşenidir, ancak tek başına devletin gücünü temsil etmez.. Zira mevcut durumda askeri araçların caydırıcılığı nispeten azalmış ve nükleer silahlara sahip devletlerin artmasıyla da beraber risk boyutu artmıştır. Nükleer silahların orantısız yıkıcılığı, caydırıcılık sağlamak şöyle dursun, bu tür güçlerin olumlu amaçlara ulaşmadaki faydasını sınırlamaktadır. Buna ek olarak güvenlik marjı genişlemiş ve dünya savaşlarının ardından diğer hedefler önem kazanmaya ve askeri gücün bu amaçlara ulaşmak için uygun bir araç olacağı şüpheli görülmeye başlamıştır. Dahası, askeri gücün doğası ve kullanımının sonuçları değiştikçe, daha önce hizmet ettiği hedeflere ulaşmada bile etkisiz hale gelmeye başladığı fark edilmiştir. Hedeflerdeki ve gücün doğasındaki bu değişiklikler meydana geldikçe, diğer güç ve etki araçlarının rolleri artma eğilimi göstermiştir (Keohane ve Nye, 1973: 158). Keohane ve Nye (1973: 159) konuya ilişkin "*Power and Interdependence*" adlı eserinde "Eğer askeri güç işlevsel bir politika aracı değilse, başka araçlar aranır." ifadesiyle bu duruma işaret etmiştir. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki çeyrekte tipik olandan farklı dünya siyaseti kalıpları ortaya çıkmış ve askeri gücün arka planda kalarak yoğun karşılıklı etki ve ilişkilerin geliştiği bir sürece girilmiştir.

Gücün etkinliği azaldıkça güvenliğin devlet özerkliğine yönelik tehditler çerçevesinde ya da tehdidin toprak bütünlüğü açısından tanımlandığı güvenlik alanından ekonomik alana kaymaya başlamıştır. Önceleri ekonomileri birbirinden izole eden doğal engellerin yıkılması sonucunda hükümetlerin politikaları giderek daha fazla birbirini etkiler hale ulaşmış ve daha kolay olan ve daha az saldırgan olan ekonomik güç kaynakları güvenliğin unsurları haline gelmiştir. Uluslararası ticaretin gelişmesi, sınır aşan yatırımların artması, güç ve turizm gibi etkenlerle devletlerin ekonomik karşılıklı bağımlılığı artmış ve Keohane'in (1973: 160) de belirttiği gibi ekonomik karşılıklı bağımlılık arttıkça siyasi kaldıraçlar kalkmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak neoliberalizm, güvenlik anlayışını ekonomik güç temelinde şekillendirmiş ve neoliberal modelin hakim olduğu demokratik hükümetlerin karşılıklı bağımlılık ve işbirlikleri yoluyla olası tehditleri bertaraf etme potansiyeli olduğunu iddia etmiştir.

Neoliberalizm, SSCB'nin dağılması ve sosyalist-komünist yaklaşımların terk edilmeye başlanmasıyla da uygulamada başvurulan ortak teori haline gelmiştir. Bu yıllardan itibaren ekonomiden sosyal politikalara uzanan geniş bir yelpazede baskın ideoloji haline gelen neoliberalizm temel olarak bireysel kurtuluşun, devletin müdahil olmadığı serbest piyasa ile mümkün olacağı argümanı üzerine inşa edilmiştir (Jones ve Stafford, 2021: 331). Başka bir deyişle, piyasada rekabetin hâkim olacağı üretim biçimlerini teşvik eden ve bunun için de özelleştirme, ticarileştirme, kuralsızlaştırma (devletin piyasayı serbest bırakması) gibi yöntemleri uygulamaya sokan bir yaklaşımdır. Devlet özelleştirme ile doğal alanda sahipsiz halde bulunan kamu mallarını ya da halka ait varlıkları özel mülkiyete tabi tutarak bireylere tahsis etmekte; ticarileştirmede ise değiştirilebilir ve devredilebilir konumda olan metallerin ulusal veya uluslararası pazara sunulması para ve benzeri unsurlar karşılığında ticari bir nesne haline getirilmektedir (Şahin, 2016: 12). Devlet bunu piyasadan çekilerek, özgür bir "al-sat" ve "üret-tüket" ortamının oluşmasına zemin hazırlayarak sağlamaktadır. Piyasanın kuralsızlaşması ile büyük sermaye sahiplerinin sözünün geçtiği yeni bir ekonomik görünüm oluşmaktadır. Bu açıdan, neoliberal ideoloji orman yangınları, iklim değişikliği ve benzeri çevresel sorunlara sebep olan şirketlere hareket serbestisi sunmaktadır. Neoliberal düzenin bir sonucu olarak kurumlara serbest ticaret, özelleştirme, kuralsızlaştırma, vergi indirimleri gibi tanınan ayrıcalıklar, şirketlerin doğa dâhil olmak üzere dünyayı bir atık deposuna dönüştürerek karlarını artırmaları konusunda özgürleştirmiştir (Brecher, 2015'ten aktaran Gürçam, 2021: 119).

Neoliberalizm, serbest piyasanın bireysel özgürlüğü ve devlet müdahalesinin yokluğunun ekonomik verimliliği sağladığını öne sürmektedir (Jones ve Stafford, 2021: 331). Son 40 yılın hâkim paradigması olan görüş aynı zamanda insanları (ya da bu durumda tüketicileri) toplumsal ve tarihi değerlerden uzaklaştırarak sözde “rasyonel insan” ı yaratmıştır. Tüketimi teşvik eden uygulamalarla insanı, kar hedeflerinin bir aracı haline getirmiş ve bu yolla sermaye sahipleri güçlerini artırırken belli bir kesim var olan sermayelerini de kaybetmiştir. Neoliberal politikalar ile özel mülkiyeti sınırlandıran kurumsal engellemeler ortadan kalkmış ve rekabet hiç olmadığı kadar önemli hale gelmiştir (Ekici ve Güzel, t.y.). Bu rekabetin kazananı olmak isteyen şirketlerin ana hedefi her zaman kar marjlarının artırılması olmuştur. Neoliberal devletler özelleştirme ile şirketlerin bu hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırmakta ve yaşamsal önem taşıyan alanlar, sermaye sahiplerine devredilerek doğal kaynaklar sömürüye açık hale gelmekte ve araçsallaşmaktadır. Dolayısıyla neoliberal politikaların günümüzde hakim olduğu politik ve ekonomik ilkelerin tamamı, ekolojinin korunması adına izlenecek politikaların yönünü şekillendirme gücüne sahiptir (Gürçam, 2021: 121).

Gelişmiş devletler ya da uluslararası kurumlar tarafından başta iklim değişikliği ve benzeri ekolojik krizlerin etkilerini minimuma indirmek için atmosfere salınan sera gazının azaltılması gerektiği konusunda fikir birliği sağlanmıştır. Bu anlamda atılan en büyük adım AB bünyesinde uygulamaya konulan Emisyon Ticaret Sistemi'dir. Bu sistem, şirketlerin emisyon üst sınırına ulaşmaları halinde daha fazlası için izin satın almalarının önünü açmaktadır. Üstelik satın alma için bir üst limit bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, eğer bir şirket yeterince kar elde edebiliyorsa doğayı istediği oranda kirletme hakkını satın alabilmekte ve karbon bile metalaştırılarak pazara açılmaktadır. Ekolojik mücadelenin neoliberal politikalar tarafından yürütüldüğü göz önüne alındığında emisyon ticaretinin bir çözüm önerisi olarak sunulması pek de şaşırtıcı değildir (Andrew et. al., 2010: 611). Doğaya fiyat biçen bu sözde çözüm, ekolojik sorunlara yanıt verememekte, hatta durumu daha vahim bir hale getirmektedir.

Sanayi Devrimi'nin ekonomik, sosyal ve politik düzlemde yarattığı dönüşüm antroposen (insan çağı) olarak adlandırılan dönemi başlatırken gerek üretim (şirketler) gerekse de tüketim (insanlar) süreçleri de başkalaşım göstermiştir. Her aktör doğanın tahrip edilmesine, doğal kaynakların tüm canlı unsurlar için elverişsiz hale gelmesine ve iklim değişikliği ile karşılıklı etkileşim içinde olan ekolojik krizlere kendi gücü yettiğince katkıda

bulunmuştur. Ancak iklim değişikliği ile mücadele sürecinde büyük ölçüde hâkim güç devletler ve büyük şirketlerdir. Bu kurum ve kuruluşlar tüm insanlığın çıkarlarını muhafaza etmek ya da topluma yarar sağlamak gibi amaçlardan ziyade kendi mikro çıkarlarını korumak ve artırmak üzerine kurulmuşlardır. Dolayısıyla hâkim kurumlar, belli bir noktaya kadar kendi paydaşlarının ve vatandaşlarının menfaatlerini koruma gayesigütse de diğer ülkelerdeki paydaşlar ile bir rekabet söz konusudur. Bu durum, kısa vadede olumlu ve etkin bir ekonomik yaklaşım gibi görünse de uzun vadede tüm canlı hayatını yok eden bir süreci başlatmış bulunmaktadır. Neoliberal süreçlerin olağanlaştırdığı bu durum, iklim değişikliği ya da diğer tüm çevresel krizlerle mücadelede gösterilen ilginin debir rekabete tabi tutulmasına yol açmakta ve aslında mücadele süreci, sorunu çözme gücüne sahip kimselerce durmaksızın baltalanmaktadır. Zira konu, ekolojinin korunması ve/veya iklim değişikliği sürecinin tersine çevrilmesi gibi uzun vadeli çıkarlar oluncakuruluşların kısa vadeli kurumsal ya da ulusal çıkarları öne çıkmaktadır. Bu durumun ironik yanı ise çevresel sorunların, yine bu sorunlara neden olan sürekli büyüme, kar maksimizasyonu, serbest piyasa gibi unsurlarını destekleyen neoliberal bir yaklaşımla çözülmeye çalışılmasıdır (Gürçam, 2021: 109-111).

İklim değişikliği, orman yangınları ve daha pek çok çevresel kriz siyasi alana dâhil edilerek pek çok politika uygulamaya konulmasına karşın bu çabalar yalnızca doğanın finansallaşmasına daha çok katkıda bulunmuştur. Bu yönde atılan adımlardan en önemlileri arasında sayılan ve BM bünyesinde gerçekleştirilen Kyoto Protokolü'nde bile karbon fiyatlandırması ve indirimleri gibi uygulamalarla bu durum gözlenmektedir. Yine BM kapsamında gerçekleştirilen Rio Konferansı sonucunda ülkelerdeki sera gazı emisyonlarının tamamının karbondioksite eşitlenmesi gündeme gelmiştir. Başka bir deyişle, metan, hidroflorür, perflorokarbonlar gibi atmosferde ısı tutan ve sera etkisine yol açma potansiyeli bulunan farklı gaz türleri tek birime (CO₂) indirgenmiştir. Bu yolla, şirketlerin ve devletlerin karbon ayak izleri hesaplanarak doğal olgular, ölçülebilir standartlara indirgenerek doğanın maliyeti hesaplanmaya çalışılmıştır. Literatürde bu durumu ifade etmek için “kurgusal doğa” (Bracking, 2015), “online doğa” (Sullivan,2013), “doğanın şeyleştirilmesi” (Martineau-Lafontaine, 2019), “karbon fetişizmi” (Swyngedouw, 2013), “iklim kapitalizmi” (Hayes, 2013), “akışkan doğa” (Büscher, 2013), “yeşil ekonomi gösterisi” (Bracking, 2015), “yeşil gasp” (Vidal, 2008) gibi kavramlar kullanılmıştır (Purkis, 2020: 139-140).

Neoliberal perspektifle uygulanmaya çalışılan söz konusu önlemler ekolojinin kendi halindeliğini görmezden gelerek ona kurgusal bir anlam yüklemekte ve doğayın insanın refahı için kullanılabilecek bir meta ya da alan olarak addetmektedir. Karbon kredilerine ek olarak biyoçeşitlilik kredileri ya da türler bankacılığı gibi uygulamaların iklim kriziyle mücadele çatısı altında sunulması bunun bir göstergesidir. Türler Bankacılığı uygulaması da karbon piyasasına benzer biçimde işlemektedir; herhangi bir yatırım türüne zarar verecekse şirket, başka bir bölgede türlerin korunmasına katkı sağlayarak elde ettiği kredilerle yatırım bölgesindeki türlere zarar verme hakkını satın almaktadır. Purkis (2020: 144), konuya ilişkin olarak “Karbon piyasasının karlı olabilmesi için bir yerlerde karbon üretilmesi gerektiği gibi, tür bankacılığının karlı olabilmesi için de bir yerlerde türlerin yok olmaya devam etmesi gerekir.” diyerek çözümcül olması gerekirken kar odaklı işleyen uygulamaların vahametini ifade etmiştir.

Bugün yaşamakta olduğumuz pek çok çevresel sorunun kökeninde Sanayi Devrimi'nin öncülüğüyle gelişen antroposende neoliberal politikalar tarafından teşvik edilen tüketim toplumu vardır. Küresel iklim dengesini alt üst eden sorunların insan hayatını ciddi boyutta tehdit etmesine karşın insan tarafından yaratıldığı da bir gerçektir. Tarımdan enerjiye kadar hayatın her alanını etkilemekte olan ekolojik krizin günden güne ivme kazanarak tehdit alanını genişletmesinin ardındaki sorun ise neoliberal politikalar ve teşvik ettiği büyük şirket çıkarlarıdır. Öte yandan yine neoliberal ideoloji tarafından dikte edilen rekabet göz önüne alındığında devletlerin ekonomik kalkınmalarını sağlama amacıyla doğal varlıklarını piyasanın hizmetine sunması, ekolojik krizi tetikleyen bir başkameseledir (Tuğan Şahin, 2016: 51). Bu açıdan günümüzde doğayı, insanları ve yaşamı tehdit etmekte olan ekolojik kriz, “neoliberal politikaların ürünü”dür. Zira iktisadi akılla yürütülmeye çalışılan mücadeleye neoliberal politikanın prensipleri olarak kuralsızlaştırma ve ticarileştirme eşlik etmektedir. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da doğayı yağmalayan etkiler, kar endekli bir çarkın içinde görmezden gelinmekte ya da mali bir araç haline dönüştürülerek denetim dışında kalmaktadır (Çoban vd., 2015: 7). Başka bir deyişle, sorunu çözmesi beklenen neoliberal politikalar kriz sürecini hem hızlandırmakta hem de derinleştirmektedir.

Neoliberalizm çatısı altında yapılan tüm ekolojik krizi önleme girişimleri esasen doğada bulunan, yaşamı ve üretimi destekleyen unsurların antroposentrik bir yaklaşımla insanların hizmetine sunulması ve dahası biyoçeşitlilik, hava, su gibi kaynakların ekonomik akıl çerçevesinde insanların fayda maksimizasyonuna açık ekolojik ürünler olarak

değerlendirilmesinden ibarettir (Purkis, 2020: 148). BM'nin önünü açtığı çalışmalardan biri olan *Ekosistemler ve Biyoçeşitlilik Ekonomisi* (The Economics of Ecosystems and Biodiversity, TEEB) bahsi geçen durumun yalnızca küçük bir örneğidir. Bu konseptte doğa, “biyoçeşitlilik ve ekosistem hizmetlerinin” değeri ekonomik terimlerle açıklanmaya çalışılmaktadır (TEEB, 2022). Bunun, doğanın yapılandırılmış bir değerlendirme kapsamında karar alma süreçlerine dâhil edilmesi amacıyla yapıldığı iddia ediliyorsa da Sullivan, bu çalışmanın gerçekte doğanın finansal açıdan faydalarının hesaplanarak ekolojik sistemleri piyasalaştırma yoluyla girişimcilerin hizmetine sunulması için bir araç olduğunu savunmaktadır. Nitekim doğa, yapılan ödemelere karşı kalkınmayla ilgili ekosistem dönüşümlerinin dengelenmesini kolaylaştırmak için tasarlanmış yükselen çevre pazarları aracılığıyla alınıp satılabilir. Dolayısıyla neoliberal devlet, insan dışı doğayı ayırt edici özelliklerinden ayrıştırarak geliştirme dönüşümleri yoluyla habitat kaybını onaylamaktadır (Sullivan, 2012: 9).

Neoliberal yaklaşımla atılan bir başka adım BM kapsamında 2008’de uygulamaya konulan REDD+ Projesi’dir. Proje, ormansızlaşma kaynaklı artan emisyon miktarını azaltma girişimi olarak kayıtlara geçmekle beraber ormanların sürdürülebilir yönetimi, korunması, karbon tutma potansiyellerinin artırılması gibi amaçları içermektedir. Bu Proje çerçevesinde şirketler dünyanın belirli bir bölgesinde altın madenleri açıp termik santraller kurarak doğayı yok eden faaliyetlerini yürütürken bir başka bölgede uyguladıkları ormanlaştırma faaliyetleri ile sözde tasarruf sağlamaktadırlar. Ancak bu tasarruf, doğal ormanların kesilerek yerine hızlı büyüme özelliğine sahip genç ağaçların dikilmesi ile kendini göstermektedir. Zira herhangi bir bölgenin ormanlaştırılması kredi yaratmakta ve REDD+ Projesi’nden yararlanılmasını sağlamaktadır. Yeni ekilen ağaçlar sıklıkla piyasada kar yaratabilecek olan plantasyonlardan seçilmektedir ve ormanlar kesildiğinde karbon hesaplamasına girmediğinden şirketlerin işini kolaylaştırmaktadır. Her ne kadar yeni ekilen ağaç plantasyonları daha fazla karbon depolama özelliğine sahipse de doğal ormanlar ve bu ormanlar bünyesindeki biyoçeşitlilik, ekolojinin istikrarı için çok daha büyük önem taşımaktadır (Purkis, 2020: 151-152). REDD Projesi, özünde ormansızlaşmanın olmaması için mali bir teşvik sağlamayı vadetmiştir. Ancak, bu teşvikin istenenin aksi yönde biretkisi vardır. İlk olarak, karbon kredilerini satın alan bir şirket, bedelini ödediği miktarda CO2'yi atmosfere salmaya devam edebilecektir. Başka bir deyişle, karbon kredileri, maddi gücü olan için çevreyi kirletme izinleridir. İkinci olarak yalnızca ormansızlaşmayı azaltan ülkeler

REDD piyasasına karbon kredisi koyabilecektir. Yani bir bölgede ormansızlaşma yoksa ve her zaman ormanını koruduysa, ormansızlaşmanın azaltılmasından elde edilen karbon kredisini satamazlar. Bu durum, REDD'den yararlanmak isteyenlerin bilinçli olarak ormansızlaşmayı artırmalarına yol açmaktadır (Solon, 2012). Bu ve benzeri uygulamalar, yaklaşık yarım asırdır çözümleri beklenen ekolojik krizlerin günümüzde neden hala ajandaya alınması zorunlu konular arasında olduğunu açıklamaktadır. 1970'ten itibaren REDD+ Projesi'nin gündeme geldiği 2008'de dünya, biyoçeşitliliğinin %30'unu kaybetmiş ve bu oran tropikal bölgelerde %60'a ulaşmıştır. Bu, doğayı antroposentrik bir anlayışla mali kaynak olarak ele alan neoliberal ekonomik sistemin bir sonucu olmuştur.

Neoliberalizmin rasyonel insana yüklediği anlam ve buna eşlik eden rekabetçiiktisadi kaygılar, yukarıda da açıklandığı gibi, ekolojinin değerini yok ederek doğayı ve insan dışı varlıkları ekonomik bir kar aracı haline dönüştürmüştür. Aslında çözüm olarak sunulan şey, sorunun kendisi olduğundan ekolojik mücadele bir sarmalın içine hapsolmaktadır. Bu bağlamda orman yangınları ve iklim değişikliği konusundaki yaklaşık 50 yıllık farkındalığa rağmen istenilen başarının elde edilememesinin iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki; çözümlerin bir rekabet aracı ve sorun nesnelere ise ticari bir meta olarak değerlendirilmesiyle ikincisi doğanın, insanlığın ortak malı olarak görülerek antroposentrik süreçinde sınırsız biçimde sömürülmesidir.

Orman yangınları ve iklim değişikliğini içeren büyük ekolojik krizlerle baş etmenin yolu, sorunun kökenine inmektedir. Sayısal verilere dayanarak yapılan hesaplamalar, farkındalık yaratmak ve olayın ciddiyetini gözler önüne sermek açısından bir noktaya kadar işlevsel olsa da sorunu önlemek için yeterli değildir. Neoliberallerin önerdiği mali tahakkümle karbon tasarrufunun sağlanması ise doğayı bir pazar ürünü haline getirerek değerini daha da düşürdüğü gibi ahlaki olarak da sorunludur. Öyle ki önerilen çözümler kısmen işlevsel olsa da bu, durumu yalnızca bir süre daha zoraki biçimde stabilize etmektedir ve uzun vadede iklim koşullarının daha da içinden çıkılmaz hale geleceği bu konuda uzman ve bilim insanları tarafından kabul edilen bir gerçektir. Bunun yerine çözümsağlamak için ihtiyaç duyulan şey, siyasette ve yaşam tarzında kökten bir değişimdir. Bunun için de insanı ya da mali çıkarları öne koymadan “önce sağlıklı bir ekosistem” denilebilecek bir yaklaşımın benimsenmesi gereklidir (Buth, 2020: 2).

4.8. Ekolojik Yaklaşımın Önerileri: Ne Yapılabilir?

Neoliberal yönetimin getirmiş olduğu ekonomi-politik öncelikler ve insanı merkeze alan güvenlik anlayışı şimdiye kadar ekolojinin korunması şöyle dursun, doğanın tahrip oluş sürecini hızlandırmıştır. İnsanın varlık olarak diğer canlılardan üstün olduğu düşüncesi, neoliberal egemen düşüncenin ayrılmaz bir parçası olarak öne çıkmıştır. İnsanı yücelterek onu dünyanın merkezine yerleştiren anlayış, insanın diğer türler ve ekosistemle arasındaki karmaşık bağı görmezden gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak insan artık kendisinden korunması gereken bir konuma düşmüş ve kendisiyle birlikte tüm ekolojik sistem için bir tehlike arz etmeye başlamıştır (Kaya, 2019: 109).

İnsan toplulukları, bilinçli ya da bilinçsiz olarak her zaman içinde buldukları ortamı ve ekosistemi etkileme potansiyeline sahip olmuşlar ve geçmişteki insan faaliyetleri canlı yaşamını zorlaştırmaya başlamıştır. Bu faaliyetler genellikle gezegenin uzun vadeli iyileştirme kapasitesini aşmamış veya tüm insanlığın yok oluşuyla tehdit etmemiştir. Ancak insanlık bugün ilk defa, bu tehlikeye bu denli yakınlaşmıştır. İnsanlık, bu duruma gerçek bir çözümle karşılık vermezse nihai olarak yok oluşunun nedeninin doğanın gücü değil, yanlış yaklaşım ve bakış açısının olacağı açıktır (Mische, 1989: 393). Karar alıcılar ve diğer tüm insanlar, dünyayı bütün bir canlı sistemi olarak ve kendisini de bu sistemin hakimi değil, parçası olarak değerlendiremedikleri müddetçe maruz kalınan ekolojik krizler tehdidini azaltmayacaktır. Gelinen noktada anlaşılmaktadır ki, insanın doğa ile kurduğu ilişkinin insan-egemen bir yaklaşımla sürdürülmesi uzun vadede ne insanın ne de ekolojinin güvenliğini sağlayacaktır. Ancak doğanın belirli ekonomik ve insani çıkarlar için kurban edilmesi yeni değildir. Bugün karşı karşıya kalınan ekolojik tehditlerin çoğu, özellikle 20. yüzyılı karakterize eden sanayileşme, ulaşım ve zehirli ve zararlı maddelerdeki ciddi artışın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi'nin başlattığı antroposen, insanın ekosistemin işleyişinde sahip olduğu gücü kanıtlamış ve insanın gerek biyolojik gerekse de jeolojik süreçler üzerinde yarattığı baskı, henüz 1960'lardeyken fark edilmiştir.

Ozon tabakasının incilmesi, küresel sera etkisini ve dünya çapındaki iklim değişikliğini tetikleyen karbon birikimi; asit yağmurları; su, hava ve toprakta artan kimyasal ve radyoaktif kirletici seviyeleri, çevresel kaynaklı hastalıkların, sağlık sorunlarının ve genetik hasarın artması, artan çölleşme, küresel mega orman yangınları ve benzeri kimyasal ve biyolojik süreçler milyonlarca insanı açlığa sürüklerken birçok canlı türünün de yok

olmasına sebep olduğu bir düzeye ulaşmıştır. Tehdit seviyesi günbegün artış gösteren söz konusu süreçler ve bunların kümülatif etkileri dünyanın iyileşme ve taşıma kapasitesini bir noktada aşmaya başlamıştır (Mische, 1989: 391-393). Buna en büyük katkıyı sunan insan, kendi dünyasını imha etmeye başlamış ve her gün artan nüfusuna eşlik eden ekonomik kaygısıyla kendisini aşılması güç bir duruma sokmuştur. Budurumda dünyanın artık insan faaliyetlerinin etkilerine daha ne kadar göğüs gerebileceği sorgulanmalıdır. Dolayısıyla hakim neoliberal güvenlik anlayışında bir değişime gidilmesi önemli hale gelmektedir.

Ekolojik veriler, dünyadaki biyolojik kapasitenin bundan yarım asır önce, 1970'lerde aşılmaya başlandığını göstermiştir. 2014 yılında dünyadaki ekolojik ayak izi biyolojik kapasiteyi yaklaşık %70 oranında aşmış; yenilenebilir kaynaklar kendilerini yenileyebilme alanını bulamayacak kadar hızlı şekilde tüketilmiştir (Kaya, 2019: 102). Yaşayan Gezegen İndeksi, 1970-2014 arasında dünyadaki tür popülasyonunun %60 azaldığını göstermiştir. Başka bir deyişle, insan yarım asırdan kısa bir sürede tür popülasyonun yarıdan fazla azalmasına sebep olmuştur (WWF, 2018: 7). Bunun temel sebebi ise insanın doğayı kendisi için dönüştürülerek yararlanabileceği bir kaynak deposu olarak görmesidir. İnsan, türler hiyerarşisi oluşturarak kendini en üstte konumlandırmakta ve doğada bulunan tüm canlı ve cansız unsurlara kendisinin kullanabileceği ölçüde değer addetmektedir. Nitekim çevresel sorun olarak tanımlanan pek çok ekolojik kaynaklı sorun da insana yarattığı tehditler ölçüsünde politikleşmiştir (İğci ve Çobanoğlu, 2019: 136). Başta ekonomi olmak üzere insanın yaşam kalitesini doğrudan ve dolaylı yoldan etkileme potansiyeline sahip olan doğa, kaynakların yok olmaya başlamasıyla devletleri harekete geçirmiştir. Ekolojik sorunların yapısal olarak ulus sınırlarını aşması ve küresel bir mücadele gerektirmesi nedeniyle yalnızca ulusal olarak değil, uluslararası çapta da bir çevresel mücadele süreci başlamıştır. Ancak bu mücadelenin neoliberal çıkarlara hizmet edecek biçimde antroposentrik bir yaklaşımla şekillenmesi ulaşmak istenen hedeflere ket vurmaktadır. Bu deterministik ilişkiyi en basit haliyle, orman yangınlarında yaşanan artış ve her yıl yanan alan miktarlarında kırılan rekorlarla görmek mümkündür. Ormanları bir tarım veya rekreasyon alanı, kereste üretiminin ham maddesi ya da insan yaşamı için elzem olan oksijen kaynağı olarak değerlendiren neoliberal yaklaşım durumun vahametini artırmıştır. Oysa ekolojik güvenlik anlayışı; ormanları ve barındırdığı canlı-cansız tüm varlıkları faydalı oldukları nedeniyle değil, kendi ontolojik temelleriyle değerli olduğundan korunmasını hedeflemektedir.

Çevresel mücadele adı altında uygulamaya konulmuş pek çok politikanın amacına ulaşmada işlevsiz kaldığı farklı örneklerle farklı dönemlerde görülmüştür. Devletler ne ulusal ne de küresel ölçekte sürdürülen sözde mücadelelerinde başarı gösterememektedir. Mevcut sistemde çözüm olarak sunulan planlar sınırlı bir alanda faaliyet göstermektedir. Hâlbuki doğa tahribatı ne sadece insanı ne de sadece ekonomiyi etkilemektedir. Ancak uygulanan ya da uygulanması hedeflenen politikalar, insan olmayan türlerin yaşamları ve bu türlerin canlı bütünlüğü üzerindeki etkileşimi ve mutlak etkisi düşünülmeyle ya da çok az düşünülerek belirlenmektedir. Diğer tehditlerin aksine bunlar ideolojik olarak tanımlanamaz ve geleneksel rekabet yoluyla da çözülemezler (Mische, 1989: 390-393). Doğa, bilinen haliyle egemenliği tanımaz ve ekolojik tehdit karşısında her devlet ve her tür canlı eşittir.

Günümüzde çözüm olarak görülen sistem ve anlaşmalara bakıldığında bazıları, belirli zararlı maddelerin kullanımını yasaklamakta veya düzenlemeye çalışmakta; nükleer enerjinin barışçıl kullanımlarından kaynaklanan zararlar için sorumluluk veya işbirliği anlaşması tesis etmektedir. Bazıları belirli bölgeleri, belirli maddeler ve/veya endüstrilerin neden olduğu kirlilikten korumayı amaçlamaktadır. Çoğu, ekolojik meselelerden daha çok bölgesel ekonomik meselelere odaklanmaktadır. Bazıları ise bilgi alışverişi ve felaketleri önlemede fayda sağlayacak araç ve ekipmanlara odaklanmaktadır. Anlaşmaların çoğunda ciddi sınırlamalar olsa da birçoğu öncelikle ekonomik veya askeri hedeflere odaklanmakta ve ekolojiyi ikincil öncelik olarak ele almaktadır. Çoğu, aralarında çok az veya hiç koordinasyon olmadan belirli kirleticiler, belirli bölgeler veya belirli türlerle sınırlı tutulmuştur. Çevresel anlaşmaların büyük bir bölümü tehlikeli maddelerin kontrol edilmesi ve/veya düzenlenmesi ile sınırlı tutulmakta ve bağlayıcılıkları zayıf kalmaktadır. Dolayısıyla bir yasak ya da yaptırım getirmemesinin yanı sıra bazıları sayılı ülke tarafından onaylandığından sorundan en çok sorumlu olanlar, aynı seviyede yükümlü tutulmamaktadır (Mische, 1989: 401-404).

Uluslararası çevre anlaşmalarının sayısındaki hızlı artış, halkın ekolojik güvenlikle ilgili artan endişelerini temsil ederken iyileştirme süreci, demode egemenlik ve güvenlik kavramlarının çizdiği sınırlar dahilinde hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Böylece, ekolojik güvenliği etkili bir şekilde tanımlamak veya ekolojik krizlerle başa çıkmak için gerekli olan yeni küresel çerçeve içinde güvenliği ve egemenliği yeniden kavramsallaştırmadan, sınır ötesi ve küresel ekolojik sorunları ele almaya çalışan onlarca anlaşma müzakere edilmiştir. Ancak günümüzün ekolojik krizlerine odaklanıldığında şu sorunla karşı karşıya

kalınmaktadır: mevcut devlet kavramları ve sistemleri, küresel ekolojik güvenliğin ön koşullarıyla uyumlu değil, hatta zıttır. Mevcut sınır aşan çevre sorunlarıyla başa çıkmak için işbirliğine dayalı çabalar ve sistemler geliştirmek yeterli bir çözüm olarak görünebilir, ancak bu durumda, aynı dönemde çevresel bozulmanın daha da kötüleştiği gerçeğini açıklayacak bir argüman bulunmamaktadır (Mische, 1989: 402). Öyleyse esas sorun, politika yetersizliğinden daha çok politikaların uygulanma yöntemlerinden kaynaklanmaktadır. Ekolojik bir krizin varlığı ve doğanın korunması gerekliliği hem neoliberal politikacılar hem de ekolojistler tarafından kabul edilen bir gerçek olmasına karşın doğanın ne için ve neye karşı korunması gerektiği sorgusu yaklaşım farkını ortaya koymaktadır.

Mevcut neoliberal düzen ve devlet kavramları ile artan ekolojik tehditler arasında bağlantı yakalanamadığı sürece, uzun vadeli bir çözümün oturtulması mümkün görünmemektedir. Giderek birbirine bağımlı hale gelen neoliberal bir dünya sisteminde, canlı hayatı ve diğer tüm insanlar birkaç kişinin eylemlerine karşı savunmasız kalmaktadır. Bu bağlamda ekolojinin ve canlı hayatının korunması için yeni bir bakış açısına ve küresel standartlara ihtiyaç olduğu açıktır. Günümüz dünya düzenini ve egemenlik anlayışını, insanın içinde yaşadığı ekosistemin maruz kaldığı koşullardan etkilendiği ve onunla ortak kırılganlıklara sahip olduğu bilgisıyla ele almak gereklidir. İlgili egemenliklerin doğa ile etkileşimli ve dinamik bağlamda incelenmesi elzemdir. Zira neoliberal düzen ve ekolojiyi birbirini dışlayan bir bakış açısıyla ele almak çözüm için yardımcı olmayacaktır (Mische, 1989: 390-401).

Ekolojik yaklaşım, insan ve doğa arasındaki ilişkiyi geleneksel olarak tanımlayan liberalizm ve sosyalizmin başarısızlığının bir ürünüdür (Kılıç ve Tok, 2013: 231). Bu başarısızlığa karşılık insanın doğa ile kurduğu ilişkinin ekonomik ve sosyal yönleriniyeniden tanımlaması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ekolojik anlayışta insanlık ve doğa birbirinden ayrı parçalar değil, birbirine bağlı ve iç içe geçmiş sistemler olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle mevcut kurumların doğaya uyumu “ekolojik ilkeler temelinde” sağlanmalıdır (Erçandırılı, 2021: 96). Dünya görüşlerinde veya küresel sistemlerde görülen çevresel gelişmeler, ekolojik krizlerin tırmanma hızına orantılı olamamış ve tehditlerin gerisinde kalmıştır. Hâlbuki sistemin en az mevcut ve tahmin edilen baskılar kadar güçlü olması gerekmektedir. İhtiyaç duyulan, ancak eksik olan şey; bugünün ve yarının ekolojik krizlerine, bu krizlerin küresel ölçeğine ve karmaşıklığına etkili bir şekilde yanıt verebilecek bir sistemdir. Bu sistemi sağlamanın iki önemli ayağı bulunmaktadır; bunlardan ilki,

güçlendirilmiş uluslararası çevre hukuku ve bunun getireceği etkili küresel yönetim iken ikincisi ekosentrik bakış açısını yükselten küresel bir ekolojik sorumluluk kültürüdür (Mische, 1989: 405-413).

Ekolojik güvenliği tesis etmek adına kapsamlı ve güçlendirilmiş bir uluslararası çevre hukukunun sağlanması önem taşımaktadır. Daha önce belirtildiği gibi mevcut antlaşmalar, ya koordinasyonsuz ya uygulanabilirliği düşük ya da bağlayıcı olmadığından yetersizdir. Bu nedenle daha kapsamlı ve bağlayıcı uluslararası yasa ve standartların belirlenebileceği hukuki yapılara ihtiyaç vardır. Ancak bu standartların uygulanabilir olması kritiktir (Mische, 1989: 413-414). Bu noktada amaç; idealize edilmiş büyük politikalar üretmekten ziyade uygulanabilirliği yüksek, pratiğe en hızlı şekilde geçebilecek politikalar üretmek olmalıdır. Retorikte kalan yüksek hedeflerdense pratiğe geçen küçük adımlar krizi çözmek için daha elverişlidir. Bu doğrultuda belirli devlet kademelerinde ve politika yapım süreçlerinde ekoloji, biyoloji ve benzeri bilimlerde uzman kişilere danışılmalı ve politika yapım süreçlerinde interdisipliner çalışmalar yürütülmeli ve ekolojik güvenliğin sağlanması için bazı temel uygulamalarının önünün açılması gerekmektedir. Ekolojik saldırganlığın (suyun değiştirilmesi, bitki örtüsünün yok edilmesi vb. şekillerde doğa üstünde savaş aracı olarak düşmanca değişiklik yapılması) yasaklanması; yerel, ulusal ve bölgesel düzeylerde düzenli bilgi alışverişi, ekolojik standartları sağlamaya yönelik kamuoyu izleme grupları gibi organların kurulması ve bunlar tarafında ek kontroller yapılması gibi uygulamalar süreci kolaylaştırabilir. Bunların yanı sıra ekolojik zarar sorumluluğu, bir ülkenin doğasının başka bir ülkenin ekolojik refahı için sömürülmediği eşitlikçi bir ekolojik güvenlik anlayışının sağlanması; ülkeler, gelecek kuşaklar ve türler arasında hiyerarşik ayrıma gidilmeden eşitlikçi politikalar izlenmesi ekolojik ayrımcılık çıkmazını çözebilir. Tepki odaklı politikalar yerine önleme odaklı politikaların izlenmesi, ekolojik acil durumlarda hızlı bir şekilde işbirliği sağlanması, ekolojik açıdan güçlü teknolojilerin ücretsiz değişimi, ekolojik bilgi özgürlüğü gibi uygulamalar ise krizlerin çözümünü hızlandırabilir (Mische, 1989: 418-419).

Güçlendirilmiş uluslararası çevre hukukunun tesisi ve sürdürülmesi için küresel bir otoritenin oluşturulması gerekmektedir. BM düzeyinde hayata geçirilen çevresel uygulamalar; araştırmalar, eğitim programları ve materyalleri, düzenleme ve karar taslakları oluşturma yeteneği dışında çok az gerçek yetkiye sahiptir. Bu koşullarda bile BM'nin çabaları ulusal egemenlik çatısı altında sorgulanmakta ve kimi zaman ulusal

çabaları ulusal egemenlik çatısı altında sorgulanmakta ve kimi zaman ulusal çıkarlara ters düştüğünden uygulanmamaktadır. BM ve benzer şekilde AB'nin çabaları ekolojik farkındalığın şekillenmesinde ve politika geliştirilmesinde önemli bir katkı sağlamasına karşın, ekolojik güvenlik için ihtiyaç duyulan güçlü küresel otoriteyi sağlayamamaktadırlar. Günümüzde ek olarak gıda, tarım, uluslararası sular, uzay, insan hakları, silahsızlanma gibi konularla ilgilenen uluslararası kuruluşların doğrudan ve dolaylı olarak ekolojik güvenliğe ilişkin yönleri bulunsa da salt ekolojiyle bağlantılı olmamalarının yanı sıra bir otorite sağlamaktan uzaktırlar. Bunun yerine kuruluş amacı tamamen küresel ekolojik güvenliğin tesis edilmesi olan, ekosistemin her türden maruz kaldığı tehditleri önlemeyi hedefleyen, uluslararası çevre hukukunun ve normlarının esas alındığı, hempolitik hem de sosyo-kültürel alanda etkin rol alabilecek, çevrenin “ek olarak” değil, esas olarak politika meselesi olduğu sıfırdan bir konsey ya da örgütün kurulması mantıklı görünmektedir. Böyle bir Konseyin olası işlevleri erken uyarı sistemleri verileri ile uzman bilgilerinin toplanması ve etkili küresel politika geliştirme yoluyla küresel ekolojik krizlerin önlenmesi; ekolojik krizlere hızlı bir şekilde karşılık verilmesi ve uluslararası çevre hukukuna ilişkin uyum sorularının ele alınması olarak sıralanabilir. Bunlara ek olarak Konsey kendi içindeki organları ile hükümetlerin yanı sıra bireylerden ve hükümet dışı kuruluşlardan çevreyle ilgili şikayetleri almak, geçerliliğini değerlendirmek ve çevre anlaşmazlıklarında hakemlik yapmak gibi sorumlulukları üstlenebilir. Bu durumda ekolojik suçlara ilişkin bir uluslararası ceza kanununun geliştirilmesi de söz konusu olabilir. Şimdiye kadar çevre sorunlarının çözümünde karşılaşılan en temel zorluk, aktörlerin sorumluluğu kabul etmemesi ve suçunu inkâr etmesinden doğmuştur. Ancak ekolojik güvenliğin temel amaç olarak belirlendiği olası bir konsey, bir üst otorite oluşturarak bu zorluğun üstesinden gelinmesini sağlayabilir. Buradaki belirsizlik; ekolojik suçlardan devlet mi, yoksa piyasayı elinde tutan güçlerin mi sorumlu olduğu meselesidir (Mische, 1989: 414-416). Ancak devlet, direkt olarak doğaya zarar vermiyorsa da neoliberal politikalar eşliğinde doğaya zarar verilmesine izin vermekte ve olanak tanımaktadır. Bu durumda devletlerin ve devletlerarası kuruluşların ekolojik krizlerin çözümünde başat rollerini özümseyerek bağlayıcı kararlar almada daha güçlü bir duruş sergilemeleri gerekmektedir. Ekolojik krizlere karşı sürdürülen mücadelede ulusal ekonomik çıkarları öncelik tutulmaması adına; iklim krizini salt karbon krizi gibi gösteren, büyük şirketlerin kolaylıkla suiistimal edebileceği uygulamalara son verilerek daha ziyade topyekûn ve eşgüdümlü mücadeleyi destekleyen uygulamaların önü açılmalıdır. İklimdeğişikliği, orman yangınları ve benzeri ekolojik krizlerle mücadelede, karbon

gazının azaltılmasını da içinde barındıran daha kapsamlı çözümler üretilmeli ve bu çözümler ekosentrik bir bakış açısıyla şekillendirilmelidir. Ancak devletlerin üstüne düşen rolü üstlenmesi, bahsi geçen uygulamaların hayata geçirilmesi ya da güçlendirilmiş bir çevre hukukunun uygulanabilmesinin yolu, nihayetinde küresel bir ekolojik kültürün oluşturulması ile mümkündür.

Ekolojik güvenliğin uygulanabilirliği mevcut neoliberal düzende tartışmalı olmakla birlikte alışıldık kodlar nedeniyle zor görünmektedir. Zira ekolojik güvenliğe odaklı bir düşünce sisteminin günümüze uyum sağlaması hem toplumun hem de devlet kurumlarının her kademesinde kökten bir değişimini elzem kılmaktadır. Bu nedenle insanlığın doğa üzerinde oluşturduğu negatif etkisini anlaması ve doğayı kontrol altına almaktan ziyade onunla uyum içinde yaşamının yollarını araması gerekmektedir (Detraz, 2009: 351). Yaygın bir ekolojik anlayış oturtulamadığı takdirde devletlerin gereken çabayı göstermesi ve/veya çevre hukukunun etkin olması güçtür. Günümüzde var olan binlerce çevreselantlaşmanın bir başarısızlığı da sıradan insanları sürece yeterince dâhil etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Çevresel antlaşmalarda taahhüt edilenlerin yalnızca devletler ve/veya sermaye sahiplerinin inisiyatifine bırakıldığı senaryoda ekolojik krizlerin çözülmesi mümkün olamamıştır ve olmayacaktır. Zira taahhüt edilen hedefler ve belirlenen uygulamalar ulus-devletler tarafından yine ulus-devletlerin çıkarlarını korumak için tasarlanmış ve yalnızca ulus-devletlerin hükümetlerini meşru aktörler olarak kabul etmişlerdir. Kamuoyunun bu anlaşmaları desteklemesi şöyle dursun, çok az kişi bu anlaşmaları bilmektedir. Toplum, bu anlaşmalardan haberdar olmadığı ve dolayısıyla desteklemediklerinde, devletlerden onaylanmalarını ya da taahhütleri yerine getirmelerini talep etmediklerinde; hükümetler, bunlara uymak için baskı hissetmemekte ya da çok az baskı hissetmektedir. Bu nedenle ekolojik güvenliğin sağlanması yalnızca güçlendirilmiş bir çevre hukuku ile değil, bu hukuk kurallarına uyulması konusunda devletlere baskı yapma gücüne sahip ekolojik sorumluluk kültürüne haiz toplumların da olmasıyla mümkündür (Mische, 1989: 416-417).

Ekolojik kültürün topluma yerleşmesi için insanlığın neoliberal ahlakın teşvik ettiği insan dışı varlıkları insana hizmet ettiği ölçüde değerli sayan ayrımcı düşünceden kurtarılması gerekmektedir. Bunun sağlanması politik, toplumsal ve ekonomik yapıları yönlendirmede etkin rol oynayan inanç ve değer sisteminde köklü değişiklikler yapılmasına bağlıdır (Dobson, 2007: 2-3). İnsanlığın doğayı kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanma biçimi ve tüketim alışkanlıkları değişmedikçe ne ile karşı karşıya kalınacağını anlaması ve

ekolojik düşüncenin toplumsal ölçekte yerleşmesi adınabilinçlendirme programlarına hız verilmelidir. Küresel ekolojik kültürün toplumlara yerleşmesi halinde kolektif vicdanın ve kamuoyunun baskısı, kimi kanun ve anayasaların sözde "sert" hukukundan daha fazla yaptırım gücüne sahip olabilir ve çevresel taahhütlerin devletler tarafından bağlayıcı kurallar olarak ele alınmasını sağlayabilir. Bu, uluslararası anlaşmaların katı hukuku ile kültürel normların yumuşak hukukunun birbirini tamamlayan iki unsur olarak etkileşimli olmasıyla mümkündür. Küresel ortak çıkar için sorumluluk duygusuyla yönetilmeyi reddeden ve eylemleri, bütünü hayatını ve refahını tehlikeye atan taraflarla başa çıkmak amacıyla küresel yasal yapıların geliştirilmesi gereklidir. Ancak son tahlilde; yasalar ve küresel ekolojik standartlar insanların zihinlerinde ve vicdanlarında yer alan standartların bir uzantısıdır. Dolayısıyla diğer pek çok şeyden önce gelmesi gereken en önemli adım, dünya görüşlerinde ekolojik değerlerin hakim olduğu dönüşüm veyageçişin sağlanmasıdır. Düşüncelerin değiştirilmesi ve doğa ile beşeri dünya arasındaki ilişkiler konusundaki bakış açısının dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu noktada, görünürde küçük faaliyetlerin bile doğa ve onun alt sistemlerinde bulunan canlı-cansız tüm unsurlar üzerindeki etkilerinin insanlar tarafından anlaşılması kritik önem taşımaktadır (Mische, 1989: 416-420).

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİ

Bu tez, çevre güvenliğini sağlamak adına sürdürülen çevresel mücadelenin neoliberal politikalar üzerinden yürütülmesinin sürdürülemezliğini küresel orman yangınları üzerinden göstermeyi amaçlamıştır. Yarım asrı aşkın süredir mücadele edilmesine karşın iklim değişikliği ve orman yangınlarının çözümü konusunda kayda değer bir başarı gösterilememesi, uygulamaların neoliberal perspektif ile hayata geçirilmesi ile açıklanmış ve buna karşılık politikaların eko-merkezci bir yaklaşım olan ekolojik güvenlik ile uygulanması önerilmiştir. Bu bağlamda tez, çevresel mücadelenin amacına ulaşması ve gerçek çözümlerin üretildiği bir süreç olması adına önce fikirlerin; diğer bir deyişle, politika belirlemede kullanılan perspektifin değiştirilmesi gerektiğini göstermeye çalışmıştır.

Ekolojik güvenlik, neoliberal perspektifin çizdiği antroposentrik güvenlik yaklaşımının yerine ekosentrik bir güvenlik yaklaşımı ile insanı zirveye yerleştiren hiyerarşik anlayışı reddetmektedir. İnsanın kendisini doğanın efendisi görerek, neoliberal ekonomik çıkarlar ölçüsünde doğaya önem atfetmesi etik olarak sorunlu bir bakış açısı olmasının yanı sıra işlevsizdir. Çevresel mücadelenin, tüm canlı ve cansız unsurların süreçte dahil edilerek bütünsel bir yaklaşımla sürdürülmesi ve güvenliğin referans nesnesinin, insan yerine ekoloji olarak benimsenmesi çözümün başlangıcı olacaktır.

Neoliberal düzen içinde sürdürülen çevresel mücadele, insanın kazanırken kaybetmesine yol açan bir süreçtir. Madalyonun öbür yüzüne bakıldığında, şirketlerin neoliberal düzenin izin verdiği ölçüde doğayı kirletme hakkını ellerinde tuttuğu görülmektedir. Batı'nın kurduğu neoliberal düzen, AB'nin AYM dâhil olmak üzere çevresel mücadele adı altında hayata geçirdiği eylemlerin suiistimal edilmesine izin vermiştir ve vermeye de devam etmektedir. AYM kapsamında öne sürülen çözümler, süslü bir retorik olmaktan öteye geçememiş ve son gelişmeler, çevre sorunlarının kolaylıkla ikinci plana atılabileceğini göstermiştir. AYM, iyi niyetle hazırlanmış bir yol haritası olsa da üye devletlerin öncelikleri, uygulamaların neoliberal piyasa içinde yeniden yoğurularak çıkarlara hizmet eden bir araca dönüşmesinin önünü açmıştır. Bu durum tezde, her yıl artan ormansızlaşma ve EFFIS'ten elde edilen veriler ışığında küresel orman yangınları ile açıklanmıştır.

Orman yangınları, geçmişten beri var olan ve özellikle yaz dönemlerinde sıcaklığın artması ile sık sık yaşanan bir doğal afet olmuştur. Bu yangınlar, her zaman felakete yol açmamış ve hatta kimi zaman bilinçli ve kontrollü yakmalar ile yanıcı maddeler azaltılmış, ormanlardaki ekolojik dengenin sağlanması amaçlanmıştır. Ancak endüstriyelleşme faaliyetlerinin artması, teknolojinin ilerlemesi, insan nüfusunda yaşanan hızlı artış; adım adım ekolojinin dengesini bozarak iklim değişikliğine neden olmuş ve bunun bir parçası olarak orman yangınlarında ciddi ve hızlı artışlar görülmeye başlanmıştır. İklim değişikliği etkilerinin özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında daha da ön plana çıkmasıyla eleştirel teori, güvenliği askeri düzeyde alan geleneksel güvenlik yaklaşımlarına karşı çıkmış ve insan güvenliğinin bir parçası olarak çevreyi, güvenlik çalışmalarına dâhil etmiştir.

Çevre, klasik dönemde askeri amaçlara hizmet eden bir unsur olarak değerlendirilmiş ve doğal kaynaklar ya da jeostratejik avantajlar ölçüsünde güvenliğin bir bileşeni olmuştur. Benzer şekilde çevresel tehditler de kaynak paylaşımı konusunda doğabilecek çatışmalar ekseninde tanımlanmıştır. Eleştirel teori ise devleti önceleyen geleneksel güvenlik anlayışını devletin insan için var olduğu ve bireyin güvenliği sağlanmazsa ulusal güvenliğin bir önemi kalmayacağı düşüncesinden hareketle insan- merkezci bir güvenlik anlayışını savunmuştur. Eleştirel teori içinde çevresel tehditler; günümüzdeki haliyle iklim değişikliği ve benzeri çevresel krizleri tanımlayacak şekilde kullanılmıştır. Ancak insanı önceleyen eleştirel teoriler de tıpkı geleneksel teoriler gibi çevreyi, başka bir referans nesnesinin güvenliğini tamamlayacak bir bileşen olarak almıştır. Geleneksel teorilerde ulusal güvenliğin bir parçası olan çevre, eleştirel teorilerde insani güvenliğin bir parçası olmuştur. Buna karşılık posthümanizmin bir çıktısı olan ekolojik güvenlik, çevreyi insanı ve devletleri aşan bir bütün olarak değerlendirir. Zira ekolojinin istikrarı bozulduğunda geriye güvenliği sağlanacak ne bir devlet ne de bir insan kalır. Başka bir ifadeyle, ekolojik güvenlik; geleneksel teorilerin devletini, eleştirel teorilerin bireyini merkezden kaldırarak yerine ekosistemi ve bünyesindeki varlıkların dinamik ilişkisini oturtur.

Uluslararası sistem, çevreyi güvenlik çatısı altına uzun süre önce almasına karşın yaklaşım yanlışlığı yüzünden çevre güvenliğini sağlamak şöyle dursun, çevresel güvensizliği tırmandırmıştır. BM'nin 1972'de Stockholm Zirvesi'nde tüm dünya devletlerini ilk kez çevre başlığı ile buluşturmasından bu yana yarım asır geçmiştir. Ancak ironik biçimde çevre meselesi her geçen gün uluslararası gündemin ajandasında daha çok

yer bulmaya başlayıp çevresel mücadele uygulamaları arttıkça, paralel olarak çevre sorunları daha da çözümsüz hale gelmiş ve tesirini artırmıştır. Özellikle AYM ile küresel önderliği üstlenen AB gibi güçlü ve gelişmiş kaynaklara sahip iddialı bir uluslararası örgütün bile tüm dünya devletlerine benzer şekilde kayda değer bir ilerleme kat edememiş olması mevcut çözümlerin sorgulanmasını haklı çıkarmaktadır. AB, BM'nin başlattığı mücadeleyi daha da ileri taşıyarak çevre eylem programları, çeşitli çevresel stratejiler ve ortak çevre politikası aracılığıyla desteklemiştir. AB'nin bu anlamda en iddialı adımlarından olan AYM, temel olarak 2050'ye kadar iklim nötrlüğünü sağlamayı hedefleyen bir kılavuz olarak ortaya çıkmıştır. AYM, başta iklim değişikliği olmak üzere, biyoçeşitlilik kaybı, ormansızlaşma ve orman yangınları, su, hava, toprak kirliliği gibi çevresel sorunların çözümü konusunda etkin olmayı amaçlamıştır. Buna karşılık EFFIS verilerinden elde edilen orman yangını istatistikleri AB'nin çabalarını ve AYM'nin etkinliğini yetersiz olduğunu kanıtlamıştır. Zira küresel orman yangınları, artık hem daha uzun periyotlarla hem de yüksek enlemlerde görülmeye ve daha çok alanı yakmaya başlamıştır. Öyleyse sorunlar, ya bilinçli olarak ıtrmandırılmakta ya da çözüm süreçlerinde bariz bir hata yapılmaktadır.

Orman yangınları, geçmişte olağan bir doğa olayı olarak görülürken günümüzde durdurulması elzem hale gelen ve sayısız kayba sebebiyet veren çevresel bir tehdit haline gelmiştir. Orman yangınlarındaki gözle görülen artışın temel nedeni, insan faaliyetleridir. İnsanların gerek doğrudan gerekse de dolaylı olarak yangınlara neden olmasının yanı sıra yangınlar aşırı ısınmaya bağlı olarak da ortaya çıkmaktadır. Ancak aşırı ısınmaya sebep olan iklim değişikliğinin bugün ulaştığı seviyeler de yine insan faaliyetlerinin bir çıktısıdır ve beraberinde birçok çevresel sorunu da getirmektedir. Bunlardan biri olan orman yangınları, biyoçeşitlilik kaybı, toprak verimliliği kaybı, kaynakların kirlenmesi, habitatların yok olması gibi pek çok soruna neden olurken en büyük karbon yutakları olarak ormanların yok olması iklim değişikliğine katkıda bulunur. Hal böyle olunca küresel orman yangınlarıyla mücadele, üst sıralarda yer alması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küresel orman yangınlarının sınır aşan doğası ve kolaylıkla diğer bölgelere yayılma kapasitesi ulusal çabalara ek olarak bölgesel ve küresel işbirliklerini gerekli kılmaktadır. AB, bu amaçla kurduğu Avrupa Orman Yangını Bilgi Sistemi (EFFIS) ile yangın tehlikelerinin gösterilmesi ve yeni yöntemlerin geliştirilmesinin önünü açmıştır.

Günümüzde Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde çıkan yangınların boyutlarını gösteren EFFIS, 2000 yılında faaliyete geçtiğinden bu yana orman yangınları birkaç yıl dışında durmaksızın artmış ve artık mega boyutlara ulaşmıştır. AB tarafından kurulan EFFIS'ten elde edilen veriler, yine AB'nin orman yangınları konusundaki kırılganlığını gözler önüne sermiştir; öyle ki daha önce orman yangınlarının bir tehdit oluşturmadığı, Avrupa'nın yüksek enlemlerde bulunan ülkeleri bile son yıllarda bu sorunla mücadele etmeye çalışmaktadır. AB, AYM ile 2050'ye kadar iklim nötrlüğünü sağlamayı hedeflerken şimdiye kadar iklimin dengesini daha çok bozacak orman yangınlarını önleyememiştir ve şimdiden sonra da önleyebileceği meçhuldür. AYM'de belirtilen amaçlara her fırsatta çevresel güvenliğe gölge düşüren neoliberal uygulamalar ile nasıl ulaşılacağı şüphelidir. Böylesine iddialı bir dönüşüm planı yapılırken sosyo-ekonomik ve siyasi parametrelerin bariz biçimde göz ardı edilmesi ve herhangi bir jeopolitik, siyasi, ekonomik krizde çevresel mücadelenin rahatlıkla arka plana atılması AB'nin ve AYM'nin çevresel amaçlarının gerçekçi olmadığını göstermektedir. AB'nin neoliberal kısır döngüden kurtarılarak başta AYM olmak üzere her türden çevresel mücadelenin neoliberal düzene kurban edilmesine göz yumulmadığı bir anlayış benimsenmelidir.

Küresel çapta ekolojik bir tehdit olarak orman yangınları ekosistemdeki dengeyi bozarak maddi ve manevi sayısız kayba sebep olmaktadır. Teknolojinin ilerlemesi, artan deneyim ve uluslararası çapta mücadelenin sıklaştırılmasına karşın orman yangınları her yıl önceki yıllara göre daha fazla hasar yaratmakta ve etki alanını genişletmektedir. Orman yangınları küreseldir ve tıpkı “insani müdahale” ya da “koruma sorumluluğu” kavramları gibi devlet egemenliğinin üstünde ele alınması gereken bir konudur. Bu nedenle, tezde antroposentrik perspektifi esas alan neoliberal uygulamalara karşı ekosentrik perspektifi esas alan, doğayı ötekileştirmeyen ve türçülük yapmayan ekolojik güvenlik anlayışı önerilmektedir. Ekolojik sorunlar, ancak insan onunla bir bütün olarak düşünüldüğünde çözülebilir. Aksi halde insan, sözde güvenliğini sağlarken kendi güvensizliğini tetiklemekte ve salt bu bakış açısıyla hem kendisinin hem de tüm canlıların yaşam alanını yok etmektedir. Ekolojik güvenlik anlayışı, uluslararası düzlemde ilk etapta benimsenmesi zor ve kimi çevrelerce radikal bir düşünce olarak görülse de unutulmamalıdır ki; dünya hegemon söyleme karşı yöneltilen alternatif söylemler aracılığıyla değişmiştir ve değişecektir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, A. (2020). "Posthumanist Güvenlik Yaklaşımında Çevre Merkezilik". S. Biçer ve A. Yıldız (eds.). içinde *Yeni Dünya Ekonomi ve Güvenlik Mimarisi* (s. 75-91). TasamYayınları: İstanbul.
- Adler, E. (1997), "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics". *European Journal of International Relations*, 3(3), 319-363.
- Ağır, B. S. (2015). "Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Güvenlik Anlayışı". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 97-131.
- Ak, T. (2013). "Çevre ve güvenlik ilişkisi bağlamında çevresel güvenlik kavramı". *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1-2), 99-115.
- Ak, T. (2015). "Çevresel Güvenlik Yaklaşımının Silahlı Kuvvetlere Etkisi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 133-145.
- Ak, T. (2017). *Çevresel Güvenlik*. Sistem Ofset Yayıncılık: Ankara
- Akalın, M. (2019). *Çevre Etiği: Çevreye Felsefi Yönelimler*. İksad International Publishing House: Adıyaman.
- Akbaş, G. ve Apar, A. (2010). Avrupa 2020 Stratejisi Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi (Özet Bilgi Notu). *T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Sosyal, Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı*, Ankara.
- Akdur, R. (2005). *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları: "Türkiye'nin Avrupa Birliğine Uyumu"*. Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- Aksu, C. (2021, 9 Aralık). Yeni Dünya Düzeninden Yeşil Yeni Düzene Geçerken Ekoloji Hareketi Önündeki Tuzaktan Nasıl Kurtulur? *Polen Ekoloji*. <https://www.polenekoloji.org/yeni-dunya-duzeninden-yesil-yeni-duzene-gecerken-ekoloji-hareketi-onundeki-tuzaktan-nasil-kurtulur/>
- Akın, G. (2006). "Küresel Isınma, Nedenleri ve Sonuçları". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(2), 29-43.

- Akkaş, S. (2021, 6 Ağustos). Orman Yangınları ve Sonrası. *Doğruluk Payı*.
https://www.dogrulukpayi.com/Page/Detail/bulten/orman-yanginlari-orman-varligi-ve-sonrasi?amp=1&gclid=Cj0KCQjwio6XBhCMARIsAC0u9aE_58NXHFCqwsAsKfeFMM_74wBgybkg9W9iAiIAly8xjOhmDBX9xWqEaAgUHEALw_wcB
- Aksu, M. ve Turhan, F. (2012). “Yeni Tehditler, Güvenliğin Genişleme Boyutları ve İnsani Güvenlik”. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2), 69-80.
- Albayrak, E. N. ve Gökçe, A. (2015). “Ekonomik Büyüme ve Çevresel Kirlilik İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisi ve Türkiye Örneği”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(2), s. 279-301.
- Alexander, H.; Chung, L.; Chrysanthos, N.; Drevikovsky, J. ve Brickwood, J. (2020, 1 Ocak). ‘Extraordinary’ 2019 ends with deadliest day of the worst fire season. *The Sydney Morning Herald*. <https://www.smh.com.au/national/nsw/extraordinary-2019-ends-with-deadliest-day-of-the-worst-fire-season-20191231-p53nw0.html>
- Altay, İ. K. (2017). “Evaluation of EU Cohesion Policies within the scope of Lisbon and Europe 2020 Strategies”. *European Journal of Social Science Education and Research*, 4(4), s. 79-93.
- Arar, A. A. (2002). “Yerel Gündem 21”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (4), <https://www.mfa.gov.tr/yerel-gundem-21.tr.mfa>
- Atvur, S. ve Rüma, İ. (2019).“Ekolojik Güvenlik: Hayati Tehdit”. *Uluslararası İlişkiler Konseyi Güvenlik Yazıları Serisi*, (25), 1-10.
- Avrupa Birliği (1997). *Treaty of Amsterdam* (97/C 340/01). Official Journal of The European Communities. Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN>
- Avrupa Birliği (2007). *Treaty of Lisbon* (2007/C 306/01). Official Journal of The European Union (50). Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF>

Avrupa Çevre Ajansı (AÇA) (2005). “Market-based instruments for environmental policy in Europe”. *EEA Technical Report*, (8). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Avrupa Çevre Ajansı (AÇA) (2021a). Forest fires in Europe. Erişim: <https://www.eea.europa.eu/ims/forest-fires-in-europe>

Avrupa Çevre Ajansı (AÇA) (2021b). Wet and dry - fire weather. Erişim: <https://www.eea.europa.eu/publications/europes-changing-climate-hazards-1/wet-and-dry-1/wet-and-dry-fire-weather>

Avrupa Komisyonu (t.y.). Energy and the Green Deal. Erişim: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/energy-and-green-deal_en

Avrupa Komisyonu (1993). Towards Sustainability: *The European Community Programme of Policy and Action in Relation to the Environment and Sustainable Development*, (No. C 138). Official Journal of the European Union. Erişim: <https://ec.europa.eu/environment/archives/action-programme/env-act5/pdf/5eap.pdf>

Avrupa Komisyonu (2001). Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, The Economic and Social Committee and The Committee of The Regions On The Sixth Environment Action Programme of The European Community 'Environment 2010: Our future, Our choice', (COM/2001/0031 final). Brussels. Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0031:FIN:EN:PDF>

Avrupa Komisyonu (2010). *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth* (COM(2010) 2020 final). Brussels. Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=EN>

Avrupa Komisyonu, (2018). EU research and innovation to support forest fire management. *Commission Policies on Forest Fires Publications*. Erişim: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/knowledge-publications-tools-and-data/publications/all-publications/commission-policies-forest-fires_en

- Avrupa Komisyonu (2019). *The European Green Deal* (COM(2019) 640 final). Brussels.
Erişim: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/european-green-deal-communication_en.pdf
- Avrupa Komisyonu (2020). *Proposal for a Decision of The European Parliament and of The Council on a General Union Environment Action Programme to 2030* (COM(2020) 652 final). Brussels. Erişim: <https://ec.europa.eu/environment/pdf/8EAP/2020/10/8EAP- draft.pdf>
- Avrupa Komisyonu (2020). *A New Industrial Strategy for Europe* (COM(2020) 102 final). Brussels. Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0102&from=EN>
- Avrupa Komisyonu (2020). *Financing the green transition: The European Green Deal Investment Plan and Just Transition Mechanism*. Erişim: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2020/01/14-01-2020-financing-the-green-transition-the-european-green-deal-investment-plan-and-just-transition-mechanism
- Avrupa Komisyonu (2021a). *European Green Deal: Delivering on Our Targets*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Erişim: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_21_3688
- Avrupa Komisyonu (2021b). *Forging a climate-resilient Europe - the new EU Strategy on Adaptation to Climate Change* (COM(2021) 82 final). Brussels. Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0082&from=EN>
- Avrupa Komisyonu (2022). *Proposal for a Regulation of The European Parliament and of The Council on Nature Restoration* (COM(2022) 304 final). Brussels. Erişim: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:f5586441-f5e1-11ec-b976-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF
- Avrupa Komisyonu (2022a). *EU 2021 Wildfire Season Was The Second Worst On Record, Finds New Commission Report*. Erişim: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news/eu-2021-wildfire-season-was-second-worst-record-finds-new-commission-report-2022-03-21_en

- Avrupa Komisyonu (2022b). *European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations: Emergency Response Coordinate Centre (ERCC) [Fact Sheet]*. Erişim: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/civil-protection/emergency-response-coordination-centre-ercc_en
- Avrupa Komisyonu (2022c). *European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations: Early Warning and Information Systems [Fact Sheet]*. Erişim: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/civil-protection/early-warning-and-information-systems_en
- Avrupa Komisyonu (2022d). *European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations: Forest fires [Fact Sheet]*. Erişim: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/civil-protection/forest-fires_en
- Avrupa Komisyonu (2022e). *Biodiversity strategy for 2030*. Erişim: https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en
- Avrupa Konseyi (1973). *The Programme of Action of the European Communities on The Environment* (No. C 112). Official Journal of the European Communities. Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41973X1220&from=EN>
- Avrupa Konseyi (1983). *Resolution of The Council of The European Communities and of The Representatives of The Governments of The Member States, Meeting Within The Council of 7 February 1983 on The Continuation and Implementation of a European Community Policy and Action Programme on The Environment (1982 to 1986)*, (No. C 46). Official Journal of the European Union. Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41983X0217&from=EN>
- Avrupa Konseyi (1987). *Resolution of The Council of The European Communities and of The Representatives of The Governments of The Member States, Meeting Within The Council of 19 October 1987 on The Continuation and Implementation of a European Community Policy and Action Programme On The Environment (1987-1992)*, (87/C 328/01). Official Journal of the European Union. Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41987X1207&from=EN>

Avrupa Konseyi (2013). *Decision No 1386/2013/EU of The European Parliament and of The Council of 20 November 2013 on a General Union Environment Action Programme to 2020 'Living well, within the limits of our planet'*, (L 354/171). Official Journal of the European Union (56). Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013D1386&from=EN>

Avrupa Konseyi (2021a). Biodiversity: how the EU protects nature. Erişim: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/biodiversity/>

Avrupa Konseyi, (2021). Council adopts conclusions on the new EU forest strategy for 2030. Erişim: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/11/15/council-adopts-conclusions-on-the-new-eu-forest-strategy-for-2030/>

Avrupa Konseyi (2022a). From farm to fork. Erişim: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/from-farm-to-fork/>

Avrupa Konseyi (2022b). European Green Deal. Erişim: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/>

Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisi (2022). Forest fires and forestry policy. Erişim: <https://epthinktank.eu/2022/07/18/forest-fires-and-forestry-policy/>

Avrupa Topluluğu Komisyonu Enformasyon Temsilciliği (1979). *Avrupa'da Çevre Sorunları*. Ankara: Avrupa Topluluğu Komisyonu Enformasyon Temsilciliği,

Avrupa Topluluğu (AT) (1987). *Single European Act* (No. L 169). Official Journal of European Communities. Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT&from=GA>

Avrupa Topluluğu (AT) (1992). *Treaty on European Union* (No. C 191). Official Journal of The European Communities. Erişim: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN>

Ayanoğlu, S.; Dölarıslan, M. ve Gül, E. (2017). "Sadece Bir Yangın mı? Ekolojik ve Sosyo-Ekonomik Açıdan Orman Yangınları". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 10(2), 32-35.

- Aydın, A. H. ve Çamur, Ö. (2017). “Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Çevre Eylem Programları Üzerine Bir İnceleme”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), s. 21-44.
- Aytekin, E. (2021, 2 Ağustos). Yerküre yoğunluğu artan orman yangınlarının etkisi altında. *Anadolu Ajansı*. Erişim: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yerkure-yogunlugu-artan-orman-yanginlarinin-etkisi-altinda/2322150>
- Baran, T. ve Macar, E. (2017). “Değişen Güvenlik Yaklaşımları Örneğinde Kopenhag Okulu'nun Toplumsal Güvenlik Yaklaşımı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 251-260.
- Barkawi, T. ve Laffey, M. (2006). “The postcolonial moment in security studies”. *Review of International Studies*, 32(2), 329-352.
- Batal, S. (2010). “Avrupa Birliği Çevre Politikalarının Temel Özellikleri”. *Mevzuat Dergisi*, 13(148), 1-17.
- Baykal, S. (2006). “Avrupa Birliğinde Malların Serbest Dolaşımı ve Çevrenin Korunması: Farklı Menfaatler Arasında Denge Arayışı”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 103-129.
- Bayram, T. T., Altıkat, A., ve Torun, F. E. (2011). “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Politikaları”. *Environmental Journal of the Institute of Science and Technology*, 1(1), 33-38.
- Baysal, B. ve Lüleci, Ç. (2015). “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 61-96.
- Baylis, J. (2008). “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18) 69-85.
- BBC News Türkçe (2019, 7 Eylül). Orman yangınları: 2019 dünyanın gördüğü en kötü yıl mı oldu? Erişim: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49610798>
- BBC News Türkçe (2020, 28 Temmuz). Avustralya'daki yangınlarda 3 milyar hayvan' öldü ya da yerinden oldu'. Erişim: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-5356634>

- Bekalp, B. (2019). "Frankfurt Okulu'nun Temel Eleştirisi ve Amaçları". *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2019(1), 15-24.
- Berardelli, J. (2019, 8 Haziran). How climate change is making hurricanes more dangerous, *Yale Climate Connections*.
<https://yaleclimateconnections.org/2019/07/how-climate-change-is-making-hurricanes-more-dangerous/>
- Bilici, N. (2006), "AB'de Ekonomik Bütünleşme ve Türkiye'nin Entegrasyonu". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 39-46.
- Bilgili, E. (2014a). Orman Yangınlarının Orman Ekosistemleri Üzerindeki Etkileri, Orman Koruma Dersi Notları.
- Bilgili, E. (2014b). Orman Yangınları, Orman Koruma Dersi Notları.
- Bilgili, E.; Küçük, Ö.; Sağlam, B. ve Coşkun, K. A. (2021). "Büyük Orman Yangınları: Sebepleri, Organizasyonu ve İdaresi". T. Kavzoğlu (ed.). içinde *Orman Yangınları: Sebepleri, Etkileri, İzlenmesi, Alınması Gereken Önlemler ve Rehabilitasyon Faaliyetleri* (s. 1-24). Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları: Ankara.
- Bilgin, P. (2010). "Güvenlik çalışmalarında yeni açılımlar: Yeni güvenlik çalışmaları". *SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(14), 69-96.
- Birden, B. (2016). "Çevre etiğinde bireyin ahlaki sorumluluğuna kısa bir bakış". *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 3(1), 4-14.
- Birdişli, F. (2014). "Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolü". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 10(20), 229-256.
- Birleşmiş Milletler (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future* (Brundtland Report).
<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
- Birleşmiş Milletler (1992). *United Nations Framework Convention On Climate Change* (UNFCCC).
https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf

- Birleşmiş Milletler (1994). Human Development Report 1994. *BM Kalkınma Programı*
<https://www.undp.org/publications/human-development-report-1994>
- Birleşmiş Milletler (1997). *Kyoto Protocol* (FCCC/CP/1997/L.7). Erişim:
<https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/cop3/107a01.pdf>
- Birleşmiş Milletler (2015). *Paris Agreement* (FCCC/CP/2015/L.9). Erişim:
https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
- Braidotti, R. (2016). "Posthuman Critical Theory". D. Banerji, M. R. Paranjape, (eds.). in *Critical Posthumanism and Planetary Futures*. (p. 13-33). Springer: New Delhi.
- Brauch, H. G. (2008). "Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması: Barış, güvenlik, kalkınma ve çevre kavramsal dörtlüsü". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 1-47.
- Brown, L. R. (1977). *Redefining National Security*. Washington, D.C.: Worldwatch Institute.
- Booth, K. (2004). "Realities of security: Editor's introduction". *International Relations*, 18(1), 5-8.
- Budak, S. (t.y.). Çevre Politikası ve Hukuku Ders Notu. Kamu Yönetimi Lisans Programı, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bulut, R. (2021). "Orman Yangınları ve Ekonomik Kayıplar". *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 9(102), 19-25.
- Burchell, J.; Lightfoot, S. (2001). *The Greening of the European Union: Examining the EU's Environmental Credentials*. Sheffield Academic Press: London.
- Buth, V. (2020, 9 Temmuz). The EU's Green Deal may not be enough to reach the Paris climate goals. *LSE European Politics and Policy (EUROPP)*.
<https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2020/07/09/the-eus-green-deal-may-not-be-enough-to-reach-the-paris-climate-goals/>
- Buzan, B. (1991). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Harvester Wheatsheaf: London

- Buzan, B.; Waever, O. ve Wilde J. D. (1998). *Security A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers: London.
- Buzan, B. ve O. Waever (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Canlı, K. (2010). “Küresel Isınmanın Orman Ekosistemine Etkisi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 86-96.
- Cardoso Castro Rego, F. M.; Vallejo Calzada, V. R; Moreno Rodríguez, J. M. ve Xanthopoulos, G. (2018). Nicolas Faivre (ed.). in: *Forest Fires: Sparking firesmart policies in the EU*. Publications Office of the European Union: Luxembourg.
- Catuti, M., Kustova, I. ve Egenhofer, C. (2020). “Delivering the European Green Deal for southeast Europe: Do we need a regional approach?” *CEPS Research Paper 17 Jun 2020*.
- Cengiz, Ç. ve Kutlu, E. (2021). “The Budget Of The European Union and Green Energy: Perceptions, Actions and Challenges”. *International Journal of Social Inquiry*, 14(1), 171- 197.
- Cox, R. W. (1981). “Social forces, states and world orders: beyond international relations theory”. *Millennium*, 10(2), 126-155.
- Cox. R. W. ve Sinclair, T. J. (1996). *Approaches to World Order*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Cudworth, E. ve Hobden, S. (2011). “Beyond environmental security: complex systems, multiple inequalities and environmental risks”. *Environmental Politics*, 20(1), 42-59.
- Çaman, E. (2007). “Uluslararası İlişkilerde (Neo)Realist Paradigmanın Almanya’daki Gelişimi ve Evrimi: Kindermann ve Münih Okulu”. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(8), 36-52.
- Çini, P. (2019). Antroposentrik Küresel Çevre Politikaları ve Çevre Koruma Yaklaşımlarının Ekosentrik Görüş Çerçevesinde Değerlendirilmesi. Yayımlanmış

Yüksek Lisans Tezi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir.

Çoban, A. (2021). Adil Geçiş: Emek ve Ekoloji Mücadeleleri İçin Mayın Tarlası. *Polen Ekoloji*. <https://polenekoloji.org/adil-gecis-emek-ve-ekoloji-mucadeleleri-icin-mayin-tarlası/> (26 Şubat 2022).

Çokgezen, J. (2007). “Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), s. 91-116.

Çomak, H. (2006). “Avrupa’da Güvenlik Yapılanmasının Yeni Parametreleri ve Türkiye’nin Durumu”. *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 97-120.

Çölükoğlu, E. (2020, 2 Nisan). Uluslararası İlişkiler Teorileri. *Uluslararası Politika Akademisi*. <http://politikaakademisi.org/2020/04/02/uluslararasi-iliskiler-teorileri/>

Çörtoğlu, S. (2009). “Avrupalılaşıma Sürecinde AB Çevre Politikası ve Yerindenlik İlkesi”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(2), s. 29-46.

Dabanlı, İ. (2021). “İklim Değişikliği ve Artan Orman Yangınları İlişkisi”. T. Kavzoğlu (ed.). içinde *Orman Yangınları: Sebepleri, Etkileri, İzlenmesi, Alınması Gereken Önlemler ve Rehabilitasyon Faaliyetleri*. (s. 25-42). Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları: Ankara.

Dalby, S. (2008). “Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 179-195.

Dedeoğlu, B. (2014). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*. Yenyüzyıl Yayınları: İstanbul.

Dedeoğlu, Ç. (2020). “Güvenliğin Ontolojileri ve Ekolojik Güvenlik”. *Küresel Ekolojik Güvenlik Uluslararası Sempozyumu*, 16-18 Ekim 2019, Ankara Üniversitesi, Ankara, 201- 233.

Demertsiz, M. (2022, 8 Şubat). A New EU Treaty to Fight Climate Change. *Bruegel*. <https://www.bruegel.org/comment/new-eu-treaty-fight-climate-change>

Denk, E. (2016). *Öğrenciler AB’yi Öğreniyor: Avrupa Birliği*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Detraz, N. (2009). "Environmental Security and Gender: Necessary Shifts in an Evolving Debate". *Security Studies*, 18(2), 345-369.
- Dobson, A. (2007). *Green Political Thought*. Routledge: New York.
- Andrew, J., Kaidonis, M. A., ve Andrew, B. (2010). "Carbon tax: Challenging neoliberal solutions to climate change". *Critical Perspectives on Accounting*, 21(7), 611-618.
- Dobson, A. (2016). *Ekolojizm*. Cengiz Yücel (çev.).Yeni İnsan Yayınevi: İstanbul.
- Duman, S. (2021). İdealizm ve Realizm Tartışması. Lisans Bitirme Projesi. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya.
- Dunne, T. ve Wheeler, N. J. (2004). "'We the peoples': contending discourses of security in human rights theory and practice". *International Relations*, 18(1), 9-23.
- Durdu, Z. (2006). "Frankfurt Okulu'nun Sosyal Bilim Anlayışı". *Sosyoloji Dergisi*, (15), 15-33.
- Durgun, P. (2012). Sosyo-Ekolojik Gelişmeler Perspektifinde Kırsal Turizm Algısının Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Çanakkale.
- Duru, B. (2007). "Avrupa Birliği Çevre Politikası", Ç. Erhan ve D. Senemoğlu (der.). içinde Avrupa Birliği Politikaları. (s.). İmaj Yayınevi: Ankara.
- Eckersley, R. (1990). "Habermas and Green Political Thought". *Theory and Society*, 19(6), 739-776.
- Eckersley, R. (1998). "Beyond Human Racism". *Environmental Values*, 7(2), 165-182.
- Ekici, Y. ve Güzel, E. (t.y.) Kapitalizmin Krizine Bir Yanıt Neoliberal Politikalar. *Emek Atölyesi*. <https://emekatolyesi.org/Dosya-Yazisi/kapitalizmin-krizine-bir-yanit-neoliberal-politikalar>
- Elomina, J. ve Pülzl, H. (2021). "How Are Forests Framed? An Analysis of EU Forest Policy". *Forest Policy and Economics*, 127, 1-12.
- Emrealp, S (1998). "Yerel Gündem 21". *Öneri Dergisi*, 2(10), 27-28.

- Emralp, S. (2005). *Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler El Kitabı*. IULA-EMME (UCLG-MEWA) Yayını: İstanbul.
- Erçandırılı, Y. (2020). “Güvenlik ve Çevre Bağlantılarında Üçüncü Aşama: Ekolojik Güvenlik ve Ötesi” *Küresel Ekolojik Güvenlik Uluslararası Sempozyumu*, 16-18 Ekim 2019, Ankara Üniversitesi, Ankara, 287-300.
- Erçandırılı, Y. (2021). “Antroposen, Posthümanizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramının 'Ekoloji' Taahhüdünün Tarihsel Materyalist Eleştirisi”. *Uluslararası İlişkiler*, 18(71), 87- 107.
- Erdoğan, H. (2008). “Avrupa Birliği’nde Anayasa Hazırlık ve Onay Sürecinin Değerlendirilmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 341-368.
- Ergüven, N. S. (2016). “Uluslararası hukuk açısından güvenlik kavramının teorik temelleri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(3), 771-836.
- Erkan, M. A. (2022). “Avrupa Yeşil Mutabakatı Fit for 55 Teklif Paketi'nin Türkçe Tercümesi”. *Akdeniz İhracatçılar Birliği*. <https://www.akib.org.tr/tr/faaliyetler-avrupa-yesil-mutabakati-avrupa-yesil-mutabakati-fit-for-55-teklif-paketinin-turkce-tercumesi.html>
- Ertem, H. S. (2012). “Kimlik ve güvenlik ilişkisine konstrüktivist bir yaklaşım: “Kimliğin güvenliği” ve “güvenliğin kimliği””. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16), 177-237.
- Eryılmaz, H. ve Demirarslan, K. O. (2018). “Artan Küresel Isınma ve Duyarsızlaşan Politikalar”. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 52-69.
- Euronews (2019a, 18 Ekim). Endonezya ve Malezya orman yangınları sebebi ile duman altı: Havaalanları ve okullar kapatıldı. Erişim: <https://tr.euronews.com/2019/09/18/endonezya-ve-malezya-orman-yanginlari-sebebi-ile-duman-alt-havaalanlar-okullar-kapatildi>

Euronews (2019b, 25 Ekim). UNICEF: Endonezya’da orman yangınları nedeniyle 10 milyon çocuk tehdit altında. Erişim: <https://tr.euronews.com/2019/09/25/unicef-endonezya-orman-yanginlar-nedeniyle-10-milyon-cocuk-tehdit-altinda-cevre-hava>

Euronews (2021, 15 Temmuz). ABD ve Kanada’daki yangınlarda milyonlarca hektarlık alan kül oldu. Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2021/07/15/abd-ve-kanada-daki-yang-nlarda-milyonlarca-hektarl-k-alan-kul-oldu>

Euronews (2022, 19 Temmuz). Orman yangınları yarının normu mu olacak? Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/green/2021/08/01/as-r-orman-yang-nlar-yar-n-normu-mu-olacak>

Falk, R. A. (1972). *This Endangered Planet*. New York: Vintage Books.

Fatih, C. (2016). “Çevre Politikasının Ekonomik Araçları”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 59-73.

Fişne, M. (2003). “Avrupa Birliğinin Doğuşu ve Gelişimi”, M. Kar ve H. Arıkan (der.) içinde *Avrupa Birliği Ortak Politikaları ve Türkiye* (s. 55-73). Beta Yayınevi: İstanbul.

Fontaine, P. (2007). *AB nedir?*. Avrupa Komisyonu Basın ve İletişim Genel Müdürlüğü, Brüksel.

Forest Europe (2022). About. <https://foresteurope.org/about/>

Ganteaume, A.; Camia, A.; Jappiot, M.; San-Miguel-Ayanz, J.; Long-Fournel, M. ve Lampin, C. (2013). “A Review Of The Main Driving Factors Of Forest Fire Ignition Over Europe”. *Environmental Management*, 51(3), 651-662.

Geuss, R. (2002). *Eleştirel Teori: Habermas ve Frankfurt Okulu*. Ferda Keskin (çev.). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

Gönen, E. (1990). *Çevre Sorunları: Avrupa Toplulukları ve Türkiye Politikalarının Karşılaştırmalı İncelenmesi*. İktisadi Kalkınma Vakfı: İstanbul.

Görücü, Ö. ve Eker, Ö. (2009). “Kahramanmaraş Ayvalı Baraj Havzasında Karbon Emisyonu ve Ekonomisi Üzerine Araştırmalar”. *II. Ormanlıkta Sosyo-Ekonomik*

- Sorunlar Kongresi*, 19-21 Şubat 2009, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 1-13.
- Güneş, Y. ve Coşkun A. A. (2004). *Çevre Hukuku*. Kazancı Hukuk Yayınları: İstanbul.
- Güriz, A. ve Ersöz, G. (1955). “Hobbes, şahsiyeti ve siyasi fikirleri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 292-316.
- Habertürk (2021, 2 Ağustos). Orman yangınları Dünyayı Etkisi Altına Aldı! Avustralya, Yunanistan, İspanya, İtalya... Erişim: <https://www.haberturk.com/orman-yanginlari-dunyayi-etkisi-altina-aldi-avustralya-yunanistan-ispanya-italya-3151146>
- Halmaghi, E. E. (2016). “Environmental Action Programmes Of The European Union- Programmes Supporting The Sustainable Development Strategy Of The European Union”. *Scientific Bulletin-Nicolae Balcescu Land Forces Academy*, 21(2), 87-91.
- Hayward, T. (1997). “Anthropocentrism: A Misunderstood Problem”. *Environmental Values*, 6(1), 49-63.
- Heenan N. ve Sturman, A. (2020, 31 Mart). Yeşil Yeni Anlaşma'da 5 Yönelim. *Polen Ekoloji*. <https://polenekoloji.org/yesil-yeni-anlasmada-5-yonelim/>
- Heywood, A. (2011). *Küresel Siyaset*. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (çev.). Adres Yayınları: Ankara.
- Hızarcıoğlu, G. S. (2020). “Küresel İklim Güvenliğine Çevre Etiği Perspektifi İle Bakış”. *Küresel Ekolojik Güvenlik Uluslararası Sempozyumu*, 16-18 Ekim 2019, Ankara Üniversitesi, Ankara, 479-497.
- Hürriyet (2020, 8 Temmuz). Avustralya'daki yangının acı bilançosu: 8 milyon hektar orman- 366 bin insan. Erişim: <https://www.hurriyet.com.tr/aile/8-milyon-hektar-orman-366-bin-insan-41415782>
- Hyde-Hecker, J. (2011). *Peace and Sustainable Development through Environmental Security: A Methodology for Environmental Security Assessments*. Institute for Environmental Security: The Hague.
- Homer-Dixon, T. F. (1999). *Environment, Scarcity, and Violence*. Princeton, N.J: Princeton University Press.

Houghton, J.T.; Y. Ding; Griggs, D.J.; Noguer, M.; van der Linden, P. J.; Dai, X.; Maskell, K. ve Johnson, C. A. (Eds.) (2001). *Climate Change 2001: The Scientific Basis. Contribution of Working Group I to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (IPCC). New York: Cambridge University Press.

Hukuk Ansiklopedisi (Nisan, 2022). Stockholm Bildirgesi – Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı Bildirgesi. <https://hukukbook.com/stockholm-bildirgesi-milletler-insan-ve-cevre-konferansi-bildirgesi/>

IPCC (2022). IPCC Sixth Assessment Report: Impacts, Adaptation and Vulnerability. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/>

İğci, T. ve Çobanoğlu, N. (2019). “İklim Değişikliğinin ve İklim Değişikliğiyle İlgili Küresel Anlaşmaların Çevre Etiği Bakımından Değerlendirilmesi”. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 7(2), 130-146.

İklim Değişikliği Başkanlığı (t.y.). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. <https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33>

Jolly, W. M.; Cochrane, M. A.; Freeborn, P. H.; Holden, Z. A.; Brown, T. J.; Williamson, G. J. ve Bowman, D. M. (2015). “Climate-Induced Variations In Global Wildfire Danger From 1979 to 2013”. *Nature Communications*, 6(1), 1-11.

Jones, E. A.; Stafford, R. (2021). “Neoliberalism and the Environment: Are We Aware of Appropriate Action to Save the Planet and Do We Think We Are Doing Enough?”. *Earth*, 2(2), 331-339.

Jordan, A. J., Benson, D., Wurzel, R.K. ve Zito, A.R. (2012) “Environmental Policy: Governing by Multiple Policy Instruments?” J.J. Richardson (ed.) içinde *Constructing a Policy State?: Policy Dynamics in the EU*. (s. 104-125). Oxford University Press: Oxford.

Kamacı, F. (2021). “Güvenlik Politikalarının Geleneksel İki Yüzü: Realizm ve İdealizm”. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 85-95.

Khadka, N. S. (2022, 18 Temmuz). Orman yangınları: Kontrol altına alınamayan yangınlar arttı mı? *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-62205029>

- Kanat, S. ve Aktel, M. (2019). “Küreselleşme ve Güvenlik: Ulusal Güvenliğe Yönelik Yakın Yeni Tehditler”. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM-UHAD)*, 6(15), 86-101.
- Kant, I. (1960). “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme”. Yavuz Abadan ve Seha L. Meray (çev.). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 113(95).
- Karabulut, B. (2014). “Birinci Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkilerde İdealizmin Yükselişi”. *Gazi Akademik Bakış*, 8(15), 57-72.
- Karabulut, B. (2021). “Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Güvenlik Yaklaşımları: Karşılaştırmalı Bir Analiz”. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 51- 87.
- Karaca, C. (2008). “Çevre, insan ve etik çerçevesinde çevre sorunlarına ve çözümlerine yönelik yaklaşımlar”. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1). 1-19.
- Karacasulu, N. (2007). “Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşacı Yaklaşım”. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 3(9), 82-100.
- Karakaya, E. (2016). “Paris İklim Anlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1- 12.
- Karakaya, E. (2019). “Avrupa Yeşil Düzeni: Büyük Meydan Okuma ve Küresel Etkileri”. *Ekoiq*, (86), 1-7.
- Kaya, S. (2008). “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 63(03), 83-111.
- Kaya, A.; Aydın-Düzgüt, S.; Gürsoy, Y. ve Onursal, Ö. (der.) (2011). *Avrupa Birliği'ne Giriş, Tarih, Kurumlar ve Politikalar*. İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Kaya, A. (2013). *Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz: Avrupa Birliği'ne Giriş*. Hiperlink Yayınları, İstanbul.

- Kaya, Y. (2019). *Ekolojik Güvenlik*. Dora Yayıncılık: Bursa.
- Kayaer, M. (2013). “Çevre ve etik yaklaşımlar”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 63-76.
- Kaypak, Ş. (2012a). “Çevre Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Boyutları”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), s. 205-242.
- Kaypak, Ş. (2012b). “Güvenlikte yeni bir boyut; çevresel güvenlik”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (özel sayı),1-22.
- Keohane, R. O. ve Nye Jr, J. S. (1973). *Power and interdependence*. London: Longman.
- Kılıç, S. (2001). “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), s. 131-150.
- Kılıç, S. ve Tok, N. (2003). “Çevrecilikte Yeni Bir Kimlik: Ekolojizm”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(2), 223-250.
- Klare, M. T. (2002). *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*. Holt Paperbacks: New York.
- Kolasi, K. (2013). “Soğuk savaşın barışçıl olarak sona ermesi ve uluslararası ilişkiler teorileri”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 68(2), 149-179.
- Koyuncu, Ç. A. (2012). “Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımları Açısından Güvenlik Konusunun Analizi”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 67(01), 111-139.
- Krishna, S. (1999). *Postcolonial Insecurities: India, Sri Lanka and the Question of the Nationhood*. Minneapolis, University of Press: Minnesota.
- Kurt, M. (2020). *Ekolojik Bir Toplumun İmkânı Üzerine Düşünmek: Derin Ekoloji ve Toplumsal Ekoloji*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Küçüksoğak, Ö. K. (2012). “Güvenlik Kavramının Realizm, Neorealizm Ve Kopenhag Okulu Çerçevesinde Tartışılması”. *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 4(14), 202- 209.
- Korkmaz, M. (2002). “Ormanlık Alanlar ve Orman Ekolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”.

- Dumlupınar Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (3), 99-107.
- Küçükosmanoğlu, A. (1995). "Su Kaynaklarının Korunması-Orman Yangınları İlişkisi". *İstanbul Üniversitesi Ormanlık Fakültesi Dergisi*, 45(1-2), 107-119.
- Laferriere, E. ve Stoett, P. J. (1999). *International Relations Theory and Ecological Thought*. Routledge: New York.
- Leone, V. ve Lovreglio, R. (2003). "Human Fire Causes: A Challenge For Modeling". *IV. International Workshop on Remote Sensing and GIS Applications to Forest Fire Management: Innovative Concepts and Methods in Fire Danger Estimation*, 5 Haziran-5 Temmuz 2003, Ghent University-EARSeL, Ghent, 90-99.
- Lelouvier, R.; Nuijten, D. ve Onida, M. (Eds.) (2021). *Land-based Wildfire Prevention: Principles and experiences on managing landscapes, forests and woodlands for safety and resilience in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Leone, V.; Lovreglio, R.; Martín, M. P.; Martínez, J. ve Vilar, L. (2009). "Human Factors of Fire Occurrence in the Mediterranean". E. Chuvieco (ed.). in *Earth Observation of Wildland Fires in Mediterranean Ecosystems* (149-170). Springer: Berlin, Heidelberg/Germany.
- Lindsey, R. (2022, 23 Haziran). Climate Change: Atmospheric Carbon Dioxide. *Climate.gov*. <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-atmospheric-carbon-dioxide>
- Machiavelli, N. (2012). *Prens*. Kemal Atakay (çev.). Can Yayınları: İstanbul.
- Masca, M. (2009). "Sürdürülebilir Kalkınma: Kalkınma ve Doğa Arasında Denge Arayışları", *Uluslararası Davraz Kongresi*, 24-27 Eylül 2009, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 195-206.
- McDonald, M. (2013). "Discourse of Climate Security". *Political Geography*, 33, 42-51.
- McDonald, M. (2015). "Ecological security". *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2015/11/28/ecological-security/>
- McDonald, M. (2018). "Climate Change and Security: Towards Ecological Security?". *International Theory*, 10(2), 153-180.

- Mercan, M. V. (2019). Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Güvenlik Çalışmaları ve Galler Ekolü. Yayımlanmamış Lisans Bitirme Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Meşjasz, C. (2004). "Security as an Analytical Concept". *5th Pan-European Conference on International Relations*, 9-11 September 2004, Cracow University of Economics, Cracow.
- Mhawej, M.; Faour, G.; Abdallah, C. ve Adjizian-Gerard, J. (2016). "Towards An Establishment of A Wildfire Risk System in A Mediterranean Country". *Ecological Informatics*, 32, 167- 184.
- Mısıır. M. ve Mısıır, N. (2021). "Orman Yangınlarının İklim Değişikliği Açısından Değerlendirilmesi". T. Kavzoğlu (ed.). içinde *Orman Yangınları: Sebepleri, Etkileri, İzlenmesi, Alınması Gereken Önlemler ve Rehabilitasyon Faaliyetleri* (s. 63-88).Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları: Ankara.
- Mietkiewicz, N.; Balch, J. K.; Schoennagel, T.; Leyk, S.; St. Denis, L. A.; ve Bradley, B. A. (2020). "In the line of fire: consequences of human-ignited wildfires to homes in the US(1992–2015)". *Fire*, 3(3), 1-21.
- Miranda, A. I.; Marchi, E.; Ferretti, M. ve Millan, M. M. (2008). "Forest Fires and Air Quality Issues in Southern Europe". *Developments In Environmental Science*, 8, 209-231.
- Mitchell, A. (2016). "Posthuman security/ethics". J. Nyman ve A. Burke (eds.). in: *Ethical Security Studies: A New Research Agenda*. (s. 60-73). Routledge: London.
- Montiel, C. ve Herrero, G. (2010). "An Overview of Policies And Practices Related to Fire Ignitions at The European Union Level". J. S. Silva, F. Rego et al. (eds.) in: *Towards Integrated Fire Management: Outcomes of the European Project Fire Paradox*. (s. 35-46). European Forest Institute: Torikatu.
- Montiel-Molina, C. (2013). "Comparative Assessment of Wildland Fire Legislation and Policies in The European Union: Towards A Fire Framework Directive". *Forest Policyand Economics*, 29, 1-6.

Morgan, P. M. (2006). *International Security: Problems and Solutions*. CQ Press: Washington.

Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among Nations*. USA: Alfred A Knopf Inc.

Mrad, N. A. (2022, 18 Mart). Ukrayna'daki savaş Avrupa'nın yeşil enerjiye geçişini sağlayacak mı? *BBC Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60779197>

NTV (2021, 31 Mart). Pandeminin ortaya çıktığı 2020'de orman kayıpları rekor kırdı. https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/pandeminin-ortaya-cikti-2020de-orman-kayıplari-rekor-kirdi,iRvQvk-rL06w7ZZEy_Z0EA/TbQXWKh-LkOJTIZ99Zba7Q ().

Odabaş, U. K. (2018). “Frankfurt Okulu ya da eleştirel teori üzerine”. *Dört Öge*, (14), 211-233.

Okur, M. A. ve Ongur, H. Ö. (2015). “Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori”, R. Gözen (der.). içinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (294-301). İletişim Yayınları: İstanbul.

Onuf, N. (1998), “Constructivism: A User's Manual,”. V. Kubalkova, N. Onuf, P. Kowert (eds.). in: *International Relations In A Constructed World* (p. 58-78). Routledge: New York.

Özdemir, H. (2012). *Avrupa Mantığı: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi: İstanbul.

Özdemir, Ö. (2016). “Değişen Uluslararası Güvenlik İnşasında Toplumsal Cinsiyet Meselesi”. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 5(2), 33-59.

Özdoğan, M. (2019). “Realizm ve Neorealizm Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışının Değerlendirilmesi”. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(1), 1-24.

Özkazanç, N. K. ve Ertuğrul, M. (2011). “Orman Yangınlarının Fauna Üzerine Etkileri”. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 13(19), 128-135.

- Öztürk, M. ve Öztürk, A. (2019). “BMİDÇS'den Paris Anlaşması'na: Birleşmiş Milletler'in İklim değişikliğiyle Mücadele Çabaları”. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 527-541.
- Pallemaerts, M. (1997). “Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı?”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52(1), 613-632.
- Pavy, E. (2022). *The Treaty of Lisbon [Fact Sheet]*. European Parliament: Fact Sheets on the European Union. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/5/the-treaty-of-lisbon>
- Porritt, J. (1986). *Seeing Green: The Politics of Ecology Explained*. Wiley-Blackwell: New Jersey.
- Purkis, S (2020). *Yeşil Ekonominin Ekoloji Politikası: Doğanın Çılgılığı*. Ekin Yayınevi: İstanbul.
- Purkis, S. (2020, 31 Mayıs). Krizden Çıkış Manifestosu ve Yeşil Yeni Düzen. *Ekoloji Birliği*. <https://ekolojibirliigi.org/krizden-cikis-manifestosu-ve-yesil-yeniduzen/>
- Pülzl, H.; Wydra, D. ve Hogl, K. (2018). “Piecemeal Integration: Explaining and Understanding 60 Years of European Union Forest Policy-Making”. *Forests*, 9(11), 1-20.
- Raddadi, A. (2022, 8 Mart). Sonunda... Avrupa Enerji Güvenliğini Kabul Etti. *Independent Türkçe*. <https://www.indyurk.com/node/481681/d%C3%BCnyadansesler/sonunda%E2%80%A6-avrupa-enerji-g%C3%BCvenli%C4%9Fini-kabul-etti>
- Read, P. ve Denniss, R. (2020, 17 Ocak). With costs approaching \$100 billion, the fires are Australia's costliest natural disaster. *The Conversation*. <https://theconversation.com/with-costs-approaching-100-billion-the-fires-are-australias-costliest-natural-disaster-129433>
- Ritchie, H.; Roser, M. ve Rosado, P. (2020). CO₂ and Greenhouse Gas Emissions. *Our world in data*. <https://ourworldindata.org/co2-emissions#co2-emissions-by-region>

- Ruffault, J.; Moron, V.; Trigo, R. M. ve Curt, T. (2016). "Daily Synoptic Conditions Associated With Large Fire Occurrence In Mediterranean France: Evidence For A Wind- Driven Fire Regime". *International Journal of Climatology*, 37(1), 524-533.
- Sancak, K. (2013). "Güvenlik kavramı etrafındaki tartışmalar ve uluslararası güvenliğin dönüşümü". *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 123-135.
- Scheuer, S. (Ed.) (2005). *EU Environmental Policy Handbook: A Critical Analysis Of EU Environmental Legislation: Making It Accessible To Environmentalists And Decision Makers*. European Environmental Bureau, Brüksel.
- Siddi, M. (2020). "The European Green Deal: Assessing Its Current State and Future Implementation". *Finnish Institute of International Affairs (FIIA) Working Paper*, (114), 1-15.
- Solon, P. (2012). Pablo Solon: 'Green economy' versus the rights of nature. *Climate and Capitalism*. [Pablo Solon: 'Green economy' versus the rights of nature | Climate & Capitalism\(climateandcapitalism.com\)](http://climateandcapitalism.com)
- Sönmezoglu, F. ve Eler Bayır, Ö. (2012). "Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47), 247-289.
- Steans, J.; Pettiford, L.; Diez, T. ve El-Anis, I. (2010). *An Introduction to International Relations Theory: Perspectives and Themes*. Pearson Education Limited: London.
- Statics Through Eastern Partnership (STEP) (2022). The Step Programme. <https://eu-step.eu/>
- Storm, S. (2020). "The EU's Green Deal: Bismarck's 'What is Possible' Versus Thunberg's 'What is Imperative'". *Institute For New Economic Thinking Working Paper Series*, (117), 1-32.
- Şahan, C. ve Kaya, İ. (2022). "Türkiye ve Avrupa Ülkeleri Orman Yangınlarının Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi". *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 1-14.
- Şahin, G. ve Önder, H. G. (2021). "Atık Yönetimi, Sera Gazı Emisyonları ve Türkiye:

- Avrupa Yeşil Mutabakatı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(112), 194-216.
- Raghuraman, S. P.; Paynter, D. ve Ramaswamy, V. (2021). “Anthropogenic Forcing and Response Yield Observed Positive Trend In Earth’s Energy Imbalance”. *Nature Communications*, 12(4577), 1-11.
- Sandıklı, A. ve Emeklier, B. (2011). “21. yüzyılda yeni güvenlik anlayışları ve yaklaşımları”. *Uluslararası Balkan Kongresi*, 28-29 Nisan 2011, Kocaeli, 21-42.
- Sarıkaya, H. Z. (2004). “Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Çevre Politikaları ve Uygulamaları”. *Su Kirlenmesi Kontrolü Dergisi*, 14(1), 1-10.
- Söker, Ç. ve Özlük. E (2018). “Uluslararası İlişkilerde Çevreyi Merkeze Taşımak: Temel Yaklaşımlar ve Tartışmalar”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(1), 227- 263.
- Sullivan, S. (2012). “Banking Nature? The Spectacular Financialisation of Environmental Conservation”. *Antipode*, 45(1), 198-217.
- Şen, E. (2021). İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu: Suriye İç Savaşı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Bilecik.
- Talu, N. (2011). “Avrupa Birliği Çevre Politikası”, A. Kaya vd. (der.) içinde Avrupa Birliği’ne Giriş, Tarih, Kurumlar ve Politikalar. (s. 183-201). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Talu, N. (2019). Avrupa Birliği İklim Politikaları. *TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, İklim Değişikliği Alanında Ortak Çabaların Desteklenmesi Projesi (iklimİN)*, Ankara.
- Tataoğlu, E. (2006). Avrupa Birliği’nin Tarihsel gelişimi (1951-1995). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Taylor, M. ve Watts J. (2019, 9 Eylül). Revealed: The 20 Firms Behind a Third of All Carbon Emissions. *The Guardian*
<https://www.theguardian.com/environment/2019/oct/09/revealed-20-firms-third-carbon-emissions>

TC Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2021). Avrupa Birliği'nin Tarihçesi.

https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-tarihcesi_105.html

Tedim, F.; Xanthopoulos, G. ve Leone, V. (2015). "Forest Fires in European: Facts and Changellenges". J. Shroder (ed.). in: *Wildfire Hazards, Risks and Disasters*. (p. 77-100). Elsevier: Holland.

Tepeciklioğlu, E. E. (2013). "Postkolonyal Kuram Uluslararası İlişkiler Disiplinini Dekolonize Etmek". *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 80-97.

Tharakan, K. (2011). "Anthropocentrism and Ecocentrism: On the Metaphysical Debate inEnvironmental Ethics". *Jadavpur Journal of Philosophy*, 21(2), 27-43.

Avrupa Orman Yangını Bilgi Sistemi (EFFIS) (2015). *Annual Fire Report*. Erişim: 01 Temmuz 2022, <https://effis.jrc.ec.europa.eu/reports-and-publications/annual-fire-reports>

Avrupa Orman Yangını Bilgi Sistemi (EFFIS) (2016). *Annual Fire Report*. Erişim: 01 Temmuz 2022, <https://effis.jrc.ec.europa.eu/reports-and-publications/annual-fire-reports>

Avrupa Orman Yangını Bilgi Sistemi (EFFIS) (2017). *Annual Fire Report*. Erişim: 01 Temmuz 2022, <https://effis.jrc.ec.europa.eu/reports-and-publications/annual-fire-reports>

Avrupa Orman Yangını Bilgi Sistemi (EFFIS) (2018). *Annual Fire Report*. Erişim: 01 Temmuz 2022, <https://effis.jrc.ec.europa.eu/reports-and-publications/annual-fire-reports>

Avrupa Orman Yangını Bilgi Sistemi (EFFIS) (2019). *Annual Fire Report*. Erişim: 01 Temmuz 2022, <https://effis.jrc.ec.europa.eu/reports-and-publications/annual-fire-reports>

Avrupa Orman Yangını Bilgi Sistemi (2020). *Annual Fire Report*. Erişim: 01 Temmuz 2022, <https://effis.jrc.ec.europa.eu/reports-and-publications/annual-fire-reports>

Avrupa Orman Yangını Bilgi Sistemi (EFFIS) (2022). Erişim: <https://effis.jrc.ec.europa.eu/>

- The Economics of Ecosystems and Biodiversity (TEEB) (2022). Making Nature's Values Visible. Erişim: <https://teebweb.org/>
- ThinkTech, STM. (2021). "Yeni İklim Rejimine Doğru: Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türkiye'ye Etkileri Üzerine Bir İnceleme". *Trend Analizi*, 1-28.
- Tickner, J. A. (2004). "Feminist responses to international security studies". *Peace Review*, 16(1), 43-48.
- Torun, Z. (2017). "Doktrinde insan güvenliği kavramı: Destekleyenler ve eleştirenler". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 223-241.
- Touma, D.; Stevenson, S.; Lehner, F. ve Coats, S. (2021). "Human-Driven Greenhouse Gas And Aerosol Emissions Cause Distinct Regional Impacts On Extreme FireWeather". *Nature Communications*, 12(1), 1-8.
- Tuğan Şahin, K. (2016). Doğanın Neoliberalleştirilmesi Ekseninde Karbon Piyasaları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Tüfekçioğlu, A. ve Tüfekçioğlu, M. (2021). "Yangın Sonrası Orman Toprağında Meydana Gelen Değişim ve Etkileşimler". T. Kavzoğlu (ed.). içinde *Orman Yangınları: Sebepleri, Etkileri, İzlenmesi, Alınması Gereken Önlemler ve Rehabilitasyon Faaliyetleri* (s. 89-111). Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları: Ankara.
- Türkeş, M. ve Kılıç, G. (2004). "Avrupa Birliği'nin İklim Değişikliği Politikaları ve Önlemleri". *Çevre, Bilim ve Teknoloji, Teknik Dergi*, 2, 35-52.
- Türkeş, M. (2006). "Küresel İklimin Geleceği ve Kyoto Protokolü". *Jeopolitik*, (29), 99-107.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2022). Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP). <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa>
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) (2022). Avrupa Birliği İklim Yasası Yürürlüğe Girdi. <https://tim.org.tr/tr/duyurular-avrupa-birligi-iklim-yasasi-yururluge-girdi>
- Uğrasız, B. (2003). "Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 139-146.
- Ullman, R. H. (1983). "Redefining Security". *International Security*, 8(1), 129-153.

- Ulutaş, F.; Alkaya, E.; Böğürücü, M. ve Demirer, G. N. (2011). “A Comparative Analysis of Turkish and European Union Environmental Legislation Regarding Cleaner (Sustainable) Production Concept”. *International Journal of Environment and Sustainable Development*, 10(3), 246-266.
- UN Climate Change (2022a). What is the United Nations Framework Convention on Climate Change? <https://unfccc.int/process-and-meetings/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change>
- UN Climate Change (2022b). What is the Kyoto Protocol? https://unfccc.int/kyoto_protocol
- UN Climate Change (2022c). Emissions Trading. <https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol/mechanisms/emissions-trading>
- Yaman, K. ve Gül, M. (2018). “Kuruluşundan Günümüze Avrupa Birliği’nin Çevre Politikası”. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(2), s. 198-217.
- Yanikkaya, H. ve Kaymak, E. (2021). “Türkiye’de Orman Yangınları Turizm Üzerindeki Etkileri”. T. Kavzoğlu (ed.). içinde *Orman Yangınları: Sebepleri, Etkileri, İzlenmesi, Alınması Gereken Önlemler ve Rehabilitasyon Faaliyetleri* (s. 319-340). Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları: Ankara.
- Yaramış, V. ve Kolasi, K. (2014). “Eleştirel Teori, Hegemonya ve Güvenlik”. M. Şahin ve O. Şen (der.) içinde *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Temel Kavramlar*. (s. 171-208). KriptoYayınları: Ankara.
- Yıldırım, S. D. ve Yılmaz, G. (2019). “Yunanistan Attika Bölgesi Yangınının Değerlendirilmesi”. *Resilience*, 3(2), 201-215.
- Yıldız, F. ve Atanur, M. (2019, 20 Ekim). Endonezya ve Malezya’daki orman yangınlarından 40 milyon kişi etkilendi. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/endonezya-ve-malezadaki-orman-yanginlarindan-40-milyon-kisi-etkilendi/1589093>
- Yıldız, D. ve Özgüler, H. (2021). “Kuraklık, Orman Yangınları ve Ekosistem Dengesi”. *Tarım Gündem*, 32-34.
- Yörüng, M. (1991). “Avrupa Tek Senediyle Avrupa Parlamentosuna Tanınan Yetkiler”.

Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi, 1(1-2), 295-308.

Zachmann, G., Holz, F., Kemfert, C., McWilliams, B., Meissner, A., Roth, A. ve Sogalla, R. (2022, 13 Ocak). Decarbonisation of The Energy System. *Bruegel*.
<https://www.bruegel.org/2022/01/decarbonisation-of-the-energy-system/>

Wæever, O. (1995). "Securitization and Desecuritization", Ronnie D. Lipschutz (der.), in: *On Security*, New York: Columbia University Press.

Wendt, A. (2003). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press: Cambridge.

Wilkens, J. (2017). "Postcolonialism in international relations". In *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*.

Wilks, J. (2022). Climate Now Debate 2022: How do we beat wildfires? *Euronews.green*.
<https://www.euronews.com/green/2022/10/24/climate-now-debate-2022-how-do-we-beat-wildfires>

Wolfers, A. (1952). "'National Security" as an Ambiguous Symbol". *Political Science Quarterly*, 67(4), 481-502.

World Wildlife Fund (WWF) (2018). Living Planet Report - 2018: Aiming Higher, Monique Grooten ve Rosamunde Almond (eds.). Switzerland: WFO.
<https://www.worldwildlife.org/pages/living-planet-report-2018>

World Meteorological Organization (2019). State of the Global Climate in 2019 (WMO-No. 1248).
https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=10211#:~:text=The%20global%20mean%20temperature%20for,also%20the%20warmest%20on%20record

World Meteorological Organization (2020). *State of the Global Climate in 2020* (WMO-No. 1264). https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=10618

World Meteorological Organization (2021). *State of the Global Climate in 2021* (WMO- No. 1290).
https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=11178#:~:text=The%20global%20mean%20temperature%20in,seven%20warmest%20years%20on%20record
[d.](https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=11178#:~:text=The%20global%20mean%20temperature%20in,seven%20warmest%20years%20on%20record)

Xanthopoulos, G. (2007). Forest Fire Policy Scenarios as a Key Element Affecting The Occurrence and Characteristics of Fire Disasters, *IV. International Wildland Fire Conference*. 13-17 Mays 2007, Sevilla.

